

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA SOCIALNO DELO

DIPLOMSKA NALOGA

MOŽNOSTI ZAPOSLOVANJA
ZA ODRASLE OSEBE Z INTELEKTUALNO OVIRO

BARBARA BOGATAJ

LJUBLJANA 2012

PODATKI O DIPLOMSKI NALOGI

Avtorica: Barbara Bogataj

Mentorica: doc. dr. Mojca Urek

Naslov naloge: Možnosti zaposlovanja za odrasle osebe z intelektualno oviro

Kraj: Ljubljana

Leto: 2012

Število strani: 146 (77 strani + priloge)

Število opomb: 0

Število grafikonov: 1

Število tabel: 1

Povzetek: Z diplomsko nalogo se obračam na osebe z intelektualno oviro in na njihov položaj v družbi, zlasti z vidika zaposlitvenih možnosti. Njihove zaposlitvene možnosti so zelo slabe. Nekateri med njimi lahko pridobijo status invalida, nekateri se lahko vključijo v storitve varstveno-delovnega centra, na področju zaposlovanja pa naletijo na številne ovire. Nekaj ovir predstavim v diplomski nalogi. V nalogi navajam ukrepe, kateri bi lahko osebam z intelektualno oviro pomagali k boljšim zaposlitvenim možnostim. Izvedla sem kvalitativno raziskavo. Intervjuvala sem osebe z intelektualno oviro. Podali so svoj pogled na šolanje, varstveno-delovne centre in zaposlitvene možnosti. Rezultati analize potrjujejo, da moramo na področju zaposlovanja oseb z intelektualno oviro narediti še veliko.

Ključne besede: intelektualna oviranost, osebe z intelektualno oviro, varstveno-delovni center, zaposlitvene ovire, osebe z oviro, hendikepirane osebe, hendikep.

Abstract: In this diploma paper I am addressing the issue of persons with intellectual disability and their position in society, especially from the point of view of employment opportunities. Their chances of employment are very poor. Some of these persons are able to acquire the status of disabled persons, some are able to include in the services of a custodial work centre, but when it comes to employment, they encounter many obstacles that I try to present in this paper. In my paper I suggest measurements that would contribute to better employment possibilities for the persons with intellectual disability. I have interviewed persons with intellectual disability. They have given their view on schooling, custodial work centres and their employment possibilities. The qualitative analysis shows we need to do much more in the field of persons with intellectual disability employment.

Title: Employment opportunities for adult persons with intellectual disability.

Key words: intellectual disability, persons with intellectual disability, custodial work centre, employment obstacles, persons with disabilities, disability.

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA SOCIALNO DELO

DIPLOMSKA NALOGA

MOŽNOSTI ZAPOSLOVANJA
ZA ODRASLE OSEBE Z INTELEKTUALNO OVIRO

Mentorica: doc. dr. Mojca Urek

Avtorica: Barbara Bogataj

Ljubljana 2012

PREDGOVOR

O temi diplomske naloge sem veliko razmišljala, a vedno znova se mi je razmišljanje ustavilo pri osebah, katere so vključene v varstveno-delovni center. Enoletno delo v varstveno-delovnem centru in druženje z osebami z intelektualno oviro sta vplivala na izbor teme. Za omenjeno skupino oseb se je uveljavilo že veliko poimenovanj, nekatere v nalogi omenim. Danes se še vedno pogosto uporablja izraz osebe z motnjo v duševnem razvoju. Intelektualna ovira močno zaznamuje posameznike. Osebe so zaradi nje izločene iz običajnih socialnih mrež in so še dandanes lepo »pospravljene« v zanje namenjene institucije. Zavedam se, da je bilo za določeno skupino oseb z ustanovitvijo varstveno-delovnih centrov narejen pomemben korak, vendar ni prav, da se tu prizadevanja družbe za skrb teh oseb končajo. Omenjena institucija ne zadovolji potreb in pričakovanj vseh vključenih oseb.

Diplomsko nalogo začnjam s teoretskim uvodom. Najprej predstavim osebe z intelektualno oviro ter poimenovanja, katera se uporabljajo zanje. Med drugim predstavim pojem hendikep. Ta nas vodi do pomena odnosa družbe do oseb z ovirami, zato slednjemu namenim nekaj besed.

Nadaljujem s pomenom zaposlitve za vsakega posameznika in omenim pomanjkanje zaposlitvenih možnosti za hendikepirane osebe. Tu naštejem nekatere izmed ovir, s katerimi se srečajo odrasle osebe z intelektualno oviro, katere bi se želele zaposliti.

Pri nas se lahko osebe, katerim je dodeljena diagnoza zmerne, težje ali težke motnje v duševnem razvoju, zaposlijo pod posebnimi pogoji v varstveno-delovnih centrih, zato le-te na kratko opišem in naštejem njihove dejavnosti. Sledijo podatki, ki kažejo na potrebo po nadaljnjem razvoju in preoblikovanju omenjene institucije. Potrebno je širiti možnosti, ki bi bile dejansko uresničljive in bi boljše zadovoljevale potrebe oseb, katere so sposobne doseči več kot lahko dosežejo v varstveno-delovnih centrih in si slednjega tudi želijo.

V poglavju o alternativnih oblikah zaposlovanja pišem o neenakovrednem položaju oseb z intelektualno oviro glede na preostale hendikepirane osebe. Ne le, da so omenjene osebe potisnjene ven iz kroga »neoviranih« oseb, nemalokrat so tudi med hendikepiranimi obravnavane kot neenakovredne, manj sposobne. Na področju zaposlovanja veljajo kot manj zmožne, ali kar nezmožne za plačano delo. Nanje se pri širjenju zaposlitvenih možnosti za hendikepirane osebe pogosto pozabi. Navajam ukrepe za ohranjanje delovnih mest in širjenja

zaposlitvenih možnosti za osebe, katere veljajo za težje zaposljive. Omenjeni ukrepi se izvajajo tako pri nas kot po svetu in med njimi bi se lahko našle realne možnosti za oblikovanje alternativnih oblik zaposlovanja za osebe z intelektualno oviro.

Teoretskem del diplomske naloge zaključim s kratkim pogledom na položaj oseb z intelektualno oviro na področju zaposlovanja v Ameriki. Dobre prakse naj bodo spodbuda za širjenje možnosti zaposlovanja za osebe z intelektualno oviro. Nobene osebe ne smemo siliti v zaposlitev, a vsakdo bi moral imeti možnost izbire.

Sledi raziskava, s katero sem želela pridobiti pogled odraslih oseb z intelektualno oviro na lasten položaj v družbi. Ugotoviti sem želela, kako omenjene osebe gledajo nase kot na potencialno osebo za zaposlitev, katere veščine in sposobnosti prepoznavajo pri sebi, kaj radi delajo in kje bi se radi zaposlili, če bi imeli možnost. Zanimal me je njihov pogled na varstveno-delovni center in zadovoljstvo z vključitvijo v omenjeno institucijo ter izkušnje oseb, ki so se odločile vstopiti na odprti trg dela. Raziskovalni del diplomske naloge zaključim s poskusno teorijo, ki izhaja iz opravljenih intervjujev.

Poglavja, katera sledijo raziskovalnemu delu, so: razprava, sklepi, predlogi, poglavje, kjer navedem uporabljeno literaturo in vire, povzetek ter priloge. Med priloge je predstavljena večina opravljene kvalitativne analize.

Uvodne besede želim zaključiti z iskreno zahvalo vsem, ki so mi pomagali, da sem uspela dokončati študijske obveznosti in napisati diplomsko nalogo. Hvaležna sem mentorici za nasvete, sogovornikom, ki so bili pripravljeni deliti osebne izkušnje ter vsem domačim za podporo in razumevanje.

Vsem iskrena hvala!

KAZALO

PREDGOVOR	I
1. TEORETSKI UVOD	1
1.1 HENDIKEP IN OSEBE Z INTELEKTUALNO OVIRO	1
1.1.1. POIMENOVANJE OSEB Z INTELEKTUALNO OVIRO	1
1.1.1.1. Poimenovanje oseb z intelektualno oviro skozi čas	1
1.1.1.2. Invalidi	3
1.1.1.3. Hendikepirane osebe	5
1.1.2. ODNOS DRUŽBE DO OSEB Z INTELEKTUALNO OVIRO	7
1.2. ZAPOSILITEV IN NJEN POMEN	9
1.2.1. BREZPOSELNOST IN VELIK DELEŽ NEAKTIVNIH OSEB Z INTELEKTUALNO OVIRO	10
1.2.2. ZAPOSILITVENE OVIRE OSEB Z INTELEKTUALNO OVIRO	12
1.2.2.1. Posplošeno pripisovanje nesposobnosti osebam z intelektualno oviro	12
1.2.2.2. Odvzem opravilne sposobnosti	13
1.2.2.3. Izločanje oseb z intelektualno oviro iz rednih šol	14
1.2.2.4. Nezadostna strokovna pomoč pri iskanju zaposlitve	16
1.2.2.5. Zakonska ovira vezana na status invalida	16
1.3. VARSTVENO-DELOVNI CENTRI	17
1.3.1. ZAPOSILITVENE DEJAVNOSTI NAŠIH VDC	20
1.3.2. ŠE NEKAJ PODATKOV O VDC IN POTREBNE SPREMEMBE	21
1.4. ALTERNATIVNE OBLIKE ZAPOSLOVANJA	24
1.4.1. SPODBUJANE ZAPOSLOVANJA OSEB Z INTELEKTUALNO OVIRO	24
1.4.2. UKREPI V KORIST HENDIKEPIRANIM OSEBAM NA TRGU DELOVNE SILE	26
1.4.2.1. Intervencija s predpisi	27
1.4.2.2. Posredovanje z nadomestilom	29
1.4.2.3. Intervencija z nadomestitvijo	32
1.4.3. ZAPOSLOVANJE OSEB Z INTELEKTUALNO OVIRO V AMERIKI	35
1.4.3.1. Raznolikost delovnih mest	36
1.4.3.2. Primer zaposlitve v supermarketu	37
2. OPREDELITEV PROBLEMA	38
3. METODOLOGIJA	40

3.1. VRSTA RAZISKAVE	40
3.2. MERSKI INSTRUMENTI IN VIRI PODATKOV	40
3.3. POPULACIJA	40
3.4. ZBIRANJE PODATKOV	41
3.5. OBDELAVA IN ANALIZA PODATKOV	42
4. REZULTATI	44
4.1. ZAPIS INTERVJUJEV Z OSEBAMI Z INTELEKTUALNO OVIRO	44
4.2. OZNAČEVANJE ZA ANALIZO POMEMBNIH IZJAV IN BESED	45
4.3. IZPIS OZNAČENIH DELOV IZJAV IN BESED	46
4.4. KLASIFICIRANJE IZJAV	46
4.5. OBLIKOVANJE POJMOV	48
4.5.1. KODIRANJE (PROSTO PRIPISOVANJE POJMOV, KI SE MI ZDIJO USTREZNI)	48
4.5.2. UREJANJE POJMOV V HIERARHIJO IN DODAJANJE MANJKAJOČIH POJMOV	50
4.6. MODEL DOŽIVLJANJA LASTNEGA POLOŽAJA IN ZAPOSLOTITVENIH MOŽNOSTI OSEB Z INTELEKTUALNO OVIRO	53
4.7. TEORIJA O POLOŽAJU OSEB Z INTELEKTUALNO OVIRO NA PODROČJU ŠOLANJA IN ZAPOSLOTITVENIH MOŽNOSTI	58
5. RAZPRAVA	65
6. SKLEP	69
7. PREDLOGI	70
8. LITERATURA IN VIRI	703
9. POVZETEK	76
10. PRILOGE	77

KAZALO PRILOG

1. ZAPIS INTERVJUJEV Z OSEBAMI Z INTELEKTUALNO OVIRO	77
2. OZNAČEVANJE ZA ANALIZO POMEMBNIH IZJAV IN BESED	86
3. IZPIS OZNAČENIH DELOV IZJAV IN BESED	97
4. KLASIFICIRANJE IZJAV	108
5. OBLIKOVANJE POJMOV	119

1. TEORETSKI UVOD

1.1 HENDIKEP IN OSEBE Z INTELEKTUALNO OVIRO

V začetnem delu teoretskega uvoda opišem skupino oseb, ki se v svojem življenju zaradi osebnostnih lastnosti in značilnosti, ki jih družba zaznava kot drugačnost, srečuje s številnimi ovirami. Zanje je pomembna uveljavitev pojma hendikep. Hendikepirane osebe zajamejo široko populacijo, ki je zelo heterogena. V nalogi sem se osredotočila na osebe, katere med hendikepirane uvršča intelektualna oviranost.

Osebe z intelektualno oviro se med seboj razlikujejo v sposobnostih, omejitvah in življenjskih slogih. Nekateri znajo brati in pisati, drugi ne znajo. Nekateri živijo pri starših ali v posebnih domovih, medtem ko drugi živijo v lastnem stanovanju in si lahko ustvarijo družino. Nekateri med njimi, zlasti osebe z Downovim sindromom, imajo posebne fizične značilnosti, medtem ko se jih večina vizualno zlije z množico. Ob težji intelektualni oviranosti se poveča verjetnost, da ima oseba istočasno še druge motnje, kot so npr. cerebralna paraliza, hiperaktivnost, izguba vida ali izguba sluha (http://findarticles.com/p/articles/mi_m3495/is_7_50/ai_n14814458/?tag=content;coll).

Določene hendikepirane osebe lahko pridobijo status invalida, kar je potrebno za uveljavljanje določenih zakonskih pravic in ugodnosti. Menim pa, da uporaba izraza »invalid« ni primerna za splošno poimenovanje posameznikov. Glede poimenovanja oseb z intelektualno oviro si stroke niso enotne in tako se še danes uporabljajo različni izrazi, nekatere omenim v nadaljevanju.

1.1.1. POIMENOVANJE OSEB Z INTELEKTUALNO OVIRO

Zgodovina poimenovanja oseb z intelektualno oviro je pestra, razprave o pravilnem poimenovanju pa še niso zaključene.

1.1.1.1. Poimenovanje oseb z intelektualno oviro skozi čas

O mejnih umskih sposobnostih (ki se štejejo za podpovprečne, a še vedno spadajo med normalno inteligenco) se govori pri numerični meji IQ 70 med in pod normalno inteligentnostjo. Vsi odkloni od te meje navzdol so bili v zgodovini opisani z različnimi poimenovanji. Najzgodnejši izraz za ljudi, ki ne dosegajo kriterijev normalne inteligentnosti, je bil v psihiatriji in psihologiji oligofrenija, kar pomeni duševna manjrazvitost. Izraz

oligofrenija je obveljal za slabšalni izraz in naj se ne bi več uporabljal, a ga še vedno zasledimo v literaturi in v nekaterih izvidih. Sledil je izraz duševna podnormalnost, ki naj bi zajemal duševno nerazvitost in duševno zaostalost. Duševna nerazvitost nastane zaradi genetskih okvar, motenj oziroma okvar ob porodu ali kot posledica poporodnih motenj za obdobje prvih treh let življenja otroka. Duševna zaostalost nastane kot posledica neugodnih družinskih, vzgojnih, širše okoljskih razmer in primanjkljajev. Vsaka uporaba pojmov podnormalen, duševno zaostal in nerazvit pomeni za ljudi stigmatizacijo, katere okolica ne razume le kot drugačnost, ampak kot manjvrednost in s tem dobijo negativen ter izrazito slabšalen pomen. Opustili naj bi se tudi naslednji slabšalni izrazi: debil (IQ od 50 do 69), imbecil (IQ od 35 do 49) in idiot (IQ od 20 do 35). Te izraze danes pogosto nadomeščajo oznake: oseba z lažjo, zmerno težjo ali težko motnjo v duševnem razvoju (Pregelj et al 2009: 279-281).

Pomemben napredek v razumevanju intelektualne oviranosti je v tem, da se je ne razume več kot neke absolutne lastnosti posameznika, temveč kot stanje odvisno od interakcije ovirane osebe s svojimi vrstniki in v svojem okolju. V ospredje ni več postavljen le intelektualni razvoj ter z njim povezan inteligentnostni kvocient, ampak nivo pomoči, ki jo posamezna oseba potrebuje na enem ali več adaptivnih področjih. Osebe z intelektualno oviro lahko razvrstimo glede na različne nivoje pomoči, ki jo potrebujejo (Lačen 2001: 12-13):

- *občasna* (pomoč se daje po potrebi, občasno, je kratkotrajna, v konkretnih življenjskih situacijah oziroma okoljih; izvaja se v rednih ali specializiranih ustanovah; osebe so praviloma samostojne na vseh adaptivnih področjih),
- *omejena* (pomoč je dokaj konstantna v določenem časovnem obdobju; praviloma se izvaja v specializiranih ustanovah, izjemoma v rednih ustanovah s popolnoma individualiziranim programom za posameznika; osebe so na več adaptivnih področjih delno samostojne, na nekaterih pa popolnoma samostojne),
- *obsežna* (pomoč je stalna v določenih situacijah in ni časovno omejena; praviloma se izvaja le v specializiranih ustanovah; osebe so na posameznih adaptivnih področjih delno samostojne, na preostalih potrebujejo stalno pomoč),

- vseobsegajoča (pomoč je trajna v vseh situacijah v teku celega življenja; izvaja se v zelo specializiranih ustanovah; osebe so celo življenje nesamostojne in potrebujejo stalno pomoč).

Kljub omenjeni delitvi, ki naj bi osebe manj stigmatizirala, se še vedno uporabljajo stara poimenovanja za osebe z intelektualno oviro. Pri nas je razširjen izraz »oseba z motnjo v duševnem razvoju«. Ta izraz označuje pomembno omejitev v vsesplošnem funkcioniranju posameznika. Predstavlja splošno podpopovprečno intelektualno funkcioniranje, ki se kaže na področju samostojnosti, komunikacije, socializacije in razumevanja (Lačen 2001: 11). V 52. členu Zakona o socialnem varstvu piše: »Odrasle osebe z motnjami v duševnem razvoju so osebe, ki imajo prirojeno znižano raven inteligentnosti, nižje sposobnosti na kognitivnem, govornem, motoričnem in socialnem področju ter pomanjkanje veščin, kar se odraža v neskladju med njihovo mentalno in kronološko starostjo ali osebe, pri katerih je takšno stanje posledica bolezni ali poškodbe«.

Oznako motnja v duševnem razvoju uporablja tudi Sožitje. Zveza Sožitje se na svojih spletnih straneh predstavi kot zveza, katero sestavljajo društva za pomoč osebam z motnjami v duševnem razvoju, ki delujejo na območju Republike Slovenije. Člani lokalnih društev, katera sestavljajo Sožitje, so osebe z intelektualno oviro, njihovi starši in sorodniki, strokovnjaki različnih usmeritev ter drugi občani, ki se iz svojega humanega prepričanja odločajo za članstvo v teh društvih. Kljub široki uveljavljenosti izraza »motnja v duševnem razvoju«, le-ta še vedno zveni nejasno in zavajajoče. Omenjeni izraz osebe že sam po sebi stigmatizira, zato je prav, da poiščemo primernejše izraze, če želimo poimenovati obravnavano skupino oseb.

1.1.1.2. Invalidi

Slovenska zakonodaja uporablja termin invalidnost. Na drugi strani slovenski strokovnjaki s področja socialnega dela opozarjajo na neustreznost rabe izraza invalidnost in zagovarjajo rabo izraza hendikep (Kobal et al 2004: 291).

Beseda invalid izhaja iz konca 19. Stoletja. Izhaja iz ideje, da je za ljudi, ki ne morejo skrbeti zase, potrebno poskrbeti. Na ljudi s telesnimi okvarami se je gledalo kot na nemočne. Nanje se je lepila ideja, da so odvečni, družbi v breme (<http://www.yhd.drustvo.si/slo/article.php/AhainvalidisoprislinaizletDnevnik>). Še vedno se z besedo »invalid« prepogosto označuje številne ljudi, tudi osebe z intelektualno oviro. Sprejetje statusa invalida je zanje pomembno zaradi možnosti uveljavljanja zakonsko določenih pravic in ugodnosti. V nekaterih predelih

sveta, vključno v Sloveniji in ostalih vzhodno-evropskih državah, namreč zakonodaja o osebah z telesno senzorno ali intelektualno oviro še vedno piše kot o »invalidih«. Beseda izhaja iz latinske besede »invalidus«, kar pomeni šibek, brez moči ter slaboten (Zaviršek 2010: 5).

Skupina oseb, katerim je dodeljen status invalida, je zelo heterogena. Po oceni Svetovne zdravstvene organizacije je skoraj deset odstotkov oziroma 600 milijonov ljudi na svetu »invalidnih« (SURS 2007: 5). Uradnih podatkov o številu »invalidov« v Republiki Sloveniji ni. Tako lahko razpolagamo le z ocenami. Leta 2009 je bilo število oseb z oviro ocenjeno na osem odstotkov vseh prebivalcev, kar znesi 160.000 oseb (Šoltes 2010: 14). Številčne ocene omenjam zgolj zaradi boljšega vpogleda, koliko oseb je zaznamovanih z izrazom, ki osebe postavlja v neenakovreden položaj ostali populaciji.

V vsakdanjih pogovorih je invalidnost pogosto povezana z osebami, ki trpijo zaradi hudih fizičnih prirojenih napak in trajnih telesnih poškodb. Toda ta skupina zajame le majhen delež vseh »invalidnih« oseb. Definicij invalidnosti je veliko, razlike med njimi pa kažejo, da tega področja ni enostavno opredeliti. Zakon o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih oseb (ZDVDTPO: 1 člen) iz leta 1984 med invalide uvršča tudi »zmerno, težje in težko duševno prizadete osebe, ki se ne morejo usposobiti za samostojno življenje in delo«. Omenjeni zakon je po mnenju številnih avtorjev, med drugim zaradi neprimernega poimenovanja, že dolgo zastarel. Novejši zakon, in sicer Zakon o izenačevanju možnosti invalidov (3. člen), definira invalide z besedami: »Invalidi so osebe z dolgotrajnimi telesnimi, duševnimi in senzoričnimi okvarami ter motnjami v duševnem razvoju, ki jih različne ovire lahko omejujejo, da bi enako kot drugi polno in učinkovito sodelovali v družbi.«

V letu 2007 je imelo, po podatkih centrov za socialno delo, 7.637 oseb status invalida po Zakonu o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih oseb, kar znaša pol odstotka odraslega prebivalstva Slovenije (Nagode et al 2008: 40). »Invalidi« so še vedno potisnjeni na obrobje družbe, zlasti na področju zaposlovanja. Nezdosten dostop do trga dela osebe postavlja v ranljiv položaj in jih izpostavlja tveganju povezanim z revščino, diskriminacijo in socialno izključenostjo (Šoltes 2010: 22).

V slovenskem prostoru je še vedno prisotno tradicionalno poimenovanje stanja fizične ali duševne drugačnosti z besedama invalid in invalidnost. Uporabljena sta v zakonodajnih

določilih. Zakonodaja določa posebne pravice in ugodnosti le na podlagi kategorij, ki se lahko enačijo z nalepkami, katere zaznamujejo posameznike in njihovo prihodnost. Pri označevanju drugačnosti gre za izključitev. To je veliko moralno in etično vprašanje. Nalepka drugačnosti je pogojena s tradicijo, vrednotami in dejanji obstoječega družbenega sistema ter časa. Biti drugačen je od nekdanj veljalo biti nekaj manj. Ljudje z intelektualno oviro pa so povrh vsega tudi kategorija invalidov, katerim se pripisujejo najnižje sposobnosti. Najslabši položaj se kaže predvsem na dveh področjih, in sicer na področju izobraževanja in zaposlovanja (Urh 2005: 93-94). Obe omenjeni področji bom predstavila v diplomski nalogi. Prvo pa opredelim izraza hendikepirana oseba in hendikep, katera bi lahko nadomestila do danes močno uveljavljena izraza invalid in invalidnost, četudi omenjenih pojmov ne moremo enačiti.

1.1.1.3. Hendikepirane osebe

Koncept hendikepa poudarja, da telesne, senzorne in intelektualne ovire ljudi sicer omejujejo pri vsakdanjih opravilih, a resnične ovire in družbene neenakosti nastanejo šele v stiku posameznika z izključujočim okoljem, ki je utemeljen na normativni predstavi o »normalnem telesu« in »normalnem funkcioniranju«. Globoko zakoreninjena družbena prepričanja o normalnem in nenormalnem konstruirajo normativnost ter posledično ustvarjajo družbena izključevanja. Za razumevanje procesov, ki ustvarjajo hendikep, je potrebno razumevanje prepletenosti treh dejavnikov:

- telesne, senzorne in intelektualne ovire ter izkušnje, ki so z njimi povezane,
- socialnega okolja in
- osebne dejavnosti ter moči posameznika.

Pomemben je premik od medicinskega k socialnem modelu hendikepa. Ta premik je bil tlakovan z zavračanjem medicinskega in popularno medijskega pogleda na vsakdanje življenje oviranih ljudi. Oba sta bila prežeta s pretirano zaščitniško držo do hendikepiranih oseb. Predstava o hendikepu nas usmerja od nečesa, kar je bilo »osebna izkušnja in nesreča« do zavedanja oviranosti kot človekove posebnosti. Slednja šele v določenem družbenem kontekstu dobi specifične značilnosti, katere oblikujejo posameznikovo identiteto in družbene odzive. Tako je hendikep družbeni konstrukt, njegovi pomeni, pojavne oblike in položaj hendikepiranih ljudi v različnih delih sveta so zgodovinsko, kulturno in socialno pogojeni in se med seboj močno razlikujejo (Zaviršek 2010: 1-3).

Hendikep reflektira družbeno pogojene odzive na telesne posebnosti posameznikov, kot so:

- gibalna oviranost (mišična distrofija, paraplegija, tetraplegija, ipd.),
- senzorna oviranost (težave s sluhom in vidom),
- intelektualno oviranost (posebnosti pri dojemanju sveta; težave pri učenju; posebnosti odzivanja, ki se interpretirajo kot pomanjkljivo razumevanje stvarnosti) in
- stiske z duševnim zdravjem (označene s psihiatričnimi diagnozami).

Naštete utelešene individualne posebnosti posledično povzročijo družbeno prikrajšanost in diskriminacijo na naslednjih ravneh:

- ekonomska raven diskriminacije (izključenost iz plačane zaposlitve; nizki dohodki; visoki izdatki za prostorske prilagoditve - stanovanje, delovno mesto in za prilagoditve predmetov - avto; izdatki za prevoze in asistenco),
- socialna diskriminacija (arhitekturne in druge ovire ter slaba dostopnost do storitev, ki so dostopne večini; slabše delovno mesto od posameznikove usposobljenosti; osamljenost; težka dostopnost ali onemogočanje, da človek pridobi družbeno cenjene identitete - partnerstvo, starševstvo, status zaupne osebe, status vplivne javne osebe; soočanje s strokovnjaki, ki ne upoštevajo posameznikovega mnenja in ga obravnavajo pokroviteljsko),
- kulturna diskriminacija (v javnosti posredovane žalostne in neatraktivne podobe oviranih ljudi - v medijih, na plakatih; stereotipne reprezentacije oviranih ljudi v umetnosti - filmih; prepoved uporabe znakovnega jezika v javnosti s strani bližnjih oseb) in
- simbolna diskriminacija (neupoštevanje; ustvarjanje nevidnosti; spregledovanje; feminizacija hendikepa, ipd.).

Nobena oseba ni »drugačna«, ker je ovirana, temveč ker v vsakdanjem življenju izkuša diskriminacije na ekonomski, socialni, kulturni in simbolni ravni. »Drugačnost« torej ni notranja značilnost ovirane osebe, temveč posledica interakcij z zatirajočim okoljem. Oseba je zaznana kot »drugačna«, ker je v zatirajočem okolju do nje »drugačno« okolje. Hendikep ni nikoli naraven ali vrojen, temveč vedno družbeno proizveden (prav tam: 3-8).

Težko ali celo nemogoče je najti poimenovanje za določeno skupino oseb, ki posameznikov ne bo zaznamovala z drugačnostjo. Kadar določeno skupino oseb vseeno želimo poimenovati, moramo paziti na jezik in izbrati besede, katere ne stigmatizirajo posameznikov že same po sebi. Pri pisanju diplomske naloge sem se morala odločiti za izraz, ki ga bom uporabila. Odločila sem se za izraze: hendikep, hendikepirane osebe, osebe z intelektualno oviro in intelektualna oviranost. Izraze sem izbrala, ker se mi zdijo med vsemi, na katere sem naletela med prebiranjem literature in virov, najprimernejši. Njihova uporaba nas ne ovira pri prizadevanju k dodajanju moči obravnavanim osebam. Izraz hendikep sem izbrala, ker nas opozarja na pomen družbenega odnosa do posameznih skupin oseb. Intelektualna oviranost oziroma oseba z intelektualno oviro sta me prepričala, ker sta jasna. Za razliko od njiju moramo poimenovanje, »osebe z motnjo v duševnem razvoju«, prvo opredeliti, da vemo, katero skupino oseb imamo v mislih.

1.1.2. ODNOS DRUŽBE DO OSEB Z INTELEKTUALNO OVIRO

Odnos do oseb z intelektualno oviro se je skozi čas spreminjal. Zaradi spremenjenega pristopa v zdravstvu, družbi in izobraževanju se jim danes ponujajo širše možnosti za prihodnost. Pričakujemo, da bodo bolj samostojni in da bodo imeli več priložnosti za sodelovanje pri delu in družbenih aktivnostih, a možnosti za bolj aktivno vlogo v družbi še ni veliko. Možnosti zaposlitve in samostojnega bivanja so omejene (Sožitje 1997: 16).

Danes se mnogi zavedamo slabega položaja oseb z intelektualno oviro v družbi. Nekateri se že aktivno prizadevajo za enakopravnejšo družbeno vlogo hendikepiranih, a čaka nas še veliko dela.

Družbeni položaj oseb z ovirami se v vseh družbenih sistemih določa z zakoni in predpisi. Svoja pravila o odnosu do njih so imeli že najstarejši družbeni sistemi. V starem veku naj bi, po sklepanju in dostopnih virov, vse, ki niso bili sposobni skrbeti zase, usmrtili. V 4. in 5. stoletju pred našim štetjem sta špartanski in atenski vzgojni sistem prepovedovala vzgojo in izobraževanje oseb s posebnimi potrebami, ker so menili, da ne morejo doseči postavljenih zahtev. Špartanski vzgojni sistem je zahteval od učencev velike telesne napore, ker so jih pripravljali za vojaške službe, atenski vzgojni sistem pa je imel za ideal visok intelektualni, estetski in telesni razvoj otroka. Ti naj bi se v času šolanja pripravljali za vodenje države, trgovine in diplomacije. Tako so v Šparti te otroke odvrgli v pogorje Taygetos, v Atenah pa so jih puščali umirati ob cestah. V Rimu so otroke s posebnimi potrebami položili v koše in jih

vrgli v reko Tiberio. Predstavniki naravoslovnih ved v starem veku so že proučevali različne patološke pojave in dokazovali, da bolezen ni posledica nadnaravnih sil, temveč nastane zaradi motnje v razvoju organizma. Opozarjali so tudi že na specifičnost v razvoju oseb s posebnimi potrebami. V začetku srednjega veka so nepravilnost v razvoju želeli prikazati kot znak »zlega duha«. Inkvizicija je zahtevala, da se iz družbenega življenja, ne glede na razredno pripadnost, odstranijo vsi otroci s posebnimi potrebami. V obdobju renesanse se je mnenje ljudi o ciljih in smislu življenja bistveno spremenilo. Vse bolj je prevladovala vera v razum in človekovo moč, položaj oseb s posebnimi potrebami se je začel spreminjati in zaznani so tudi že prvi začetki vzgoje in izobraževanja teh oseb.

Ustanavljanje zavodov, ki niso bili zavodi za vzgojo in izobraževanje oseb s posebnimi potrebami v današnjem smislu, je bilo tudi na Slovenskem podobno kot drugod po Evropi v preteklih letih odvisno od raznih cerkvenih rodov, dobrodelnih društev in od posameznikov, ki so svoje imetje zapustili v ta namen. Prvotne ustanove so bile sirotišnice. Pravi razvoj zavodov za vzgojo in izobraževanje otrok z ovirami se je pri nas začel v drugi polovici 19. stoletja, vendar so v tem obdobju posvečali večjo skrb vzgoji in izobraževanju otrok z motnjo sluha in vida, delno pa so posvečali skrb tudi vzgojno zanemarjenim otrokom in otrokom z intelektualno oviro. Skrb za te so pogosto prevzele zdravstvene ustanove. Za otroke z lažjo motnjo v duševnem razvoju je bil prvi posebni oddelek v osnovni šoli na Prulah v Ljubljani odprt leta 1911 in v Mariboru leta 1913. Anton Skala (1889 – 1968) je prvi slovenski specialni pedagog, ki je strokovno pristopil k vzgoji in izobraževanju otrok s posebnimi potrebami. Bil je avtor številnih strokovnih člankov s področja vzgoje in izobraževanja teh oseb (Novljan 1997: 4-6).

Odnos do oseb z intelektualno oviro je vse od davne preteklosti do danes nihal od skrajnega odklanjanja do skrajnega sprejemanja. Četudi se nam zdi, da je slednja možnost tista prava, humana in ji moramo slediti, moramo biti previdni. Tudi popolno enačenje omenjenih oseb s tistimi, ki se z intelektualno oviranostjo ne srečujejo, ni prava pot. Nobena od omenjenih skrajnosti hendikepiranim osebam ni naklonjena. Intelektualne oviranosti ne smemo normalizirati z namenom, da bi lahko ukinili vse posebnosti (npr. zaposlitev pod posebnimi pogoji), da torej za te osebe ne bi bilo potrebno narediti ničesar posebnega, ker naj bi se lahko povsem enakopravno zliili z obstoječim vsakdanjim družabnim in delovnim življenjem vseh ljudi (Lačen 2001: 15-16).

Omembe vredno je dejstvo, da ovirane osebe same opozarjajo, da jih najbolj hendikepirajo vsakdanje situacije v družbi. Ne toliko njihov lastni fizični ali intelektualni primanjkljaj, kot vsakdanje diskriminacije in predsodki. Poudarijo, da nimajo enakega dostopa do izobraževanja, da se jih namešča v institucije ali morajo kot odrasli živeti pri starših, ker jih ljudje vidijo kot manjvredne in kot breme. Primarni hendikep ni tako pomemben kot sekundarni, ki ga človeku povzroči družba (Zaviršek 2000: <http://www.yhd-drustvo.si/slo/article.php/AhainvalidisoprislinaizletDnevnik>). Osebe so zaradi intelektualne oviranosti postavljene v neenakovreden družbeni položaj v primerjavi z ostalimi »neovirani« osebami in celo med hendikepiranimi so večkrat obravnavani kot manj zmožni, bolj odvisni od pomoči drugega. V svojem življenju so ovirane, ne le zaradi lastnih osebnih ovir, ampak tudi zaradi odnosa družbe do njih. Prizadevati si moramo, da brez predsodkov sprejmemo gibalno, senzorno ali intelektualno oviro oseb, pomagamo krepiti moč posameznikom ter hkrati strmeti k zmanjševanju in odpravljanju ovir, katere oblikuje družba.

1.2. ZAPOSLOITEV IN NJEN POMEN

Danes se pogosto opozarja na pomen izboljševanja možnosti zaposlitve za hendikepirane osebe. Pomembnost zaposlitve za osebe z ovirami na kratko in nazorno opiše Lamovec (1998: 212), ko pravi, da družba, ki velikodušno deli pokojnine komaj odraslim uporabnikom, jim dela medvedjo uslugo. Zada jim končni udarec, ki potrdi tisto, česar so se vseskozi bali, namreč, da so povsem nekoristni. Le z zagotovitvijo plačanega dela se bodo uporabniki zares lahko vključili v družbo. Slednje dejstvo vsekakor ni nekaj, kar bi veljalo le za osebe z ovirami, saj zaposlitev pozitivno vpliva na prav vsakega posameznika. Ne smemo pa pozabiti, da je zaposlitev za marsikatero hendikepirano osebo težko dosegljiva.

Plačano delo posamezniku pomeni:

- finančna sredstva oziroma zaslužen dohodek,
- neodvisnost in samostojnost posameznika,
- aktivno sodelovanje na trgu dela in posledično aktivnejše družbeno življenje,
- izboljša se samozavest posameznika,
- pozitiven vpliv na lastno identiteto,
- izboljša se družbeni položaj,
- omogoča uporabo in nadaljnjo razvijanje obstoječih spretnosti posameznika,

- pridobivanje novih spretnosti in izkušenj in
- manjši stres za družine (Uršič, Tabaj 2008: 108).

Delo že samo po sebi človeku lahko prinese določene pozitivne izkušnje, četudi je to le delo v delavnicah varstveno-delovnega centra. To delo ni plačano, vsaj ne tako kot smo navajeni, ko govorimo o plači kot pravici, ki izhaja iz zaposlitvenega razmerja. Osebe, ki delajo v omenjenih delavnicah dobijo le simbolno nagrado, a kljub temu mnogi v delavnicah radi delajo. »Varovanci delajo v delavnicah v različno oblikovanih skupinah. Delajo pri serijski proizvodnji, izdelavi individualnih izdelkov ali uslužnostnih storitvah (telefonska centrala, pralnica, kurirstvo, kuhinja, transport, itd.). Dobra stran dela je, da dobijo občutek koristnosti, samopotrjevanja, postanejo dinamični, odgovorni ter doživljajo tako rekoč neokrnjene in neomejene izzive, ki jih prinašajo najrazličnejše življenjske situacije« (Lobnik-Zorko, Kaše 1998: 13).

Zaradi vseh omenjenih in preostalih pozitivnih vplivov, ki jih zaposlitev prinese posamezniku, ne smemo nehati opozarjati na potrebo po povečanju možnosti za zaposlitev oseb z intelektualno oviro, katere so še danes pogosto obravnavane kot nezmožne za plačano delo. Hkrati ne smemo zanemariti morebitnih slabih učinkov določenih ukrepov in programov (npr. izguba posamezniku pomembnih zakonsko določenih pravic in ugodnosti zaradi zaposlitve), ki naj bi hendikepiranim osebam pomagali pridobiti zaposlitev. Slednjih se moramo zavedati in nanje opozoriti, da jih bo moč popraviti.

1.2.1. BREZPOSELNOST IN VELIK DELEŽ NEAKTIVNIH OSEB Z INTELEKTUALNO OVIRO

Ovire, s katerimi se pri svojem življenju v skupnosti srečujejo vse hendikepirane osebe, so v veliki meri posledica ravnanja neozaveščenosti skupnosti ali celo nezavedne diskriminacije te skupine (Uršič, Tabaj 2008: 44). Drobnič (2002: 436-437) trdi, da na odprtem trgu dela »invalidi« vsekakor nimajo enakega položaja kot druge osebe. Kljub temu, da države sprejemajo obsežne ukrepe pospeševanja zaposlovanja oviranih oseb so njihove zaposlitvene možnosti bistveno manjše kot možnosti »neinvalidov«. V očeh delodajalcev so pogosto manj zanesljivi iskalci dela, običajno premalo prilagodljivi, učinkoviti in vztrajni. Posamezni podjetnik bo rajši zaposloval delavce, ki so zdravi, ustrezno usposobljeni in produktivni, osebe z ovirami pa takrat, če mu bo stroške prilagoditve delovnega mesta in potrebe dodatnega usposabljanja, s katerim bodo postali konkurenčni, pokrila država ali kakšen drug vir.

Stopnja brezposelnosti med osebami z oviro je višja od splošne stopnje brezposelnosti in trajanje njihove brezposelnosti daljše (SURS 2007: 15). Zavedati se moramo, da tu govorimo le o brezposelnosti oseb, ki spadajo med aktivno prebivalstvo in so prijavljeni na Zavodu Republike Slovenije za zaposlovanje. Poleg njih obstaja večji delež oviranih oseb, ki se šteje med neaktivno prebivalstvo. Osebe z oviro imajo v primerjavi s preostalim prebivalstvom skoraj dvakrat večjo verjetnost, da so neaktivni. Pri nas je bilo neaktivnih približno 114.000 od 160.000 »invalidov«. Po oceni zavoda za zaposlovanje je bilo brezposelnih »invalidov« v Republiki Sloveniji 13.000, zaposlenih pa le 33.000 (Šoltes 2010: 14-20). Znano je, da se stopnje zaposlenosti razlikujejo med posameznimi oblikami oviranosti. Med vsemi hendikepiranimi osebami imajo posamezniki z duševnimi boleznimi in tisti z intelektualno oviro manj možnosti za pridobitev zaposlitve kot posamezniki z gibalno ali senzorno oviro. Navsezadnje, nekatere med njimi, že zakonodaja uvršča med nezmožne za zaposlitev.

O izboljševanju pogojev in večanju možnosti za zaposlovanje oviranih oseb je veliko govora, a kljub temu smo večkrat priča projektom, ki kljub veliko dobre volje, dobrim zamislim in finančni podpori, ne dosežejo svojega namena, saj bodisi ne odgovorijo na dejanske potrebe oviranih oseb ali pa problem dostopnosti rešijo le za posamezno skupino med njimi (Uršič, Tabaj 2008: 45). Še slabše od slednjega je, da se kljub številnim spodbudnim besedam in predlogom, določene ovire na poti do zaposlovanja oviranih oseb, sploh ne rešijo. Bogdan Saksida iz Zveze društev slepih in slabovidnih Slovenije opozarja na enega od problemov, to je dostopnost delovnih mest, prilagojenih za slepe in slabovidne. Res, da tu ni govora o osebah z intelektualno oviro, a podobne sklepe bi lahko zapisali tudi zanje. Pravi: »Kljub sprejetim spremembam na področju zaposlovanja naši člani v praksi težko pridejo do zaposlitve. Delodajalci še vedno kažejo določeno stopnjo strahu pred zaposlitvijo slepe osebe, čeprav lahko s primerno prilagoditvijo strojne in programske opreme marsikatero delovno mesto napravimo dostopno tudi slepim« (prav tam: 86). Pri širjenju možnosti za zaposlitev oviranih oseb je potrebno storiti še marsikaj. Na prvem mestu je prav gotovo ena izmed velikih ovir, katero oblikuje družba, in sicer sprememba miselnosti, čemur sledijo ostali ukrepi, ki bi lahko omogočili zaposlovanje hendikepiranih oseb. Prilagoditev delovnih mest, da bodo dostopna vsem ter podpora in spodbujanje delodajalcev k zaposlovanju oseb z fizično ali intelektualno oviro sta dve potrebni dejanji.

Omembe vredne so besede Vladimirja Špidle (prav tam: 19), komisarja za zaposlovanje, socialne zadeve in enake možnosti: »Želel bi poudariti potrebo za razvoj storitev, ki so

usmerjene k uporabniku, ki bodo nadomestile velike institucije s tradicionalno nego, ki ne ustrezajo več aktualnim potrebam invalidov. Te storitve so nepogrešljive za to, da invalidi v vsakdanjem življenju postanejo avtonomni«. Pomembno se mi zdi, da bi zapisane besede veljale za vse osebe z ovirami in ne le za osebe z gibalno ali senzorno oviro. Veljati bi morale tudi za osebe z intelektualno oviro, katere so med vsemi hendikepiranimi osebami še vedno obravnavane kot najtežje zaposljive.

1.2.2. ZAPOSLOTVENE OVIRE OSEB Z INTELEKTUALNO OVIRO

Nahajamo se v času, ko se mnogo ljudi srečuje z brezposelnostjo. Visoka stopnja brezposelnosti se mi ne zdi tehten razlog, da bi pozabili na osebe, ki imajo veliko manj zaposlitvenih možnosti kot drugi. Ena izmed skupin ljudi, ki se srečuje z mnogimi ovirami na poti do zaposlitve oziroma nekateri izmed njih niti nimajo možnosti za pravo zaposlitev, so prav gotovo osebe z intelektualno oviro. Lačen (2001: 40) opozarja, da problem vključevanja teh oseb v redne šolske programe in redno zaposlitev s statusom delavca ni toliko v teh osebah samih, temveč v preveliki zahtevnosti pričakovanih socialnih norm v naši družbi. V nadaljevanju naloge navajam nekatere izmed ovir, na katere naletijo omenjene osebe pri iskanju zaposlitve.

1.2.2.1. Posplošeno pripisovanje nesposobnosti osebam z intelektualno oviro

Osebe z intelektualno oviro so obravnavane kot manj sposobne od preostale populacije in pogosto kot nezmožne za opravljanje plačanega dela. Ni prav, da jim intelektualno oviro predpisujemo kot njihovo ključno osebnostno lastnost, kateri nehote podredimo vse ostale posameznikove lastnosti. Pozornost bi morali usmeriti na posameznikove sposobnosti in osvojene veščine. Oseb z intelektualno oviro ne smemo niti precenjevati niti podcenjevati. »Otroci s posebnimi potrebami pogosto razvijejo svoje sposobnosti do ravni pričakovanj, ki jih projicira nanje okolje, zato je potrebno meriti primerno visoko in dopustiti otroku, da te cilje doseže« (Sožitje 1997: 12).

Ne moremo obiti dejstvo, da veliko oseb z intelektualno oviro nikoli v svojem življenju ne bo popolnoma samostojnih na vseh področjih. Tudi v odraslosti bodo na določenih področjih potrebovale posebno skrb, pomoč, vodenje in usmerjanje. A vseeno dosegajo večjo ali manjšo stopnjo samostojnosti in s tem višje ali nižje stopnje zaposlitve. To nam ne bi smelo biti nekaj nevsakdanjega. Vsak človek namreč ima meje svojih sposobnosti in s tem meje svoje samostojnosti. Razlika pa je, da si večinoma te meje postavljamo sami, osebam z

intelektualno oviro pa jih prepogosto postavljajo drugi. Ker ti drugi izhajajo iz svojih predstav o sposobnostih in potrebah teh oseb in ne iz njihovih dejanskih sposobnosti in potreb, obstaja nevarnost, da jih precenijo ali podcenijo. Le če pravilno ocenimo njihove sposobnosti, jim omogočimo, da svoje potenciale razvijejo do optimalne možnosti njihovih sposobnosti (Lačen 2001: 19).

Napaka je, da pozabljamo, da je vsakdo med nami nečesa nesposoben. Ljudje, ki delajo z osebami z intelektualno oviro ugotavljajo, da so nekateri med njimi res sposobni razviti določene mentalne procese približno do stopnje predšolskega otroka, a določene spretnosti in sposobnosti lahko z razvojem, ob ustreznem vodenju, spodbujanju in urjenju razvijejo tudi do stopnje, ki presegajo nas, ki smo »normalni« (Lobnik-Zorko, Kaše 1998: 37).

1.2.2.2. Odvzem opravilne sposobnosti

Lačen (2001: 31) opozori, da bodo »osebe z motnjo v duševnem razvoju« daleč od temeljnih pravic, ki naj bi jim jih zagotovili resolucija generalne skupščine združenih narodov in slovenska ustava, vse dokler bomo imeli v zakonodaji uzakonjeno diskriminatorno določbo o generalnem odvzemu opravičnih sposobnosti omenjeni skupini oseb.

Osebe, ki so označene z oznako zmerne, težje ali težke motnje v duševnem razvoju in imajo status invalida glede na Zakon o družbenem varstvu, so vedno označene kot delno ali popolnoma opravično nesposobne z odločitvijo sodišča. Dodeljen jim je skrbnik in upravičeni so do nadomestila za invalidnost. Ne uživajo enakih pravic kot ostali odrasli in so odvisni od skrbnika. Osebe z lažjimi intelektualnimi ovirami pa imajo ob dopolnjenem 18 letu popolno poslovno sposobnost kot ostali državljani. V uradnih evidencah se jih ne vodi kot osebe z ovirami in uživajo enake pravice kot osebe brez oznake intelektualne oviranosti (Kukova et al 2005: 33).

V literaturi sem zasledila, da se danes teži k temu, da se namesto odvzema opravilne sposobnosti raje podaljša roditeljska pravica, kar določa 118. člen ZZZDR: »Sodišče lahko izda po predlogu staršev ali centra za socialno delo v nepravdnem postopku odločbo, da se roditeljska pravica podaljša tudi čez otrokovo polnoletnost, če otrok zaradi telesne ali duševne prizadetosti ni sposoben, da sam skrbi zase, za svoje koristi in pravice«. Podaljšanje roditeljske pravice namesto odvzema opravilne sposobnosti je boljše tudi s strani zaposlovanja, saj se oseba, kateri je odvzeta opravilna sposobnost ne more zaposliti, opravilno sposobnost, ki je odvzeta na podlagi intelektualne oviranosti pa je skorajda nemogoče dobiti nazaj. Tudi

pri podaljšanju roditeljske pravice se pojavlja past: »Ko prenehajo razlogi, zaradi katerih je bila podaljšana roditeljska pravica, izda sodišče na predlog centra za socialno delo odločbo o prenehanju roditeljske pravice« (ZZZDR: 118. člen). Posledica slednjega zakona je, da se staršem oseb, katerim se zaradi intelektualne ovire mladostnika podaljša roditeljska pravica, ta le malo verjetno odvzame, saj intelektualna oviranost ni bolezen, da bi se lahko pozdravila in bi s tem prenehali razlogi za podaljšanje roditeljske pravice. Tako lahko odrasle osebe, katerih staršem se podaljša roditeljska pravica, vse življenje ostanejo v vlogi otrok in odvisni od staršev pri pomembnih osebnih odločitvah.

1.2.2.3. Izločanje oseb z intelektualno oviro iz rednih šol

Zakon o usmerjanju otrok v izobraževalne programe, kateri posebej obravnava izobraževanje otrok s posebnimi potrebami, omogoča integracijo otrok z intelektualno oviro v redne osnovne šole, a omenjeni zakon še vedno izključuje večino teh otrok iz rednih šol (Kukova et al 2005: 17-18). Glede na zakon lahko redne šole obiskujejo le otroci, ki so označeni kot otroci z mejnimi intelektualnimi sposobnostmi (10. člen spodaj navedenega pravilnika). Otroci z oznako zmerne, težje in težke motnje v duševnem razvoju pa so izključeni tudi iz osnovnih šol s prilagojenim programom (te so namenjene otrokom z lažjimi motnjami v duševnem razvoju), saj jih zakon usmerja v posebne programe vzgoje in izobraževanja (glej 13. in 14. člen pravilnika spodaj). Po končanju osnovnošolskega izobraževanja lahko le mladostniki z mejnimi intelektualnimi sposobnostmi ter tisti z lažjimi motnjami v duševnem razvoju pridobijo poklicno izobrazbo in spretnosti v programih nižjega poklicnega izobraževanja (11. člen pravilnika spodaj).

Pravilnik o organizaciji in načinu dela komisij za usmerjanje otrok s posebnimi potrebami ter o kriterijih za opredelitev vrste in stopnje primanjkljajev, ovir oziroma motenj otrok s posebnimi potrebami, usmerja otroke z intelektualno oviro v posamezne programe izobraževanja po naslednjih kriterijih :

- *10. člen:* V izobraževalni program s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo se lahko usmerijo: slepi in slabovidni otroci, gluhi in naglušni otroci, otroci z govorno-jezikovnimi motnjami, gibalno ovirani otroci, dolgotrajno bolni otroci, otroci z mejnimi intelektualnimi sposobnostmi, otroci s primanjkljaji na posameznih področjih učenja, otroci z motnjami vedenja in osebnosti.

- *11. člen:* V izobraževalne programe nižjega poklicnega izobraževanja s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo se poleg otrok iz 10. člena tega pravilnika lahko usmerijo tudi otroci z lažjimi motnjami v duševnem razvoju.
- *13. člen:* V prilagojen izobraževalni program z nižjim izobrazbenim standardom se lahko usmerijo: otroci z lažjimi motnjami v duševnem razvoju in otroci z več motnjami, ki imajo tudi lažje motnje v duševnem razvoju.
- *14. člen:* V posebne programe vzgoje in izobraževanja se lahko usmerijo: otroci z zmernimi, težjimi in težkimi motnjami v duševnem razvoju in otroci, pri katerih se v času šolanja pojavi potreba po vključitvi v rehabilitacijske programe.

Poleg zakonskih ovir, ki določajo, v katero obliko izobraževanja se lahko vključi posamezna oseba z intelektualno oviro, dodatne ovire postavlja odnos učiteljev do teh otrok. Kljub nekaterim pozitivnim primerom, so mnogi starši in strokovni delavci nezadovoljni s prvimi rezultati integracije. Mnogi učitelji se upirajo ideji integracije intelektualno oviranih otrok in mnogi specialni pedagogi še naprej zagovarjajo posebne šole kot zanje najboljšo rešitev. Razlog za tak odnos se skriva med drugim v dejstvu, da učitelji v rednih šolah niso primerno usposobljeni za delo z otroki z intelektualno oviro, saj niso imeli nobenih dodatnih usposabljanj (Kukova et al 2005: 17). Nezanemarljivo je tudi dejstvo, da včasih raztresenost in z njo povezana pomanjkljiva koncentracijska sposobnost otroka z intelektualno oviro od učitelja zahtevata veliko angažiranosti ter ukvarjanja s posameznim otrokom, če hoče, da doseže pri njem ustrezno dejavnost. Posledično vsekakor ni vsak učitelj primeren za delo s to skupino otrok (Rett 1982: 82).

Kljub prizadevanjem za integracijo hendikepiranih otrok v redne šolske programe, jo zakonodaja pri otrocih z intelektualno oviro omejuje, saj jo določa le za tiste med njimi, kateri prejmejo diagnozo »mejna intelektualna sposobnost«. Socialna izključenost mladih z intelektualno oviro se nadaljuje na prehodu iz osnovnošolskih programov v poklicno izobraževanje. Mladi, kateri končajo prilagojen osnovnošolski program z nižjim izobrazbenim standardom, se lahko zaposlijo ali izbirajo med programi nižjega poklicnega izobraževanja, kateri jih izobrazijo le za pomožne poklice (pomočnik peka in slaščičarja, pomočnik kmetovalca, pomočnik mesarja, pomočnica gospodinje, pomočnik konfekcionarja, pomočnik elektrikaarja, pomočnik v živilstvu, ipd.). Zaradi vse večjega povpraševanja delodajalcev po bolj izobraženem kadru, se omenjeni programi postopno odpravljajo. Programe nižjega

poklicnega izobraževanja izvajajo le še na nekaterih srednjih ali poklicnih šolah v regijskih središčih, to pa predstavlja še dodatno oviro zaradi dostopnosti za mlade z intelektualno oviro, kateri ne živijo v velikih mestih (Urh 2005: 95).

1.2.2.4. Nezaostna strokovna pomoč pri iskanju zaposlitve

Dostop do zaposlovanja za osebe z intelektualno oviro ostaja izjemno slab; skoraj nihče nima zaposlitve. Na Zavodu za zaposlovanje, kjer naj bi strokovne osebe pomagale brezposelnim pri iskanju zaposlitve, se lahko prijavijo le osebe z oznako lažje motnje v duševnem razvoju. Pri tem naj dodam, da se »odraslih ne označuje kot oseb z mejno intelektualno sposobnostjo. Ta diagnoza se uporablja le za otroke pri usmerjanju v izobraževalne programe. Ko mladi, ki so kot otroci imeli oznako mejne intelektualne sposobnosti, vstopijo na trg dela, izgubijo to oznako in nimajo nobenega posebnega statusa; smatra se, da se lahko zaposlijo kot vsi ostali odrasli« (Kukova et al 2005: 33). Že to je pomembna ovira, saj so ti ljudje med iskalci zaposlitve v pravnem smislu res enakoravni ostalim iskalcem zaposlitve, a dejansko so soočeni z veliko konkurenco iskalcev zaposlitve na odprtem trgu dela in hkrati nenaklonjenemu odnosu delodajalcev do njih, kar jih postavi v slabši položaj.

1.2.2.5. Zakonska ovira vezana na status invalida

Med pomembnimi ovirami za zaposlovanje je zakonodaja, ki pri odraslih z intelektualno oviro pravico do socialnih transferov povezuje s statusom, ki jim preprečuje zaposlitev. Po Zakonu o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih oseb so odrasli, ki imajo status po tem zakonu (osebe z zmerno, težjo in težko motnjo v duševnem razvoju), sicer upravičeni do socialnih nadomestil, vendar so hkrati avtomatično označeni kot nezmožni za samostojno življenje in delo, ne glede na svoje individualne sposobnosti. Če se želijo zaposliti, se morajo odreči statusu invalida, s čimer izgubijo možnost za prejemanje denarnih dodatkov. Poleg tega se na trgu delovne sile srečajo s konkurenco, na katero niso bili pripravljeni, posebnih programov zaposlovanja, ki bi bili namenjeni osebam z intelektualno oviro, pa ni. Za osebe z intelektualno oviro sta trenutno na voljo dve možnosti za pravo zaposlitev: redna zaposlitev na odprtem trgu dela ali delo v invalidskih podjetjih. Trenutno še ni primerov podpornega zaposlovanja (možnost dela za hendikepirane osebe v običajnem delovnem okolju, ob hkratnem zagotavljanju prevoza, asistenc, prilagojenega delovnega mesta, posebnega usposabljanja in supervizije). Večina odraslih oseb z intelektualno oviro dela v varstveno-

delovnih centrih, ki ne morejo šteti kot zaposlitev, saj delavci nimajo pogodbe o delu in ne prejemajo plače, temveč le nagrado (Kukova et al 2005: 15-19).

Teže omenjene zakonske ovire se danes mnogi že zavedajo. Akcijski program za invalide 2007-2013, ki se zavzema za zagotavljanje dostopa do dela in zaposlitve invalidom brez diskriminacije v delovnem okolju, med drugim predvideva naslednji ukrep: »vzpostavljanje sistema, ki bo omogočal prehod invalida iz statusa uživalca socialnih pravic v status iskalca zaposlitve ali zaposlene osebe ter nazaj (omogočiti invalidom mirovanje pridobljenih pravic po Zakonu o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih oseb ali Zakonu o pokojninskem in invalidskem zavarovanju za čas njihove vključitve v delovno okolje s sklenjenim delovnim razmerjem ali zaposlitvijo na delovnem mestu)« (Smolej et al 2009: 6). Nezmožnost prehajanja med statusi delovno aktivne v delovno neaktivno osebo in nazaj hendikepirane osebe zadržuje med neaktivnim prebivalstvom, saj jim status invalida zagotavlja vsaj osnovna sredstva za življenje, v primeru zaposlitve, četudi za določen čas, jim te pravice trajno ne pripadajo več (prav tam: 38). Po morebitni izgubi službe so posledično v zelo slabem socialnem in ekonomskem položaju. Tako je za osebe z oviro možnost prehajanje med statusi resnično velikega pomena.

1.3. VARSTVENO-DELOVNI CENTRI

Pot po končanem šolanju je seveda močno odvisna od danih možnosti. Mnogo ljudi je prepričanih, da je pot v delavnice pod posebnimi pogoji za osebe z intelektualno oviro najboljša rešitev. Velikokrat pa je to tudi edina možna rešitev (Rett 1982: 86-88). Zaposlitev pod posebnimi pogoji danes izvajajo varstveno-delovni centri (krajše VDC).

Naloge varstveno-delovnih centrov opredeli 52. člen Zakona o socialnem varstvu, in sicer kot opravljanje nalog vodenja in varstva ter organiziranje zaposlitev pod posebnimi pogoji za »duševno in telesno prizadete odrasle osebe«. Lahko opravljajo tudi institucionalno varstvo, pomoč na domu družinam intelektualno in telesno oviranih oseb ter posebne oblike priprav na zaposlitev.

Vodenje, varstvo in zaposlitev pod posebnimi pogoji sestavljajo organizirana oblika varstva, s katero se izpolnjujejo z ustavo in zakoni določene temeljne človekove pravice odraslih oseb z intelektualno oviro do storitve, katere jim v skladu z njihovimi sposobnostmi, dajejo možnost aktivnega vključevanja v družbeno življenje in delovno okolje. Dejavnosti naj bi bile

organizirane tako, da uporabnikom omogočajo ohranjanje pridobljenih in širitev novih znanj in delovnih spretnosti, pridobivanje novih socialnih in delovnih navad, uresničevanje lastnih idej in ustvarjalnosti, stimulirajo občutek koristnosti in samopotrditve. Poleg tega naj bi se uporabnikom zagotovilo tudi nagrajevanje za opravljeno delo. Osnovna oskrba zajema bivanje, prehrano, tehnično oskrbo in prevoze.

Vodenje obsega:

- oblikovanje, izvajanje in spremljanje individualnih programov,
- ohranjanje pridobljenega znanja in sposobnosti ter učenje novih vsebin in veščin,
- vzdrževanje in razvoj socialnih stikov ter kognitivne sposobnosti uporabnika,
- ohranjanje pridobljene in razvijanje večje samostojnosti,
- sodelovanje z uporabnikom in njegovimi svojci,
- sodelovanje z drugimi strokovnimi delavci in organizacijami,
- organiziranje kreativnih dejavnosti in
- aktivno vključevanje v okolje.

Varstvo zajema:

- spremljanje, podporo in zagotavljanje občutka varnosti,
- nudenje pomoči pri vzdrževanju osebne higiene,
- nudenje pomoči pri opravljanju fizioloških potreb,
- pomoč pri vstajanju, obuvanju, sezuvanju in slačenju,
- pomoč pri gibanju in hoji,
- pomoč pri komunikacijah in orientaciji,
- varstvo pri prihodih, odhodih in
- spremstvo pri prevozih.

Zaposlitev pod posebnimi pogoji obsega:

- oblike dela, ki omogočajo ohranjanje pridobljenih znanj ter razvoj novih sposobnosti,
- zagotavljanje pogojev za varno delo,
- prilagajanje strojev in delovnih pripomočkov zmogljivostim uporabnikov,
- uvajanje v delo,
- razvijanje delovnih sposobnosti in spretnosti,

- spremljanje delovnega procesa,
- nabavo sredstev in pripomočkov,
- prevoze materiala za delo in
- prodajo izdelkov.

Pridobljena sredstva od prodaje izdelkov so namenjena za nagrade upravičencev in za višjo kvaliteto dela in bivanja (Pravilnik o standardih in normativih socialnovarstvenih storitev: 10. člen).

Pravilnik o standardih in normativih socialnovarstvenih storitev določa tudi, kdo je upravičenec do storitev vodenja, varstva in zaposlitve pod posebnimi pogoji. Upravičenci so odrasle osebe z zmerno, težjo ali težko motnjo v duševnem razvoju, odrasle osebe z več motnjami, pa tudi določene odrasle osebe z lažjo motnjo v duševnem razvoju. Natančneje omenjeni pravilnik takole opredeli upravičence do storitev varstva vodenja in zaposlitve pod posebnimi pogoji, kater opravljajo varstveno-delovni centri:

- *Osebe z lažjo motnjo v duševnem razvoju*, ki so končale prilagojeni program izobraževanja z nižjim izobrazbenim standardom in se niso sposobne vključiti v programe nižjega poklicnega izobraževanja oziroma so bile neuspešne v programih, ki jih določa zakon, ki ureja zaposlitveno rehabilitacijo in zaposlovanje invalidov.
- *Osebe z zmerno motnjo v duševnem razvoju*, ki imajo posamezne sposobnosti različno razvite (pri učenju osvojijo osnove branja, pisanja in računanja, pri drugih dejavnostih kot so gibalne, likovne in glasbene pa lahko dosežejo več). Sposobne so sodelovati v enostavnem razgovoru in razumejo navodila. Uporabljajo lahko tudi nadomestno komunikacijo. Svoje potrebe in želje znajo izražati. Pri skrbi zase zmorejo preprosta opravila, sicer pa potrebujejo vodenje in različne stopnje pomoči skozi celo življenje. Sposobne so se usposobiti za enostavna praktična dela, vendar se praviloma ne morejo usposobiti za povsem neodvisno socialno življenje.
- *Osebe s težjo motnjo v duševnem razvoju*, ki se lahko usposobijo za najosnovnejša opravila. Pri skrbi zase pogosto potrebujejo pomoč drugih. Razumejo osnovna sporočila in se nanje odzivajo. Orientirajo se v ožjem okolju, vendar pri tem potrebujejo varstvo. Osebe imajo lahko težave v gibanju in druge motnje.

- *Osebe s težko motnjo v duševnem razvoju*, ki so sposobne le za sodelovanje pri posameznih aktivnostih. Potrebujejo stalno nego, varstvo, pomoč in vodenje. So omejene v gibanju, prisotne so težke dodatne motnje, bolezni in obolenja. Razumevanje in upoštevanje navodil je hudo omejeno.
- *Odrasle osebe z več motnjami* so osebe, ki imajo hkrati več primanjkljajev, ovir oziroma motenj. To so osebe z motnjo v duševnem razvoju, pri katerih so prisotne še osebne motnje ali težje senzorne motnje (motnje vida, sluha) in osebe, ki imajo prirojene ali pridobljene poškodbe gibalnega aparata, centralnega ali perifernega živčevja (s poškodbami glave).

1.3.1. ZAPOSLOTVENE DEJAVNOSTI NAŠIH VDC

V anketi (Nagode et al 2008: 21), ki jo je izvedel Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo, z namenom analize delovanja varstveno-delovnih centrov, so direktorji skupaj 34 VDC navedli naslednje zaposlitvene dejavnosti, kater izvajajo v njihovih centrih: kooperantska dela, lastni program in integrirana zaposlitev.

Kooperantska dela opravljajo v šestindvajsetih VDC (76 % vseh VDC). Pri kooperantskih delih gre predvsem za opravljanje različnih storitev za naročnike kot so: pranje in čiščenje, zeleni program (urejanje okolice, zelenic, vrtnarstvo, delo na kmetiji) in enostavna industrijska dela (zlaganje, sestavljanje, razvrščanje, deklariranje, pakiranje).

Lastni program izvajajo v petindvajsetih VDC (74 % vseh VDC). V ta del zaposlitvenih dejavnosti sodi izdelava in prodaja lastnih izdelkov: šivanje, vezenje, kvačkanje (izdelava lastnih tekstilnih izdelkov) in ustvarjanje unikatnih izdelkov v delavnicah (slikanje in barvanje, obdelava lesa in izdelava lesenih izdelkov, tiskarski program, papirni program, izdelava glinenih in keramičnih izdelkov, izdelava dekorativnih izdelkov, izdelava kolažev, izdelava izdelkov iz svile in stekla, izdelava izdelkov iz naravnih materialov, ipd.).

V *integrirano obliko zaposlitve* so vključeni nekateri izmed uporabnikov devetih VDC (26 % vseh VDC). Med integrirane zaposlitve, torej zaposlitev v običajnem delovnem okolju ob ustrezni pomoči in podpori, so navedli: zaposlitev v Baumaxu in Merkurju, delo v invalidskem podjetju (Garhill Ruše) in zaposlitev v zaščitenem okolju (delo v fotokopirnici v VDC, lastna proizvodnja oziroma gojenje gob).

1.3.2. ŠE NEKAJ PODATKOV O VDC IN POTREBNE SPREMEMBE

Število oseb, uporabnikov storitev VDC, se povečuje, kar lahko vidimo v spodnji tabeli (tabela 1). Leta 2006 je bilo v VDC vključenih 2.587 oseb, do leta 2010 pa se je število vključenih oseb povečalo na 3.077. Iz tabele lahko razberemo, da so v VDC dejansko vključene tudi osebe z »lažjo motnjo v duševnem razvoju«. Največji delež uporabnikov storitev VDC predstavljajo osebe z »zmerno motnjo v duševnem razvoju«, in sicer več kot polovico (od 55 % leta 2010 do 61 % leta 2007). Veča se število sprejetih oseb z več motnjami (iz 24 % leta 2006 na 34 % leta 2010), to so osebe z intelektualno oviro, kateri so pridružene še senzorna ali gibalna ovira. Veliko uporabnikov storitev VDC je oseb z diagnozo lažje ali zmerne motnje v duševnem razvoju. Če upoštevamo, da imajo mnogi izmed slednjih razvite oziroma imajo zmožnost razviti številne sposobnosti in veščine na različnih področjih, je vsekakor smiselno in potrebno razmisliti o alternativnih oblikah zaposlovanja za osebe vključene v VDC. Oblikovati je potrebno primerne možnosti za zaposlitev ter raznolike oblike zaposlovanja za osebe z intelektualno oviro. Navsezadnje bi tako v VDC bilo več prostih mest za osebe, ki dejansko ne morejo razviti svojih sposobnosti in veščin do stopnje, ki bi bila potrebna za zaposlitev in za osebe, katerim ponujene storitve omenjen institucije zadovoljijo individualne potrebe in interese.

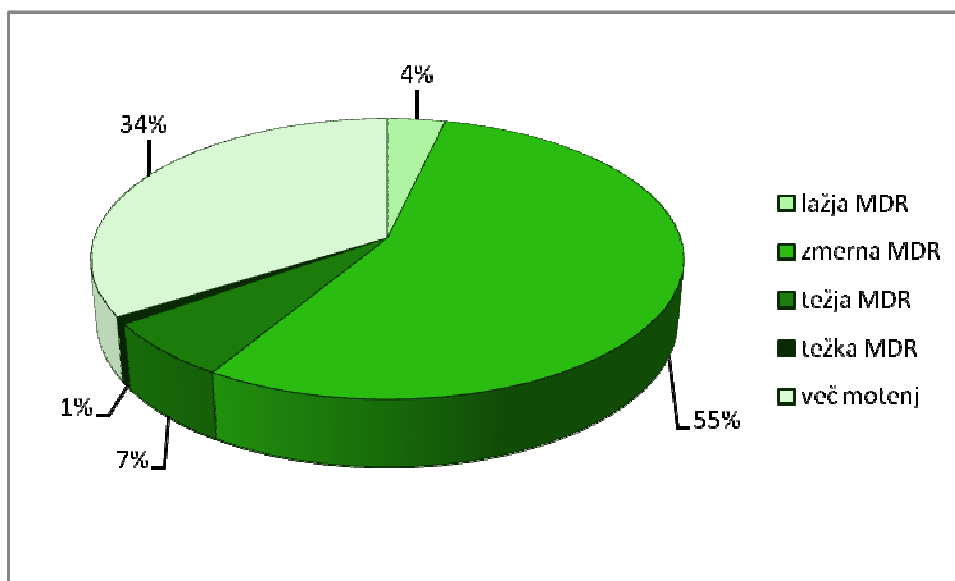
Tabela 1: Število uporabnikov varstveno-delovnih centrov, Slovenija

LETO osebe v VDC	2006		2007		2008		2009		2010	
lažja MDR	198	8%	95	4%	99	3%	60	2%	112	4%
zmerna MDR	1531	59%	1590	61%	1796	60%	1745	57%	1694	55%
težja MDR	218	8%	200	8%	220	7%	206	7%	202	7%
težka MDR	24	1%	18	1%	41	1%	23	1%	26	1%
več motenj	616	24%	718	27%	860	29%	1004	33%	1043	34%
SKUPAJ	2587	100%	2621	100%	3016	100%	3038	100%	3077	100%

Vir: Statistični urad RS (http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Dem_soc/12_socialna_zascita/02_soc_varstvo/12625-socio-VDC/12625-socio-VDC.asp)

Na grafikonu, ki sledi sem želela bolj nazorno prikazati strukturo oseb vključenih v VDC za leto 2010. Tako lahko nazorno vidimo, da je skoraj 60 % oseb, ki so bile omenjenega leta vključene v VDC, oseb z lažjo in zmerno motnjo v duševnem razvoju. Velik je tudi delež oseb z kombiniranimi ovirami (34 %). Le osem odstotkov vseh uporabnikov VDC predstavljajo osebe s težjimi intelektualnimi ovirami.

Grafikon 1: Odstotki uporabnikov varstveno-delovnih centrov po prejetih diagnozah, 2010

Vir: Statistični urad RS (http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Dem_soc/12_socialna_zascita/02_soc_varstvo/12625-socio-VDC/12625-socio-VDC.asp)

Prav je, da se za osebe z intelektualno oviro razvija in jim ponuja posebne storitve kot jih ponuja npr. varstveno-delovni center, če so le-te zasnovane tako, da lahko uresničijo dejanske potrebe oseb, katerim so namenjene. Ne zdi pa se mi prav, da se oblikuje ena oblika storitev, ki naj bi bila namenjena točno določeni skupini oseb in se nato nanje pozabi v nadaljnjem razvijanju novih oblik storitev in zaposlitvenih možnosti, med katerimi lahko izbirajo. Tako oseba nima možnosti izbire, ki je osnovna človekova pravica in hkrati, slej kot prej, pade kakovost ustvarjenih storitev, katere imajo morda v začetku povsem dobro zasnovo. Tudi na račun varstveno-delovnih centrov tako že padajo kritike.

Koncept delovanja varstveno-delovnega centra temelji na varovanju nekoga, za katerega se domneva, da ni sposoben odločati o svojem življenju: kaj bi hotel početi, kako in s kom bi želel živeti, koga bi želel za prijatelja. Ta koncept je pokroviteljski in temelji na medicinskem in patološkemu delu. To pomeni, da človeka administrativna diagnoza totalno določi, strokovno osebje pa je fokusirano na človekovo patologijo, ne da bi raziskalo, kakšne so človekove sposobnosti (<http://www.yhd-drustvo.si/slo/article.php/AhainvalidisoprislinaizletDnevnik>).

Navajam še nekaj komentarjev o trenutnem stanju storitev varstveno-delovnih centrov pri nas:

- v VDC je vključenih okoli 30 % oseb, ki tja ne sodijo,
- v VDC so vključene tudi osebe, ki so sposobne samostojnega življenja, vendar imajo VDC radi osebe z lažjimi ovirami, za tiste s težjimi pa posledično zmanjka mest, čeprav so VDC namenjeni osebam, ki se nikakor ne morejo vključiti in funkcionirati na odprtem trgu dela,
- nestrinjanje s konceptom produktivnosti v VDC, saj je delo v VDC metoda za ohranjanje določenih zmožnosti, ne pa metoda za doseganje produktivnosti in
- nepravilno oblikovanje predstave, da so osebe, ki hodijo v VDC, tam zaposlene, saj to prepričanje na uporabnike in starše deluje destimulativno za iskanje prave, sicer podporne, zaščitne, prilagojene zaposlitve (Smolej et al 2009: 44).

O dejstvu, ki potrdi mojo začetno domnevo, da so v VDC vključene osebe, katere bi se bile sposobne zaposliti izven VDC, govori tudi naslednja ugotovitev: »Več kot polovica (55 %) direktorjev VDC ocenjuje, da so v njihov VDC vključene tudi osebe, ki ob večji izbiri alternativnih skupnostnih oblik podpore in pomoči, ne bi bile vključene v VDC. Direktorji so z odstotkom ocenili koliko je takšnih oseb v njihovem VDC, in sicer je najmanjši odstotek znašal 5 %, najvišji 35 %, povprečni pa 14,1 % (kar je 400 oseb od skupnega števila)« (Nagode et al 2008: 25). Pri tem so direktorji najpogosteje omenjali potrebo po različnih pristopih k prilagojenemu in večjemu zaposlovanju oseb z ovirami. Direktorji so navajali, da bi bilo osebam z intelektualno oviro potrebno zagotoviti določeno obliko podporne oziroma integrirane zaposlitve, zaposlitve v zaposlitvenem centru ali programih socialne vključenosti, zaposlitve v prilagojenem, vendar običajnem delovnem okolju oziroma delo in usposabljanje na domu, ob pomoči in podpori mentorjev.

Menim, da ne smemo podcenjevati pomena storitev, ki jih izvaja VDC, saj so za nekatere osebe morda pravi odgovor na njihove potrebe. Po drugi strani ne smemo zanemariti dejstva, da so v VDC vključene tudi osebe, katere so sposobne doseči več, a jih v omenjeno institucijo med drugim vodijo slabe zaposlitvene možnosti in pomanjkanje možnosti izbire. Kot je zapisano v Smolej et al (2009: 44) bi se lahko varstveno-delovni centri v prihodnje razvijali v smeri širjenja ponudbe storitev, aktivnosti in programov. Storitve bi lahko bolj prilagodili različnim stopnjam sposobnosti vključenih oseb.

1.4. ALTERNATIVNE OBLIKE ZAPOSLOVANJA

Kot je že zapisano, pri nas osebe z intelektualno oviro nimajo dosti izbire, kam iti po zaključenem izobraževanju. Nekaterim med njimi je zakonsko omogočena prijava na Zavodu Republike Slovenije za zaposlovanje med aktivne iskalce zaposlitve, a so kljub zakonsko enakopravni obravnavi ostalim iskalcem zaposlitve v neenakovrednem položaju, saj se jih delodajalci, izogibajo. Osebe z zmerno, težjo in težko motnjo v duševnem razvoju pa se na Zavodu za zaposlovanje niti ne morejo prijaviti, če se predhodno ne odrečejo statusu invalida, katerega pa potrebujejo. Večino oseb z intelektualno oviro tako pot vodi v varstveno-delovne centre ali preprosto ostanejo doma. Ker danes vemo, da so to osebe, ki niso povsem brez sposobnosti in ne bogljene, bi morale imeti možnost izbire med različnimi oblikami zaposlovanja. Navsezadnje je z odvzemom možnosti izbire kršena osnovna človekova pravica.

1.4.1. SPODBUJANE ZAPOSLOVANJA OSEB Z INTELEKTUALNO OVIRO

Pri nas je ustanovljen poseben sklad, in sicer Sklad za vzpodbujanje zaposlovanja invalidov. To je javni finančni sklad, katerega je z namenom vzpodbujanja razvoja zaposlovanja »invalidov« in ohranjanja delovnih mest zanje v imenu Republike Slovenije ustanovila Vlada Republike Slovenije. Soustanovitelja sklada sta Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije in Zavod za zaposlovanje (ZZRZI-UPB2: 77. člen).

Sklad pridobiva namenska denarna sredstva iz:

- plačil delodajalcev zaradi neizpolnjevanja predpisane kvote,
- sredstev Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije, namenjenih pospeševanju zaposlovanja nezaposlenih delovnih invalidov,
- namenskih prihodkov proračuna Republike Slovenije,
- sredstev proračuna Republike Slovenije, namenjenih subvencioniranju plač invalidov,
- donacij in
- drugih virov (prav tam: 79. Člen).

Zakon o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov, ki s svojimi členi poskuša ustvariti več možnosti za zaposlitev hendikepiranih oseb, ne obravnava oseb z intelektualno oviro enakovredno osebam s senzorno ali osebam z gibalno oviro. Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov (ZZRZI-C) v 9. členu pravi, da se »osebe z motnjo v telesnem in duševnem razvoju«, ki nimajo možnosti

vključitve v ustrezne socialno varstvene storitve, vključi v programe socialne vključenosti, ki so socialni programi, namenjeni podpori in ohranjanju »invalidovih« delovnih sposobnosti. To so programi, v katere se vključujejo hendikepirane osebe, katere se zaradi oviranosti obravnava kot nezaposljive. Torej zakon osebe, katerim je na podlagi diagnosticirane motnje v duševnem razvoju priznan status invalida, avtomatično smatra kot nezmožne za zaposlitev ne glede na njihove individualne sposobnosti. Po prebrani literaturi in lastnih izkušnjah druženja in dela z osebami z intelektualno oviro se mi to vsekakor ne zdi prav, saj se s takim pristopom osredotočamo na posameznikove ovire in zanemarjamo njegove sposobnosti ter veščine. Vsakogar moramo obravnavati individualno in ne na podlagi posplošenih predpostavk oseb pospravljati po »predalčkih«. Mnogi radi delajo in delo tudi dobro opravijo. Za zaposlitev se nikogar ne sme siliti, a prav bi bilo, da obstajajo raznolike in realne možnosti izbire, med drugim možnosti izbire zaposlitve, ki bi ustrezale njihovim sposobnostim in individualnim potrebam ter interesom.

Rett (1982: 89) je že kmalu opozoril na to, da so delavnice pod posebnimi pogoji pokazale, da lahko oseba z intelektualno oviro dobro opravlja določena dela, ki so zanj primerna. Pri tem je potrebno skrbeti, da delo ni enolično. Vsaka oseba lahko pri enoličnosti otopi, njena delovna storilnost pade, odklanjanje narašča in doživljanje osebnega uspeha splahni. Omenjeni avtor med drugim zapiše: »Končno je treba pomisliti tudi na možnosti zaposlitve v gospodarskih organizacijah oziroma v javni službi. Treba je še povedati, da se na tak način lahko zaposlijo le taki mladostniki, ki se dejansko uspešno uveljavijo, se pravi, da imajo ustrezne privajenosti, sposobnosti govornega občevarja in so zadosti samostojni. Od približno 722 otrok, ki so bili pri nas obravnavani in so prišli v poštev za zaposlitev, jih je do sedaj zaposlenih 27, od tega 11 na tako imenovanem zaščitenem delovnem mestu v podjetju.« Pri tem na zaščitenem delovnem mestu podjetnik jamči polovico plače zaposlenih (prav tam: 86). V nadaljevanju besedila avtor zapiše še eno pomembno ugotovitev glede zaposlovanja oseb z intelektualno oviro: »Zaposlitev v podjetju lastnih staršev, na kar starši pogosto računajo, je zelo težko uresničiti. Naše izkušnje kažejo, da je uspeh pri takšni rešitvi zelo izjemen. V podjetju staršev namreč ti mladostniki iščejo možnosti, da se izognejo delu« (prav tam: 88).

Pri iskanju možnosti za zaposlitev oseb z intelektualno oviro se mi zdi pomembno, da v ospredje resnično postavimo posameznika z njegovimi dejanskimi individualnimi sposobnostmi, potrebami in interesi ter oblikujemo alternative danes skoraj edini možnosti, katero imajo, torej zaposlitvi v varstveno-delovnem centru. Slednja nikakor ni primerljiva s

pravo zaposlitvijo. Pomembne so besede, ki jih zapiše Lačen (2001: 41), da moramo za izhodišče postaviti človeka in ne nek cilj po naši predstavi, kateremu bi podredili vse drugo, saj tako obstaja nevarnost, da bo to ponesrečen eksperiment s človekom. Lahko, da bi nam celo uspelo doseči popolno integracijo in s tem navidezno enakopravnost oseb z intelektualno oviro pred zakonom in pred družbo. S tem bi formalno za te osebe naredili velik korak naprej v procesu normalizacije, vendar to morda ne bo to, kar bi morali narediti za resnično boljši položaj teh oseb. Intelektualne oviranosti ne smemo zanemariti, sprejeti jo moramo kot eno izmed osebnih lastnosti, ki pri razmišljanju o zaposlovanju, narekuje posebne potrebe, katerih ne smemo spregledati. Spregledati ne smemo niti že omenjenega dejstva, da mnoge ovire hendikepiranim osebam postavlja socialno okolje. Socialno okolje bi moralo biti spodbudno, podporno in ne bi smelo nikogar izključevati na podlagi nobene posameznikove lastnosti.

Za osebe z intelektualno oviro je pomembno stalno izobraževanje oziroma usposabljanje. V varstveno-delovnih centrih, kjer so se osredotočili le na delovno storilnost, so uporabniki nazadovali in postali nezadovoljni. Novejše raziskave so pokazale, da postane njihova učna doba oziroma sposobnost za učenje najintenzivnejša okoli 25. leta starosti. To pomeni, da je pomembno, da so v vseh formalnih oblikah, v katere so vključene omenjen osebe, poleg primernih pogojev za delo, zagotovljeni osnovni pedagoški oziroma andragoški elementi dela, kateri jim omogočajo ohranjanje pridobljenih znanj, spretnosti in navad ter razvijanje novih (prav tam: 35-36).

Vedeti moramo tudi, da obstajajo številne možnosti prilagoditve delovnega mesta in delovnega okolja ter zaposlitvenih pogojev, katere bi lahko uporabili za širjenje zaposlitvenih možnosti oseb z intelektualno oviro. V nadaljevanju navajam nekatere intervencije, za širjenje možnosti zaposlovanja hendikepiranim osebam.

1.4.2. UKREPI V KORIST HENDIKEPIRANIM OSEBAM NA TRGU DELOVNE SILE

Nemška ekonomista Semlinger in Schmidt (Drobnič 2002: 445-446) ločita tri oblike intervencij oziroma ukrepov v korist hendikepiranim na trgu delovne sile, s katerimi, trdita, lahko pomagamo, da bo vsak »še tako malo zmožen invalid« zaposljiv in zanimiv za delodajalca:

- *intervencija s predpisi* - vplivanje na vedenje akterjev na trgu delovne sile, neposredno ali posredno, preko obvezujočih ali postopkovnih predpisov (npr.: obveznost podjetij, da zaposlijo določeno kvoto oseb z oviro; posebni ukrepi, ki ščitijo pred nepoštenim

odpuščanjem; obveznost, da je v podjetju poseben predstavnik hendikepiranih oseb, ki ščiti interese oviranih delavcev, ipd.);

- *posredovanje z nadomestilom* - ukrep želi nadomestiti neugoden položaj oseb z oviro na odprtem trgu delovne sile tako, da se iz javnih ali državnih skladov zagotovijo sredstva za izboljšanje usposobljenosti oseb z oviro ali za kritje povečanja stroškov na delovnem mestu (npr. vsi ukrepi poklicne rehabilitacije, ki so namenjeni neposredno osebam z oviro; prilagoditve delovnega okolja; poklicno usmerjanje in zaposlovanje; spremljanje uspešnosti zaposlitve; pokrivanje dela plač in nadomestila za zmanjšano storilnost ipd.);
- *intervencija z nadomestitvijo* - pomoč osebam z oviro pri zagotavljanju zaposlitve z oblikovanjem posebnih del ali mest v javnem sektorju in z ustanavljanjem posebnih enot, podjetij in zavodov, ki so posebej namenjeni hendikepiranim osebam.

Tako po svetu kot tudi pri nas se v praksi uporabljajo vse tri omenjene oblike intervencij. V nadaljevanju navajam nekatere izmed njih.

1.4.2.1. Intervencija s predpisi

▪ *Kvotni sistem*

Kvotni sistem določa predpisano število oseb z oviro, ki jih mora zaposliti delodajalec glede na dejavnost, ki jo opravlja. Zavezanec za izpolnjevanje kvote je vsak delodajalec, ki je pravna ali fizična oseba ali oseba javnega prava in zaposluje najmanj 20 delavcev. Kvota je delež zaposlenih oseb z oviro od celotnega števila zaposlenih delavcev pri delodajalcu. Zavezanec lahko svojo obveznost glede kvote izpolni tako, da ima zaposleno predpisano število omenjenih oseb za najmanj 20 ur na teden, sklene pogodbo o poslovnem sodelovanju z invalidskim podjetjem oziroma zaposlitvenim centrom ali plača prispevek za vzpodbujanje zaposlovanja oseb z oviro v sklad (Uršič, Tabaj 2008: 65-68).

Pri nas je bil kvotni sistem uveden v začetku leta 2006. Od takrat dalje je dolžan vsak delodajalec, ki ima več kot 20 zaposlenih, zaposliti oziroma zaposlovati določeno kvoto oviranih oseb, in sicer najmanj dva odstotka ter največ šest odstotkov od skupnega števila zaposlenih delavcev. Čeprav se zaposlovanje brezposelnih oseb z ovirami v Sloveniji od uvedbe kvotnega sistema stalno povečuje (v začetku leta 2006 jih je bilo med zaposlenimi osebami 31.205, konec leta 1996 32.682, konec leta 2007 33.058, septembra 2008 pa 33.901),

se povečuje počasneje kot zaposlovanje vseh brezposelnih. V letu 2007 se je na primer število zaposlenih oseb z ovirami povečalo za 1,1 %, število vseh zaposlenih pa za 3,6 % (Vertot 2008).

▪ ***Proti-diskriminacijska zakonodaja***

Proti-diskriminacijska zakonodaja obvezuje delodajalce, da osebam z oviro zagotovijo možnost zaposlitve prostih delovnih mest, razen v primeru, ko bi to utegnilo povzročiti nepotrebne stiske ali stroške. V praksi seveda obstajajo razlike glede na kategorije oviranosti oseb (OECD 2003: 104).

Pri nas Zakon o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov (ZZRZI) s 5. členom prepoveduje neposredno in posredno diskriminacijo pri zaposlovanju oseb z oviro, v času trajanja zaposlitve in v zvezi s prenehanjem zaposlitve. Zakon zahteva tudi izenačevanje v zaposlitvi (ZZRZI: 36. člen). Hendikepiranim osebam je potrebno dati možnost zaposlitve se v običajnem delovnem okolju, v invalidskih podjetjih ter v podporni in zaščitni zaposlitvi na delih, ki ustrezajo njihovim sposobnostim.

V 26. členu Listine EU o temeljnih človekovih pravicah je priznana pravica oseb z ovirami do ukrepov za zagotavljanje njihove samostojnosti, socialne in poklicne vključenosti ter sodelovanja v življenju skupnosti. 3. maja 2008 je začela veljati Konvencija Združenih narodov o pravicah invalidnih oseb, prva posebna pogodba na globalni ravni (Vertot 2008).

27. člen Konvencije Združenih narodov o pravicah invalidnih oseb (Uršič, Tabaj 2008: 107) se nanaša prav na delo in zaposlovanje. V omenjenem členu prepoznamo naslednje pravice oseb z ovirami in programe, ki naj bi jim zagotovili boljše pogoje za pridobitev zaposlitve:

- *zavzemanje za enake pravice*: prepoved diskriminacije, izenačitev delovnih pogojev, sindikalne pravice,
- *podporne storitve*: dostopnost poklicnega usmerjanja in usposabljanja, pomoč pri iskanju, pridobivanju, ohranjanju zaposlitve, pridobivanje delovnih izkušenj, poklicna rehabilitacija in usposabljanje,
- *povečati možnosti zaposlovanja*: samozaposlovanje, zaposlovanje v javnem sektorju, zaposlovanje v zasebnem sektorju, prilagoditev delovnega mesta.

1.4.2.2. Posredovanje z nadomestilom

▪ *Zaposlitvena rehabilitacija*

Leta 2007 je bilo v Sloveniji v zaposlitveno rehabilitacijo vključenih 1.411 oseb z ovirami oziroma kar 27 % več kot leto prej (Vertot 2008). Storitve zaposlitvene rehabilitacije po ZZRZI (15. člen) zajemajo:

- svetovanje, vzpodbujanje in motiviranje oseb z ovirami k aktivni vlogi,
- priprava mnenja o ravni delovnih sposobnosti, znanj, delovnih navad in poklicnih interesov,
- pomoč pri sprejemanju lastne oviranosti,
- pomoč pri seznanjanju o možnostih vključevanja v usposabljanje in delo,
- pomoč pri izboru ustreznih poklicnih ciljev,
- razvijanje socialnih spretnosti in veščin,
- pomoč pri iskanju ustreznega dela oziroma zaposlitve,
- analiza konkretnega delovnega mesta in delovnega okolja,
- izdelava načrta prilagoditve delovnega mesta in delovnega okolja,
- izdelava načrta potrebne opreme in sredstev za delo,
- spremljanje invalida na delovnem mestu po zaposlitvi,
- sprotno ocenjevanje uspešnosti rehabilitacijskega procesa,
- ocenjevanje doseganja delovnih rezultatov zaposlenih invalidov in
- opravljanje drugih storitev zaposlitvene rehabilitacije.

▪ *Delavno usposabljanje in kritje stroškov tega programa*

Programi usposabljanja so pomembni, ker se je za katerokoli delo potrebno ustrezno usposobiti, da smo ga sposobni uspešno opravljati. Hiter razvoj tehnologije še dodatno zahteva nova znanja in izpopolnjevanje. Pomen usposabljanja je za tiste, ki so hendikepirani in imajo tako bistveno zmanjšane možnosti zaposlitve, še večji. Zakonodaja, ki je bila uveljavljena v zadnjih letih, vzpodbuja usposabljanje. Vloga Zavoda za zaposlovanje je, da usmerja in financira te naloge za brezposelne hendikepirane osebe. Trajanje, način in mesto usposabljanja so odvisni od ocenjenih sposobnosti in zmožnosti za delo. Poteka lahko v šoli, rehabilitacijskem centru, invalidskem podjetju ali na samem delovnem mestu. Usposabljanje lahko trajala več kot leto dni le v izjemnih primerih, ko se posameznik sooča s težjo

oviranostjo zaradi bolezni oziroma poškodbe. Delodajalcem, ki so pripravljeni vzeti brezposelno osebo na usposabljanje se povrne naslednje stroške: stroške izvajanja ukrepa, kot plačilo storitve; mentorstvo; zdravniški pregled; stroške zavarovanja za primer poškodbe pri delu in poklicne bolezni; nadomestilo življenjskih stroškov osebi na usposabljanju; prevoz in dejanske stroške zaradi zaposlitve osebe z oviro (Zavod RS za zaposlovanje: [http://www.ess.gov.si/slo/Dejavnost/Za Brezposelne/invalidi.htm](http://www.ess.gov.si/slo/Dejavnost/Za_Brezposelne/invalidi.htm)).

▪ ***Plačilo stroškov prilagoditve delovnega mesta in sredstev***

Nekaterim osebam z oviro je potrebno prilagoditi delovno mesto ali delovna sredstva. Pri takšnem posegu delodajalcu pomaga rehabilitacijski svetovalec Zavoda za zaposlovanje ali pa posebej usposobljena ekipa strokovnjakov centrov za rehabilitacijo. V dosednji praksi imamo mnogo uspešnih rešitev: prilagoditev dostopov do delovnega mesta z namestitvijo klančin ali razširitvijo vhodov, prireditve delovnega orodja, dvigal, prevoznih sredstev, adaptiranje telefonske centrale, dograditev računalniške komponente, ergonomsko prireditve delovne mize in stolov, ipd. (prav tam). Na podlagi izdelanega individualnega načrta prilagoditve, iz katerega je razvidno, da se oseba zaradi oviranosti lahko zaposli le na zanj prilagojenem delovnem mestu ali da za opravljanje delovnih nalog potrebuje prilagojena sredstva za delo, lahko delodajalec zaprosi za plačilo primerne prilagoditve. Upravičeni stroški plačila prilagoditve so stroški, ki jih je treba dodati stroškom, ki bi pri delodajalcu nastali, če bi zaposloval delavce, ki niso ovirani (ZZRZI-C: 23. člen).

▪ ***Nadomestilo dela plače zaposlene osebe z oviro oziroma subvencija plače***

Delodajalcu, ki zaposli brezposelno osebo z oviro ali drugo težje zaposljivo osebo na zaščitenem delovnem mestu, v podporni zaposlitvi ali v invalidskem podjetju, Zavod ob zaposlitvi za najmanj šest mesecev, eno leto, dve leti ali za nedoločen čas, nadomesti del plače (Zavod RS za zaposlovanje: [http://www.ess.gov.si/slo/Dejavnost/Za Brezposelne/invalidi.htm](http://www.ess.gov.si/slo/Dejavnost/Za_Brezposelne/invalidi.htm)). Subvencije, katere mesečno prejemajo v skladu s Pravilnikom o merilih za nadomestitev dela stroškov za vsako osebo z oviro, niso nadomestilo za »poceni delovno silo«, ampak kompenzacija za omejene delovne zmožnosti zaposlenih. Hendikepirane osebe so glede na obliko zaposlitve upravičene do naslednjih odstotkov subvencije plače:

- v zaščitni zaposlitvi od 30 % do 70 % minimalne plače,
- v podporni zaposlitvi od 5 % do 30 % minimalne plače in
- v invalidskem podjetju od 5 % do 30 % minimalne plače (Uršič, Tabaj 2008: 67).

▪ ***Javni razpisi***

Sklad za vzpodbujanje zaposlovanja invalidov vsako leto pripravi razpis za finančne vzpodbude delodajalcem pri zaposlovanju brezposelnih oseb z oviro, za ohranitev delovnih mest in druge vzpodbude pri zaposlovanju oviranih oseb. Na razpis se običajno prijavi preko 400 delodajalcev. Na ta način Sklad sofinancira vsaj 600 zaposlitev hendikepiranih oseb. V letu 2007 je Sklad prvič objavil razpis za sofinanciranje eksperimentalnih in razvojnih programov, ki vzpodbujajo zaposlovanje oseb z oviro. Namen razpisa je vzpodbuditi razvoj novih programov in preverjanje teh programov v praksi s strani izbranih izvajalcev (Uršič, Tabaj 2008: 68).

▪ ***Plačilo stroškov storitev v podpornem zaposlovanju***

Delodajalec, ki ima z osebo z oviro sklenjeno pogodbo o podporni zaposlitvi in izdelan načrt podpornih storitev, katere oseba potrebuje, lahko na Sklad vloži vlogo za plačilo stroškov podpornih storitev. Podporne storitve lahko izvaja oseba, ki ni strokovni delavec. Sklad delodajalcu plača podporne storitve le za čas, ki ga izvajalec podpornih storitev porabi neposredno za pomoč osebi z oviro (ZZRZI-C: 24. člen).

▪ ***Oprostitev plačila prispevkov za pokojninsko in invalidsko zavarovanje***

Samozaposlene osebe z oviro in delodajalci so za ovirane osebe, ki jih zaposlujejo nad predpisano kvoto in katerih oviranost ni posledica poškodbe pri delu ali poklicne bolezni pri istem delodajalcu, oproščeni plačila prispevkov za obvezno pokojninsko in invalidsko zavarovanje. Plačila omenjenih prispevkov so oproščeni tudi zaposlitveni centri ter invalidska podjetja, in sicer:

- zaposlitveni centri so oproščeni plačila prispevkov za vse zaposlene delavce,
- invalidska podjetja so oproščena plačila prispevkov za zaposlene osebe z oviro,
- invalidska podjetja, ki imajo med zaposlenimi več kakor tretjino oseb z oviro, ki niso delovni invalidi II. ali III. kategorije oziroma imajo zaposlenih več kakor tretjino delovnih invalidov s prišteto dobo za pridobitev in odmero pravic na podlagi osebnih okoliščin, so oproščena plačila prispevkov za vse zaposlene delavce in
- invalidska podjetja, katera imajo med zaposlenimi vsaj 50 % oseb z oviro, so oproščena plačila prispevkov za vse zaposlene delavce (ZZRZI-C: 25. člen).

- ***Nagrada za preseganje kvote***

Vlada Republike Slovenije določi višino in čas prejemanja nagrade delodajalcu, ki zaposluje več oseb z oviro, kot je določeno s kvoto in delodajalcu, ki zaposluje manj kot 20 delavcev in ima zaposleno osebo z oviro, pod pogojem, da njihova oviranost ni nastala kot posledica poškodbe pri delu ali poklicne bolezni pri tem delodajalcu (ZZRZI-UPB2: 75. člen).

- ***Letne nagrade za dobro prakso***

Vsako leto se razpiše javni natečaj za podelitev letnih nagrad delodajalcem za dobro prakso na področju zaposlovanja »invalidov«. Javni natečaj, v katerem so opredeljena merila za izbor, pripravi odbor, ki ga imenuje minister, pristojen za invalidsko varstvo (ZZRZI-UPB2: 76. člen).

1.4.2.3. Intervencija z nadomestitvijo

- ***Zaposlitev pod posebnimi pogoji v posebnih zavodih***

Zaposlovanje oseb z oviro je lahko organizirano na različne načine, med katere spada tudi zaposlitev pod posebnimi pogoji v varstveno-delovnem centru. Drobnič (2002: 460-461) piše, da naj bi posebne delavnice in centri delovali z namenom, da določenim osebam omogočijo opravljanje koristnega in ustreznega ovrednotenega dela ter jih kar najbolj usposobijo za delo pod običajnimi pogoji. Uporabniki VDC ne dobivajo plačila, temveč skromne nagrade za svoje delo. Smoter teh centrov je v neprofitni dejavnosti, nudenju organizirane skrbi in pomoči pri razvijanju ter ohranjanju socialnih veščin svojim uporabnikom. Za mnoge osebe z intelektualno oviro pri nas so še vedno prav varstveno-delovni centri edina možnost, kjer lahko pokažejo svoje delovne sposobnosti.

- ***Zaščitna zaposlitev***

Zaščitna zaposlitev, katero zagotavljajo zaposlitveni centri lahko pa tudi invalidska podjetja, je zaposlitev hendikepirane osebe na tako imenovanem zaščitenem delovnem mestu. To pomeni na delovnem mestu in v delovnem okolju, prilagojenemu delovnim sposobnostim in potrebam osebe z oviro. Kot zaščiteno delovno mesto je lahko opredeljeno tudi opravljanje dela na domu (ZZRZI-UPB2: 41. člen).

Zaposlitveni center je pravna oseba, ki se ustanovi zaradi zaposlovanja oseb z oviro izključno na zaščitnih delovnih mestih in izpolnjuje kadrovske, organizacijske, tehnične in druge

pogoje, katere predpiše minister, pristojen za invalidsko varstvo. Izdelan ima poslovni načrt. Občine skrbijo za vzpodbujanje ustanavljanja in delovanja zaposlitvenih centrov na svojem območju. Tako kot invalidska podjetja, morajo tudi zaposlitveni centri imeti najmanj pet zaposlenih. Zagotavljati morajo programe, ki vsem zaposlenim osebam z oviro zagotavljajo stalno in neprekinjeno delo in vse pravice, ki izhajajo iz sklenjenega delovnega razmerja (prav tam: 43. člen).

V Sloveniji je bilo konec leta 2006 registriranih 15 zaposlitvenih centrov, po ocenah pa je pri nas potencialnih možnosti za 100 zaposlitvenih centrov z 2.000 delovnimi mesti za hendikepirane osebe. Zaposlitveni center naj bi bila dobra in optimalna priložnost za zaposlovanje oseb z ovirami, kateri zaradi oviranosti dosegajo od 30 do 70 % delovnih sposobnosti. Pri nas delovni procesi v zaposlitvenih centrih ustrezajo osebam s 40 do 50 % povprečne delovne sposobnosti. Dela so večinoma ročna opravila. Zaposlitveni centri pridobijo tista dela, ki so v malih serijah oziroma tista, katera je potrebno opraviti v obsegu, ko oportunitetni izračun pokaže, da jih je smiselno opraviti za naročnika v lokalnem okolju in ne drugje po svetu, kjer je cena delovne sile za taka opravila nižja. Naročniki so le izjemoma pripravljeni pokriti tudi stroške prevoza in malice (Vidmar 2007: 20-22).

▪ ***Podporna zaposlitev***

Približno eden na 1.000 ljudi v starostni skupini delavno aktivnega prebivalstva se nahaja v programu podporne zaposlitve (OECD 2003: 113). Podporna zaposlitev je zaposlitev na delovnem mestu v običajnem delovnem okolju s strokovno in tehnično podporo osebi z oviro, delodajalcu in delovnemu okolju. Osebi se lahko zagotavlja pri uvajanju v delo, na delovnem mestu in pri vključevanju v delovno okolje strokovna podpora z informiranjem, svetovanjem in usposabljanjem, osebno asistenco, spremljanjem pri delu, razvojem osebnih metod dela in ocenjevanjem njene delovne uspešnosti ter tehnična podpora s prilagoditvijo delovnega mesta in sredstev za delo. Delodajalcu in delovnemu okolju se zagotavlja strokovna podpora z informiranjem in svetovanjem. Na podlagi sklenjene pogodbe o zaposlitvi ima oseba z oviro lahko pravico do subvencije plače, če dosega nižje delovne rezultate, ugotovljene na podlagi ocene doseganja delovnih rezultatov (ZZRZI-UPB2: 48.- 50. člen).

Za zaposlitev osebe z oviro v podporni zaposlitvi, morajo biti izpolnjeni naslednji pogoji:

- usposobljenost osebe z oviro za opravljanje del na konkretnem delovnem mestu,
- motiviranost in druge osebnostne lastnosti osebe, katere zagotavljajo uspešno delo,

- izdelan individualiziran načrt podpore zaposleni osebi in delodajalcu,
- pripravljenost delodajalca za sodelovanje in
- prilagoditev delovnega okolja ter delovnega mesta (ZZRZI-UPB2: 49. člen).

▪ ***Invalidsko podjetje***

V Sloveniji so se invalidska podjetja začela ustanavljati že pred letom 1976 z ustanavljanjem invalidskih delavnic. Leta 1988 smo imeli v Sloveniji 11 invalidskih podjetij, do konca leta 2006 pa 165 (SURS 2007: 13). Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve je v začetku leta 2007 vzpostavilo register invalidskih podjetij. Na seznamu je bilo konec leta 2007 168 invalidskih podjetij z okrog 14.000 zaposlenimi, od tega 6.500 oseb z oviro. Eden od zakonskih pogojev za pridobitev in ohranitev statusa invalidskega podjetja je, da gospodarska družba celo poslovno leto zaposluje in usposablja v povprečju najmanj 40 % oseb s statusom invalida od vseh zaposlenih delavcev v družbi, pri čemer mora skupaj zaposlovati vsaj pet oseb. Poleg tega mora gospodarska družba:

- biti organizirana in delovati kot kapitalska družba (d.o.o., d.d. ali k.d.d.),
- imeti izdelan poslovni načrt,
- zaposlovati in usposabljaati osebe z oviro, katere se zaradi oviranosti ne morejo zaposliti ali zadržati zaposlitve pri delodajalcih v običajnem delovnem okolju, ker jim ne morejo zagotoviti ustreznih delovnih pogojev in
- zaposlovati najmanj enega strokovnega delavca, če zaposluje in usposablja več kot tri osebe z oviro, sicer pa mora na vsakih 20 zaposlenih oseb s statusom invalida zaposlovati enega strokovnjaka (Uršič, Tabaj 2008: 58-62).

▪ ***Socialno podjetje***

Socialno podjetje je neprofitna organizacija. Glavni namen delovanja je zagotavljanje zaposlitev hendikepiranim osebam, katere so zaradi svojih specifičnosti nekonkurenčne na prostem trgu dela. Slednje osebe morajo predstavljati najmanj 30 % zaposlenih v podjetju. Osnovna razlika med zaščitnimi delavnicami in socialnimi podjetji je v organiziranosti in vlogi vključenih. V prvih so pravice in obveznosti oseb z oviro in tistih brez ovire pogosto različne, medtem ko naj bi bile v socialnih podjetjih enake. Vsi zaposleni imajo v podjetju enak status, tako težje zaposljivi delavci niso diskriminirani.

Zaposleni imajo sklenjeno pogodbo o zaposlitvi, v skladu s katero je plačano delo posameznika, vsem pa je zagotovljena minimalna plača. Zaposlitve so stalne, lahko pa so tudi začasne. Poleg primarne naloge, zagotavljanja zaposlitve, ima podjetje lahko tudi sekundarno vlogo, in sicer rehabilitacijsko. Rehabilitacijska vloga je zgolj stranski učinek, katerega povzroča delo, delovno okolje in vključenost v delovno življenje. Koncept socialnega podjetja temelji na delu. Plačilo za delo pa je pomembna značilnost pri definiranju socialnega podjetja.

Socialno podjetje zagotavlja podporno okolje, v katerem lahko osebe z gibalno, senzorno, psihično ali intelektualno oviro razvijajo svoje delovne sposobnosti. Profit, katerega podjetje s svojim delovanjem ustvari, je namenjen izključno primarnemu cilju podjetja, to je vzdrževanju in ustvarjanju novih delovnih mest za težje zaposljive osebe. Socialna podjetja delujejo po običajnih gospodarskih pogojih kot vsa ostala podjetja, torej prodajajo izdelke in nudijo storitve, katere tržijo na odprtem trgu (Pavel in Štefančič 2005: 13-21).

V določenih pogledih sta socialno podjetje in podporno zaposlovanje podobni rešitvi, a vendarle se bistveno razlikujeta. Podporno zaposlovanje uporablja obstoječe gospodarske strukture in ponuja individualne oblike pomoči, socialna podjetja pa iščejo nove delovne priložnosti in nove tržne niše, za oblikovanje delovnih mest namenjenih hendikepiranim osebam (prav tam: 28).

1.4.3. ZAPOSLOVANJE OSEB Z INTELEKTUALNO OVIRO V AMERIKI

V Združenih državah Amerike je v starosti, ko bi se lahko zaposlile, približno dva milijona oseb z intelektualno oviro. Število omenjenih oseb se bo najverjetneje večalo zaradi večjega števila rojstev, manjše umrljivosti novorojenčkov in zaradi daljše pričakovane življenjske dobe. Ocenjujejo, da manj kot pet odstotkov, kar znaša okoli 200.000 oseb z intelektualno oviro, potrebuje institucionalno varstvo. Ob primerni oskrbi in pomoči naj bi se celo nekateri izmed njih lahko zaposlili. Skupnostni programi na področju zaposlovanja za osebe z intelektualno oviro, ki se izvajajo v ZDA, že kažejo na dejstvo, da so tudi slednje osebe podjetjem dejansko lahko koristne.

Danes veliko oseb z intelektualno oviro že zgodaj v otroštvu prejme diagnozo. Ena od koristnih posledic omenjenega ukrepa je, da se jih s pomočjo treningov veščin doma, z družinskim svetovanjem ter s programi vzgoje v vrtcih, v šolah in pri rekreacijskih dejavnostih pripravlja na zaposlitev. Delodajalci, ki so sami že zaposlili osebo z intelektualno

oviro in so zadovoljni s sprejeto odločitvijo, kažejo na dejstvo, da je pomembno osredotočiti se na to, kar so osebe sposobne in zmožne narediti in ne na njihove pomanjkljivosti. Posledica omenjenega pozitivnega pristopa je bolje obveščena javnost, ki se počasi začenja zavedati, da so sposobnosti tiste, ki resnično štejejo in ne posameznikove ovire.

Vedno več delodajalcev spoznava prednosti zaposlovanja oseb z intelektualno oviro. Osebe pa morajo biti primerno izobražene in usposobljene za delo. Usposobljen delavec z intelektualno oviro lahko svojemu delodajalcu pogosto prinese večji prispevek kot posameznik, ki nima intelektualne ovire, vendar hkrati nima za določeno delo potrebnih veščin, pogosto menja zaposlitev, ima slabe delovne navade ter je brez primerne usposabljanja. Delavec z intelektualno oviro je ponosen na svoje delo. V primerjavi s preostalimi delavci se pogosto odlikujejo po veliki stabilnosti na delovnem mestu, in sicer se dokažejo kot vredni zaupanja, bolj zvesti in zanesljivi. Pomembno je torej le postaviti pravo osebo na pravo delovno mesto. Vedeti moramo, da intelektualna oviranost nikakor ne pomeni popolne odsotnosti znanja in veščinah. Nekatere študije so pokazale, da imajo obravnavane osebe lahko visoke stopnje pisnih sposobnosti, mehanskih sposobnosti, različne spretnosti in veščine. Zaposlitve, katere so se v praksi že izkazale kot primerne za osebe z intelektualno oviro so nekvalificirana delovna mesta, storitvene dejavnosti in kratkoročne ponavljajoče naloge (The President's Committee on Employment of the Handicapped: <http://www.mnddc.org/parallels2 pdf/60s/63/63-GTJ-NAC.pdf>).

1.4.3.1. Raznolikost delovnih mest

V zadnjih letih se je opazno povečalo število ter raznolikost zaposlitev, katere lahko opravljajo osebe z intelektualno oviro. Nekatere izmed ustanov, kjer so te osebe že uspešno zaposlene, so: pralnice, kemične čistilnice, restavracije, bencinske črpalke, frizerski saloni, kozmetični saloni, bolnišnice, zasebni domovi, vrtci, založniške hiše, maloprodajne trgovine, tovarne in kmetije.

Nekatera izmed primernih delovnih mest, na katerih so se do danes že uspešno zaposlile osebe z intelektualno oviro, so: pisarniški uradnik, kurir, poštar, skladiščnik, prodajalec v trgovini, gospodinjska pomočnica, gospodinja, pomočnik medicinskih sester, strežnik, pomočnik čuvaja, pomočnik v kuhinji in na avtobusu, pomivalec posode, maniker, vratar, hišnik, zabaviščni delavec, poljedelski delavec, paznik, pek, pomočnik peka, tapetnik, gradbeni

delavec, nekvalificirani delavec, varilec, monter, strežnik na bencinski črpalki obdelovalec lesa, obdelovalec kovin, ipd. Omenjeni seznam delovnih mest stalno rase.

Predpogoj za uspešno zaposlitev sta bila priprava in primerna usposabljanja, zagotovljena z več kot 200 agencijam poklicne rehabilitacije in zaščitenimi delovnimi mesti namenjenim odraslim osebam z intelektualno oviro. Mnoga izmed njih so sponzorirana oziroma povezana z The National Association for Retarded Children, združenjem, ki se zavzema za otroke z intelektualno oviro (prav tam).

1.4.3.2. Primer zaposlitve v supermarketu

Primer zaposlitve štirih oseb z intelektualno oviro v supermarketu pokaže dobre izkušnje z zaposlitvijo obravnavane skupine hendikepiranih oseb. Njihova glavna delovna naloga je bila zlaganje kupljenih artiklov v nakupovalne vrečke in nato v nakupovalne vozičke. Poleg omenjene osrednje delovne naloge so imeli še dodatne zadolžitve kot so čiščenje trgovine, pometanje, pospravljanje vozičkov, ipd. Vsi so bili zaposleni v trgovini vsaj leto dni, eden že deset let, kar je veliko dlje kot najstniki, kateri običajno zasedejo omenjeno delovno mesto. Vsi so se pokazali kot zelo odprti in bili prijazni do strank. Dokazali so, da si želijo delati in imajo voljo do učenja opravljanja različnih delovnih nalog.

Specifični problem, kateri se je pokazal, je bil prevoz na delo. Eden od omenjenih štirih oseb ni imel prevoza na delo, ker je moral delo nastopiti ob uri, ko se javni prevoz ni izvajal. Problem so enostavno pomagali rešiti sodelavci, ki so priskočili na pomoč in ga bili pripravljeni pripeljati na delo. Na začetku so bili ostali zaposleni nekoliko nedružabni in zadržani do oseb z intelektualno oviro. Nekateri najstniki so se iz enega moža norčevali zaradi nerazločnega govora. Vendar se je norčevanje ustavilo, ko je nadrejeni jasno opozoril zaposlene, da takšno vedenje ni dopustno. Postopoma so jih sodelavci lepo sprejeli in spoznali, da si osebe z intelektualno oviro želijo živeti kot vsi ostali in biti enako obravnavane (http://findarticles.com/p/articles/mi_m3495/is_7_50/ai_n14814458/?tag=content;coll1).

2. OPREDELITEV PROBLEMA

Tema diplomske naloge je v veliki meri odraz izkušenj z delom in druženja z osebami z intelektualno oviro, ki sta močno spremenila moj pogled na njih. Pred prvim vstopom v varstveno-delovni center, oseb z intelektualno oviro nisem poznala. Veliko posameznikov me je pozitivno presenetilo, zaznala pa sem tudi mnoge razlike med njimi. Zaradi heterogenosti omenjene skupine oseb je potreben, a še vedno premalo uporabljen, individualni pristop. Spoznala sem, kako zelo raznoliko pomoč potrebujejo pri vsakodnevnih dejavnostih in velike razlike v stopnji samostojnosti, sposobnostih in razvitih veščinah. Nekaterih še danes ne morem sprejeti v vlogi uporabnikov varstveno-delovnega centra, saj so osebe, katere jasno kažejo, da jih njihova intelektualna ovira ne hendikepira toliko kot odnos okolja do njih. Zagretost za delo poznane osebe z intelektualno oviro mi je, po zaključenem delu v VDC, nenehno obujala vprašanje ali so dejansko v VDC, med drugimi, vključene osebe, ki bi se ob ustreznih zaposlitvenih pogojih, ustrezni klimi v podjetju in pravi strokovni pomoči, lahko zaposlile na odprtem trgu dela. Odločila sem se, da bo omenjeno vprašanje postalo problem, na katerega bom poskušala odgovoriti v diplomski nalogi.

Obravnavana skupina oseb, kot sem že omenila, nikakor ni homogena. Razlike med njimi so velike. Že diagnoze, katere jim postavijo strokovnjaki, jih razvrstijo v podskupine. Ločijo osebe z lažjo, zmerno, težjo in težko motnjo v duševnem razvoju. Za vsako od omenjenih kategorij naj bi veljale določene skupne značilnosti. Specifičnost njihovega funkcioniranja se lahko pokaže pri samostojnosti, komunikaciji, socializaciji in razumevanju. Motnja v duševnem razvoju je izraz, ki osebo močno stigmatizira. Kljub prizadevanjem za ustrežnejše poimenovanje, osebe ostajajo hendikepirane. Izloča se jih iz rednih izobraževalnih programov, kot odrasli pa imajo zelo slabe zaposlitvene možnosti.

Nekaterim osebami z intelektualno oviro so namenjen storitve varstveno-delovnih centrov, in sicer tistim med njimi, katere prejmejo diagnozo zmerne, težje ali težke motnje v duševnem razvoju. V omenjeno institucijo pa so vključene tudi osebe z lažjo motnjo v duševnem razvoju. Imela sem priložnost spoznati storitve ter uporabnike storitev VDC in menim, da so nekateri, ki so vključeni v omenjeno institucijo, vsekakor sposobne doseči veliko več, kot jim omogoča institucija, kamor so vključeni zaradi pomanjkanja možnosti izbire. Zanimalo me je, kaj o lastnem položaju menijo osebe z intelektualno oviro, kako doživljajo vključenost v

VDC, kako gledajo na možnosti zaposlitve na odprtem trgu dela in ali imajo izoblikovano željo po pravi zaposlitvi.

S pomočjo intervjujev in kvalitativno obdelavo izkustvenih podatkov sem želela z vidika oseb z intelektualno oviro odgovoriti na zastavljena vprašanja. Namen raziskave je predstaviti izkušnje in položaj oseb z intelektualno oviro na področju zaposlovanja. Cilj raziskave je spoznati morebitno pripravljenost in željo po pravi zaposlitvi omenjenih hendikepiranih oseb ter njihove izkušnje povezane z zaposlitvijo in z iskanjem zaposlitve na odprtem trgu dela. Želim, da bi pridobljeni rezultati prikazali stopnjo zadovoljstva oseb z intelektualno oviro z obstoječimi storitvami na področju zaposlovanja, med katerimi lahko izbirajo ter bralce spodbudili k razmišljanju o širjenju zaposlitvenih možnosti za hendikepirane osebe.

3. METODOLOGIJA

3.1. VRSTA RAZISKAVE

Opravila sem kvalitativno raziskavo. Kot pravi Mesec (2007: 11), je kvalitativna tista raziskava, pri kateri sestavljajo osnovno izkustveno gradivo, zbrano v raziskovalnem procesu, besedni opisi ali pripovedi. Pomembno je tudi, da je pridobljeno gradivo obdelano in analizirano na beseden način brez uporabe merskih postopkov, ki dajejo števila in brez operacij nad števili. Slednje sem pri raziskavi upoštevala. Izkustveno gradivo sem zbrala z intervjuji. Zbrano gradivo sem nato analizirala na kvalitativen način.

3.2. MERSKI INSTRUMENTI IN VIRI PODATKOV

Pri zbiranju izkustvenega gradiva sem si pomagala z delno strukturiranim intervjujem. Pred izvedbo prvega intervjuja sem najprej napisala teoretski del diplomske naloge, da sem se s situacijo izbrane populacije bolje seznanila. Nato sem na podlagi prebrane literature in lastnih izkušenj z osebami z intelektualno oviro oblikovala okvirna vprašanja. Vprašanja sem si zabeležila le kot oporne točke, katere so mi med intervjuji pomagale usmerjati pogovor tako, da sem pridobila želene informacije. Pogovorov nisem želela strogo voditi in omejevati intervjuvancev, zato sem dopuščala, da so se v določeni meri odvile tudi odprte teme, ki se niso nanašale na temo moje diplomske naloge. To je prispevalo, k sproščeni klimi med intervjuji. S prilagajanjem vprašanj in podvprašanj pa sem se trudila pogovor vedno znova vrniti na zastavljeno temo, pri čemer so mi bile predhodno oblikovane oporne točke v veliko pomoč.

V raziskavi so uporabljeni le primarni viri podatkov, pridobljeni z intervjuji oseb z intelektualno oviro.

3.3. POPULACIJA

Populacijo, na katero se nanaša raziskava, predstavljajo odrasle osebe z intelektualno oviro. Na podlagi lastnih izkušenj ter prebrane literature sem spoznala, da se omenjena skupina oseb med seboj močno razlikujejo. Med njimi so pomembne razlike, katere je seveda pomembno upoštevati, a upoštevati bi jih morali za poudarjanje pomena individualne obravnave vsakega

posameznika in ne zaradi enostavne kategorizacije oseb in posledično pospravljanja ljudi v določene »predalčke«, kar se danes še vedno dogaja. Osebam strokovnjaki postavijo diagnozo in jih zaznamujejo kot osebe z lažjo, zmerno, težjo ali težko motnjo v duševnem razvoju. Pomembno je vedeti, da se lastnosti, sposobnosti in veščine oseb močno razlikujejo tudi med osebami, katere zaznamuje enaka oznaka. Največ oseb z intelektualno oviro prejme diagnozo zmerne motnje v duševnem razvoju. Slednja skupina oseb je zelo heterogena in zajame okoli 60 % vseh oseb, katere so vključene v varstveno-delovne centre.

V vzorec sem zajela deset oseb z intelektualno oviro. Nisem jih izbirala povsem naključno. Pri izboru me je vodil kriterij, da so osebe, ne glede na postavljeno diagnozo, potrebne le manjše pomoči pri opravljanju vsakodnevnih opravil oziroma so pretežno samostojne. To je skupina oseb, katere od nehendikepirane populacije ločijo predvsem nižje kognitivne sposobnosti, medtem ko imajo na drugih področjih veliko sposobnosti dobro razvitih. Nanje sem se osredotočila, ker sem predpostavljala, da so ob ustrezni podpori in primernih zaposlitvenih pogojih povsem sposobni za zaposlitev na odprtem trgu del. Intervjuvane osebe imajo različno, a v povprečju dobro razvite komunikacijske sposobnosti. Sposobni so sami pripovedovati osebne izkušnje. Nekateri so rabili več podvprašanj, pri drugih sem podvprašanja potrebovala le sama, da sem vodila pogovor okoli začrtane niti, saj so sogovorniki zelo spretno pripovedovali svoje zgodbe.

3.4. ZBIRANJE PODATKOV

Predpriprava za zbiranje podatkov so bile oporne točke, ki sem si jih zapisala v zvezek. To so bila le kratka vprašanja, bolj točke, katera so pokrivala celotno področje, katerega sem želela raziskati. Oporne točke so bile: šola, kam po šoli, VDC da ali ne, počutje v VDC, mnenje o VDC, želja po pravi zaposlitvi. Bolj se nisem želela omejevati, niti nisem želela omejevati sogovornikov. Pogovore sem vodila le toliko, da sem z njimi pridobila želene podatke.

Pred prvim intervjujem nisem bila prepričana, če sem se dobro pripravila, a se je na koncu izkazalo, da je bil strah odveč in je pogovor lepo stekel. Prvi intervju sem opravila z dvema osebama hkrati med sprehodom. Osebi sem že prej poznala in sem ju mesec dni pred pogovorom, ko smo se srečali v trgovini, vprašala, če bi mi pomagali pri diplomski nalogi. Z veseljem sta mi obljubili sodelovanje v raziskavi. Med sprehodom smo se enkrat ustavili, tam sem si zabeležila bistvene podatke. Takoj po pogovoru sem si pridobljene izkustvene podatke

zapisala v Wordov dokument. Intervjujev nisem snemala, sproti sem si zapisovala bistvene stavke, doma pa celoten pogovor zapisala in shranila v posebno datoteko.

Želela sem pridobiti deset sogovornikov. Sprva se mi je to zdelo veliko, ne zaradi količine opravljenih intervjujev, ampak zaradi iskanja sogovornikov. Kot sem že omenila, sodelujočih oseb nisem iskala povsem naključno. Nisem se želela obrniti le na VDC, kjer bi enostavno pridobila deset sogovornikov, ker sem želela pridobiti pisan spekter oseb, torej tudi posameznike, ki imajo izkušnje z zaposlitvijo ali iskanjem zaposlitve na odprtem trgu dela. Navsezadnje, naj varstveno-delovni centri ne bi bili namenjen vsem osebam z intelektualno oviro, torej ne zajamejo celotne populacije, katero sem želela vključiti v raziskavo. Sama sem pridobila štiri sogovornike, katere sem poznala že prej. S pomočjo sorodnikov in prijateljev sem pridobila še tri kontakte. Eno osebo mi je priporočil sogovornik sam. Za preostala dva sogovornika sem se obrnila po pomoč k prijateljici, s katero sva bili skupaj spremljevalki na poletnem taboru namenjen osebam z intelektualno oviro, katerega organizator je bilo Sožitje.

Intervjuje sem izvedla v mesecu marcu. Sedem intervjujev sem izvedla ob srečanju z osebami, tri po telefonu. Intervjuji so potekali različno dolgo. Trajanje najkrajšega je bilo 15 minut, najdaljšega pa dve uri. Večinoma smo se pogovarjali od 30 do 45 minut.

3.5. OBDELAVA IN ANALIZA PODATKOV

S pomočjo intervjujev sem zbrala potrebno izkustveno gradivo. Zbrala sem torej kvalitativne podatke, katere sem tudi obdelala kvalitativno.

Intervjuje sem zapisala v parafrazirani obliki, saj sem med zapisovanjem izpuščala izjave in daljše opise, ki se niso nanašali na temo diplomske naloge. Vseeno sem intervjuje zapisala v prvi osebi ednine. Želela sem do določene mere ohraniti ton pogovora, zato jih nisem zapisovala po strogih pravopisnih pravilih. Slednjih sem se držala toliko, da so zapisi lahko berljivi. V zapisih intervjujev sem nato označila za nadaljnjo analizo pomembne izjave in besede. V naslednjem koraku sem označene izjave in besede izpisala, nato klasificirala. Pri klasificiranju sem vse izpisane, pomembne besede in izjave razvrstila v 6 kategorij, in sicer:

- šolanje,
- odločitev: VDC, iskanje zaposlitve ali ostati doma,
- uporabniki VDC o VDC,

- osebe, ki niso uporabniki VDC o VDC,
- o sebi,
- zaposlitev in
- aktivnosti, katerih se lotijo doma.

Omenjene kategorije so me vodile vse do zaključka analize podatkov. Sledilo je oblikovanje pojmov, oblikovanje modela in poskusne teorije, s katero zaključujem kvalitativno raziskavo.

4. REZULTATI

4.1. ZAPIS INTERVJUJEV Z OSEBAMI Z INTELEKTUALNO OVIRO

V tem poglavju navajam zapis enega intervjuja, zapisi vseh opravljenih intervjujev so premaknjeni med priloge.

Moški 41 let, doma

↳ V VDC nisem nikoli hodil. Med šolanjem so mi bežno predstavili to možnost, a sem se po šoli s prilagojenim programom odločil, da se poskusim zaposliti. Veš, sem se čutil preveč sposobnega, da bi se zaprl v VDC. Jaz sem imel le težave pri učenju in nisem bolan. Saj zame sploh ni primeren VDC. Tam so tisti, ki ne morejo poskrbeti zase. No, čeprav imam prijateljico, ki je bila moja sošolka in hodi tja, pa je kar brihtna. No, ne vem, jaz nisem šel. Z rokami znam veliko narediti in sem priden za delat, ja učenje mi pa ni ležalo. Tudi doma veliko postorim in očetu veliko pomagam v njegovi delavnici.

↳ Oba starša sta dolgo delala v tovarni. Tam so se med sabo dobro razumeli. Prosila sta, da bi tudi mene v tovarni vzeli vsaj na prakso. Dobro sem jo opravil. Se spomnim, ko mi je šef rekel, da je vesel, ker delam pri njih, da sem priden in natančen. Rad sem delal in bil sem vedno točen. Bil sem vesel, ko so me zaposlili in sem podpisal pravo pogodbo. Pol sem se še bolj trudil pridno delat. Veliko se jih je pritoževalo, da je premajhna plača, saj res ni bila zelo velika, a jaz sem je bil res vedno vesel. Tako sem si vsako leto lahko privoščil dopust na morju, pa kakšen dan v hribih. Pa dober radio sem si kupil in CD-je, ker imam rad glasbo. /.../ Večino časa sem delal za strojem v proizvodnji. Z ostalimi sodelavci sem se dobro razumel.

↳ Nekaj časa nazaj so tovarno zaprli in od takrat nimam dela. Dobim kakšno priložnostno delo za par tednov in konec. Na Zavodu se nič kaj dosti ne ukvarjajo z mano, kolikor si sam poiščem delo. Veliko dela imam doma, sploh zdaj ko je oče bolan. Upam, da mi bo uspelo najti novo službo. Samo, ah, zdaj je to tako težko. Neki se menim s prijateljem, ki dela kot avtoklepar, da bi prišel k njim delat. Me pokličejo le za kakšen dan. Ne vem, če me bodo zaposlili. Prijatelj mi je pomagal napisati nekaj prošenj in sva jih poslala okoli, ampak nisem dobil še nobenega odgovora.

4.2. OZNAČEVANJE ZA ANALIZO POMEMBNIH IZJAV IN BESED

V poglavju navajam en zgled označevanja izjav in besed pomembnih za nadaljnjo analizo. Med prilogami so navedeni vsi primeri označevanja pomembnih izjav in besed.

Moški 29 let, uporabnik VDC

- ↳ **V VDC sem že dolgo časa. Všeč mi je.**
- ↳ **Hodil sem v ŠPP. Nato sem začel hodit v VDC. Tam se dobro počutim. Ja, to je moja služba. Vsako jutro moram zjutraj zgodaj vstati in oditi na delo. Le takšnega pritiska ni kot v drugih službah, manj te sekirajo. Vseeno pa moraš kaj naredit.**
- ↳ **Rad slikam in izdeluje različne stvari. Najbolje je pred prazniki, ko v delavnicah delamo več različnih stvari. Nato pa moramo to, kar izdelamo tudi sami prodajati. Gremo v trgovino in tam prodajamo. To mi je všeč. Se zraven zabavamo. Moti me, ko mi podirajo to kar šivam, češ da sem naredil napako. Pol moram vedno znova začeti. Včasih me tako razjezi, da vse skupaj pustim in grem kam drugam. Ni prav, da popravljajo moje slike. To me včasih razjezi in do konca »šihta« nočem nič več narediti. Pol so včasih hudi name, a tak pač sem. Saj se nočem jeziti, a včasih imam pač preveč.**
- ↳ **Moji puncu pa ni všeč, da hodim v VDC. Pravi, da so tam bolni in da ne spadam tja. Sem ji povedal, da imam tam prijatelje in da niso vsi bolni. Ona misli, da bi si lahko našel kakšno službo kot kakšen pomočnik ali kaj takega enostavnega. Saj sem že malo iskal službo, ampak je to kar težko. Vprašal sem poznane. Enkrat sem šel k enemu, pa ko je zvedel, da hodim v VDC mi je rekel, da bolnih pa ne more on zaposliti, ker je veliko dela s stroji.**
- ↳ **Starši so želeli, da po ŠPP nadaljujem šolo. Pa nisem. Dosti sem mel. Že osnovna se mi je vlekla. Zamerila se mi je ena učiteljica, zaradi katere sem moral dvakrat ponavljati razred. Včasih mi je žal, ker nisem šel v poklicno. Punca mi večkrat pravi, da bi moral iti v poklicno. Ona ne razume, da šola ni zame. Ona je naredila poklicno šolo in dela v kuhinji v eni restavraciji.**

4.3. IZPIS OZNAČENIH DELOV IZJAV IN BESED

Na tem mestu je prikazan en primer izpisa označenih delov izjav in besed. Vse izpisane izjave in besede se nahajajo med prilogami.

Moški 39 let, doma

- ene dvakrat sem šel v VDC, nisem tja redno hodil
- (o vključitvi v VDC) starši odločil, da bom rajši doma
- imamo kmetijo in je zmeraj dosti dela
- doma veliko pomagam; sam skrbim za kokoši in pomagam hraniti krave; na njivi, pospravljamo seno
- (o vključitvi v VDC) sem rajši doma; V VDC preveč sedijo, to pa ni zame; se moram gibati; zunaj sem rad, tam si pa notri zaprt
- zaposliti se ne morem
- (o možnosti zaposlitve) sem invalidsko upokojen; vsak mesec dobim nekaj denarja
- (o možnosti zaposlitve) ker sem malo drugačen, me nihče ne bi zaposlil
- »fušam«
- sosedom pomagat; imajo tudi kmetijo
- k prijatelju, ki ima mizarstvo
- (mizar) pokazal že kar nekaj stvari, ki mu jih lahko pomagam narediti
- (mizar) mi zmeraj plača
- (o dodatnem delu) doma so veseli, ker sem se tako dobro znašel; so ponosni name
- k sosedom hodim poleti pomagat, ko je košnja; grabim seno, krompir jim pomagam pobirati
- se prav dobro počutim
- ne pogrešam službe, saj imam polno dela
- tudi svoj denar imam
- veliko imam kolegov

4.4. KLASIFICIRANJE IZJAV

Za prikaz klasificiranja izjav sem izbrala primer klasificiranja izjav, ki se nanašajo na zaposlitev, a tudi slednjega na tem mestu ne navajam v celoti. Celoten postopek klasificiranja je med prilogami.

Zaposlitev

- jaz se ne morem zaposliti v pravi službi
- ne morem osem ur neprestano delati vsak dan, ker me to zelo utruji in potem imam spet napade
- bi rad delal v podjetju, če bi bilo možno le kakšno uro, ampak to ne moreš dobit
- ne bi bilo dobro zame, da bi me preganjali
- mene napadi ovirajo
- ne smem delati pod pritiskom
- (starša) prosila sta, da bi tudi mene v tovarni vzeli vsaj na prakso
- (o praksi) dobro sem jo opravil
- šef rekel, da je vesel, ker delam pri njih, da sem priden in natančen
- rad sem delal in bil sem vedno točen
- bil sem vesel, ko so me zaposlili in sem podpisal pravo pogodbo
- (ko so ga zaposlili) pol sem se še bolj trudil pridno delat
- večino časa sem delal za strojem v proizvodnji
- z ostalimi sodelavci sem se dobro razumel
- tovarno zaprli in od takrat nimam dela
- dobim priložnostno delo za par tednov in konec
- na Zavodu se nič kaj dosti ne ukvarjajo z mano
- (o pomoči pri iskanju zaposlitve) kolikor si sam poiščem delo
- upam, da mi bo uspelo najti novo službo
- (o iskanju službe) zdaj je to tako težko
- se menim s prijateljem, ki dela kot avtoklepar, da bi prišel k njim delat
- (o iskanju službe) me pokličejo le za kakšen dan
- (o iskanju službe) ne vem, če me bodo zaposlili
- prijatelj mi je pomagal napisati nekaj prošenj in sva jih poslala okoli, nisem dobil še nobenega odgovora
- o zaposlitvi drugje nič več ne razmišljam
- (o iskanju zaposlitve) mi ni všeč, da se norčujejo iz mene in mi govorijo, da sem nesposobna ter neumna
- raje sem v VDC, kjer me pustijo pri miru
- itd.

4.5. OBLIKOVANJE POJMOV

4.5.1. KODIRANJE (PROSTO PRIPISOVANJE POJMOV, KI SE MI ZDIJO USTREZNI)

Tudi za prikaz kodiranja sem izbrala zaposlitev ter pojme oziroma kode, ki se nanašajo nanjo. Prikazan je le del kodiranja, ki se nanaša na zaposlitev. Celoten postopek kodiranja je prikazan med prilogami.

Zaposlitev	Pojmi (kode)
– jaz se ne morem zaposliti v pravi službi	opustitev ideje o zaposlitvi
– ne morem osem ur neprestano delati vsak dan, ker me to zelo utruji in potem imam spet napade	predstava o naporu zaposlitve
– bi rad delal v podjetju, če bi bilo možno le kakšno uro, ampak to ne moreš dobit	želja po zaposlitvi
– ne bi bilo dobro zame, da bi me preganjali	predstava o naporu zaposlitve
– mene napadi ovirajo	prepoznane zaposlitvene ovire
– ne smem delati pod pritiskom	predstava o naporu zaposlitve
– (starša) prosila sta, da bi tudi mene v tovarni vzeli vsaj na prakso	delovna praksa, pomoč staršev
– (o praksi) dobro sem jo opravil	delovna praksa
– šef rekel, da je vesel, ker delam pri njih, da sem priden in natančen	izraženo zadovoljstvo delodajalcev
– rad sem delal in bil sem vedno točen	zadovoljstvo z zaposlitvijo
– bil sem vesel, ko so me zaposlili in sem podpisal pravo pogodbo	zadovoljstvo z zaposlitvijo
– (ko so ga zaposlili) pol sem se še bolj trudil pridno delat	zadovoljstvo z zaposlitvijo
– večino časa sem delal za strojem v proizvodnji	delo za strojem
– z ostalimi sodelavci sem se dobro razumel	dober odnos s sodelavci
– tovarno zaprli in od takrat nimam dela	vzrok za izgubo zaposlitve, zaprli tovarno

- dobim priložnostno delo za par tednov in konec izkušnje z iskanjem zaposlitve
- na Zavodu se nič kaj dosti ne ukvarjajo z mano izkušnje z iskanjem zaposlitve, Zavod
- (o pomoči pri iskanju zaposlitve) kolikor si sam aktivno iskanje zaposlitve poiščem delo
- upam, da mi bo uspelo najti novo službo želja po zaposlitvi
- (o iskanju službe) zdaj je to tako težko zavedanje slabe družbene situacije
- neki se menim s prijateljem, ki dela kot avtoklepar, da bi prišel k njim delat aktivno iskanje zaposlitve
- (o iskanju službe) me pokličejo le za kakšen dan izkušnje z iskanjem zaposlitve
- (o iskanju službe) ne vem, če me bodo zaposlili izkušnje z iskanjem zaposlitve, negotovost
- prijatelj mi je pomagal napisati nekaj prošenj in sva jih poslala okoli, nisem dobil še nobenega odgovora aktivno iskanje zaposlitve
- o zaposlitvi drugje nič več ne razmišljam opustitev ideje o zaposlitvi
- (o iskanju zaposlitve) mi ni všeč, da se norčujejo iz mene in mi govorijo, da sem nesposobna ter neumna delovna praksa, norčevanje sodelavcev
- raje sem v VDC, kjer me pustijo pri miru predstava o naporu zaposlitve
- sem imela slabo izkušnjo na praksi delovna praksa, slaba izkušnja
- (o praksi) od mene so pričakovali kar malo delovna praksa, velike zahteve preveč; nisem zmogla vsega narediti
- (o praksi) niso mi dobro pokazali, kako naj delam delovna praksa, premalo uvajanja
- (o praksi) niso bili prijazni do mene in sodelavci delovna praksa, norčevanje sodelavcev so se norčevali iz mene
- jaz se ne bom nikoli zaposlila opustitev ideje o zaposlitvi
- sem se raje kar upokojila invalidska pokojnina
- itd.

4.5.2. UREJANJE POJMOV V HIERARHIJO IN DODAJANJE MANJKAJOČIH POJMOV

V sledečem poglavju je prikazan postopek urejanja pojmov, ki se nanašajo na zaposlitev, v hierarhijo in dodajanja manjkajočih pojmov. Celoten postopek urejanja pojmov v hierarhijo in dodajanja manjkajočih pojmov je prikazan med prilogami.

Zaposlitev

- aktivno iskanje zaposlitve
 - pri iskanju zaposlitve so sami, brez strokovne pomoči
 - na Zavodu RS za zaposlovanje niso deležni prave pomoči
 - zaposlitev iščejo pri znancih, prijateljih
 - pomoč prijateljev pri pisanju prošenj
 - na poslane prošnje ne dobijo odgovorov
 - pomoč staršev (starši prosijo svoje delodajalce, znance, prijatelje)
 - težko najdejo zaposlitev
 - spodbude bližnjih za iskanje zaposlitve
- izkušnje z delom (zaposlitvijo) v podjetjih
 - dobro opravljena delovna praksa
 - zaposlitev po opravljeni delovni praksi
 - slab odnos sodelavcev (norčevanje, zaničevanje, neprijaznost)
 - premalo podpore pri uvajanju v delo
 - slabe izkušnje na delovni praksi
 - ponujanje le najmanj želenih del (pomivanje posode, čiščenje)
 - dober odnos do sodelavcev
 - nekateri deležni občutka enakovrednosti sodelavcem
 - izraženo zadovoljstvo delodajalcev (jim to povedo, jih pohvalijo)
 - veselje do dela
 - zadovoljstvo z zaposlitvijo
 - točnost pri prihodih na delo
 - zaposlitev dodatna motivacija, za še bolj vestno delo
 - vestno opravljanje delovnih dolžnosti (brez neopravičenih izostankov)
 - lahko zaposleni za polovični delovni čas

- vzrok za izgubo zaposlitve: zaprli tovarno, upokojitev delodajalca
- integrirane zaposlitve (nezadovoljstvo s plačilom – prekinitev dela)
 - sposobni opravljati različna dela
 - pomoč pri avtokleparju
 - pomoč v trgovini (zlaganje artiklov na police, pomoč v skladišču)
 - delo v proizvodnji za strojem
 - pomoč v restavraciji (pomoč pri kuhanju, pomivanje posode, čiščenje)
 - kratkotrajna priložnostna dela
 - pomoč v mizarski delavnici
 - čiščenje prostorov
 - pomoč pri kmečkih opravilih
 - pomoč pri vrtnarskih in cvetličarskih opravilih
 - pomoč šivilji
 - pomoč pri prodaji (delo s strankami, čiščenje in urejanje trgovine)
 - čutijo se sposobne opravljati plačano delo (»motnja me ne ovira pri zaposlitvi«)
 - zavedajo se svojih delovnih sposobnosti

- težave in negotovost pri iskanju zaposlitve
 - dobim priložnostno delo za par tednov in konec
 - me pokličejo le za kakšen dan
 - službe dolgo nisem dobila
 - ne vem, če me bodo zaposlili
 - ko je zvedel, da hodim v VDC je rekel, da bolnih ne more zaposliti, ker je veliko dela s stroji
 - zavedanje slabe družbene situacije glede zaposlovanja
 - vem, da je službo danes težko dobiti
 - zavedanje nekonkurenčnega položaja na trgu delovne sile
 - ker sem malo drugačen, me nihče ne bi zaposlil

- nekateri zaposlitve ne iščejo
 - nimajo izoblikovane potrebe po zaposlitvi
 - samo sestre gredo lahko v službo, jaz pa ne
 - sprejmejo položaj »nezaposljive« osebe

- jaz se ne morem zaposliti v pravi službi
- jaz se ne bom nikoli zaposlila
- zaposliti se ne morem
- opuščanje ali opustitev ideje o zaposlitvi
- o zaposlitvi drugje nič več ne razmišljam
- (o samostojnem življenju in službi) itak verjetno ne bo nič iz tega
- doma delam, rada delam doma
- sprejmejo invalidsko pokojnino

- pomen zaposlitve

- teža brezposelnosti
- ko si brez službe se nimaš kam dati
- ne bi rada ostala na cesti
- sem šel v službo, da bi več zaslužil
- pomen lastnih prihodkov
- občutek zadovoljstva
- rada hodim v službo
- (o službi) tu se zelo dobro počutim; pa svojo plačo imam

- predstave o zaposlitvi

- zaposlitev prinaša napor
- delati moraš pod hudim pritiskom (ne smem delati pod pritiskom, to ni dobro zame)
- bolje je ostati v VDC, kjer te pustijo pri miru
- ne morem osem ur neprestano delati vsak dan, to me zelo utruji in potem imam spet napade
- neprijaznost nadrejenih (»ne bi delala za kakšnega tečnega šefa«)
- v službi bi me izkoriščali
- dodeljena bi mi bila le najslabša dela (čiščenje WC)
- vpliv domačih in znancev na oblikovanje predstave
- pravijo, da je čisto drugače bit vsak dan v službi kot si predstavljam
- bi rada delala v pravi službi; vsaj za kakšno uro

4.6. MODEL DOŽIVLJANJA LASTNEGA POLOŽAJA IN ZAPOSLOTITVENIH MOŽNOSTI OSEB Z INTELEKTUALNO OVIRO

Šolanje

- **redni osnovnošolski program in OŠPP**
 - prehod iz redne OŠ v OŠPP
 - težave pri učenju, ponavljanje razredov
 - nenaklonjenost šoli
 - **zazan pomen nižje poklicne šole**
 - poveča možnost zaposlitve
 - neizkoriščena možnost vpisa, kasnejše obžalovanje
 - **nižje kognitivne sposobnosti**
 - počasnejše učenje, potrebna pomoč in prilagojen način poučevanja
 - krivično pripisovanje lenobe
-

Odločitev: VDC, iskanje zaposlitve ali ostati doma

- **odločitev, da ostanejo doma**
 - med čakanjem za sprejem v VDC
 - nezadovoljstvo staršev, postopanje oseb, brez prave volje
 - vpliv na odločitev: starši, kmetija
- **odločitev za vključitev v VDC**
 - VDC ni primeren za vse osebe z intelektualno oviro, nekateri sposobni več
 - nekateri veseli vključitve
 - zavračanje vključitve (povezovanje z nesposobnostjo skrbeti zase)
 - vključitev brez tehtanja drugih alternativ
 - ker ne vidijo drugih realnih možnosti, vdanost v položaj brez izbire
 - pomanjkanje izbire (bolje VDC kot nič; ne želijo brezglavo postopati naokoli)

- **odločitev za iskanje zaposlitve**

- pomemben vpliv delovne prakse, izkušenj z delom v podjetju
- nekateri niti ne razmišljajo o zaposlitvi
- nekateri poskusijo najti zaposlitev

Uporabniki VDC o VDC

- **različen odnos uporabnikov do VDC**

- začetni odpor ob vključitvi, sramovanje
- kasnejše sprejetje vključenosti
- neredno obiskovanje
- zaznavanje VDC (nekaterim kot služba drugim to ni prava služba)

- **motivacijska moč mesečnih nagrad uporabnikov**

- ni odraz opravljenega dela, ni pošteno
- nagrade uporabnikom pomembne
- nekaterim pomembna višina nagrade
- odvisne od kooperantskega dela

- **raznolikost, a monotonost in pomanjkanje zanimivih aktivnosti v VDC**

- kooperantskega dela premalo, uporabniki ga veseli
- aktivnosti po delavnicah (vezenje, šivanje, slikanje, izdelovanje voščilnic, ipd.)
- veselje do dela v VDC
- izraženi interesi do različnih aktivnosti
- monotone aktivnosti, pomanjkanje aktivnosti, dolgočasenje
- sedeče delo
- zahtevanje natančnosti pri delu, popraviljanje izdelkov
- naročila za delo oseb zunaj VDC (vezenje)
- aktivnosti zunaj VDC (nakupovanje, izleti, sprehodi, specialna olimpijada, tabori)
- integrirana zaposlitev v ozadju, potrebna samoiniciativa (»enkrat sem zatežil«)

- **različno in spremenljivo počutje uporabnikov v VDC**

- dobro počutje, mi je všeč, je lepo, enkrat bolje drugič slabše
 - prijatelji
 - prijaznost zaposlenih
 - lepi prostori
 - klima: sproščenost, ni pritiska, me ne preganjajo, se zabavamo
 - ni prav, da se uporabnike obravnava kot otroke, jim ni všeč
 - izostanki zaradi dolgočasnja v VDC
- **prepoznavanje raznolikosti uporabnikov in svojih sposobnosti**
 - zaznavanje raznolikosti in različnih sposobnosti ter stopenj samostojnosti
 - zavedanje lastnih spretnosti, sposobnosti
 - pripravljenost in sposobnost pomagati si med seboj

Osebe, ki niso uporabniki VDC o VDC

- **oblikovana posplošena predstava o VDC**
- vsi uporabniki nesamostojni, »bolni«, »zaostali«
- izoliranost uporabnikov
- VDC ne poznajo vsi
- zaprta institucija
- odpor do VDC, nasprotovanje vključenosti poznanih oseb (fantu)

O sebi

- **prepoznavanje svojih sposobnosti**
 - pridnost, natančnost, pripravljenost pomagati, samostojnost, veselje do dela
 - sposobni skrbeti zase
- **zavedanje svojih omejitev**
 - napadi, slabo zdravstveno stanje, nagla jeza
 - počasnejše učenje
 - slaba izobrazba

- **zavračanje drugačnosti in neprištevnosti**

- zavedanje samega sebe in okolice
- niso »bolni«, neumni
- od drugih jih razlikuje predvsem počasnejše učenje, nižje kognitivne sposobnosti
- niso nevarni drugim
- dobro počutje, družabnost (imajo prijatelje)

Zaposlitev

- **aktivno iskanje zaposlitve**

- potrebna samoiniciativa, veliko truda
- pomoč staršev in znancev, pomanjkanje strokovne pomoči
- iskanje zaposlitve pri znancih, prijateljih
- spodbude bližnjih
- težko najdejo zaposlitev

- **raznolike izkušnje z delom (zaposlitvijo) v podjetjih**

- dober in slab odnos sodelavcev (norčevanje, zaničevanje, neprijaznost)
- premalo podpore pri uvajanju v delo
- ponujanje le najmanj zelenih del (pomivanje posode, čiščenje)
- izraženo zadovoljstvo delodajalcev
- veselje do dela, zadovoljstvo, točnost, vestno delo
- polovični delovni čas
- integrirana zaposlitve (nezadovoljstvo s plačilom)

- **sposobni opravljati različna dela**

- pomoč pri avtokleparju, v trgovini, v proizvodnji za strojem, v kuhinji, v restavraciji, pri mizarju, pri šivilji, pri vrtnarjenju, pri čiščenju, na kmetiji
- zavedanje, česa so sposobni in česa ne (ne delo v pisarni)
- intelektualna ovira ni opravičljiv razlog za nezaposlenost

- **težave in negotovost pri iskanju zaposlitve**

- le priložnostna dela
- dolgo iskanje
- zavedanje splošne slabe družbene situacije glede zaposlovanja
- zavedanje nekonkurenčnega položaja na trgu delovne sile

- **nekateri zaposlitve ne iščejo**

- neizoblikovana potreba po zaposlitvi
- opuščanje ali opustitev ideje o zaposlitvi
- sprejem invalidske pokojnine
- sprejem položaja »nezaposljive« osebe

- **izražen pomen zaposlitve**

- teža brezposelnosti, se nimaš kam dati, nimaš prihodkov
- lastni prihodki
- dobro počutje, osebno zadovoljstvo

- **negativne predstave o zaposlitvi**

- napor, pritisk
- neprijaznost nadrejenih
- izkoriščanje, le najslabša dela
- vpliv domačih in znancev na oblikovanje predstave

Aktivnosti, katerih se lotijo doma

- **domača opravila**

- delo na vrtu, okoli hiše
- pomoč na kmetiji
- gospodinjska dela (kuhanje, pospravljanje)

- **doma se lahko sprostijo, odpočijejo**

- gibanje na svežem zraku, sprehodi

- TV, računalnik
- klepetanje z znanci
- **pomoč znancem, »delo na črno«**
- lotijo se različnih del pri znancih, prijateljih, sosedih
- denarno plačilo za pomoč
- potrebna samoiniciativa
- starši odobravajo njihovo »dela na črno« (jim je prav, so veseli, vedo kje sem)

4.7. POSKUSNA TEORIJA

Teorija o položaju oseb z intelektualno oviro na področju šolanja in zaposlitvenih možnosti

Teorija, katero oblikujem na tem mestu, se nanaša na osebe z intelektualno oviro in izhaja iz opravljenih intervjujev. V intervjuje sem zajela osebe, katere so zaključile prilagojen osnovnošolski izobraževalni program. Tri osebe imajo diagnosticirano lažjo motnjo v duševnem razvoju, sedem pa zmerno. Ker vemo, da strokovnjaki ločijo še težje in težke motnje v duševnem razvoju, teorije ne moremo posplošiti na celotno populacijo oseb z intelektualno oviro. Kljub vsemu sem prepričana, da poskusna teorija, temelječa na opravljenih intervjujih, kaže potrebo po spremenjenem pristopu do omenjenih oseb. Kaže na pomanjkanje možnosti izbire, ki jih imajo po končanem šolanju, na manjvrednost v družbi, katere se sami zavedajo, na težnjo k izolaciji ter preveč posplošenemu pristopu do vseh oseb z intelektualno oviro.

Šolanje

Vstop v izobraževalni sistem je tisti, ki pogosto osebe z intelektualno oviro loči od vrstnikov. Njihova skupna lastnost so nižje kognitivne sposobnosti kot so npr. mišljenje, razumevanje, računanje, učenje, govor, presoja ipd., česar se sami zavedajo (*»učenje mi pa ni ležalo«, »težko sem se učila«, »nisem bila tako pametna kot sošolci«, »šola ni zame«*).

Nekatere osebe z intelektualno oviro lahko osnovnošolsko izobraževanje uspešno zaključijo v osnovni šoli s prilagojenim programom, katerega danes imenujemo prilagojen izobraževalni program z nižjim izobraževalnim standardom (OŠPP). Nekateri v izobraževalni program

vstopijo skupaj z vrstniki, torej v redni osnovnošolski program. Tu uspejo zaključiti nekaj razredov, kasneje pa so preusmerjeni v OŠPP. Vzrok za preusmeritev so težave pri učenju oziroma počasnejše učenje in potreba po prilagojenem načinu poučevanja, katerega so lahko deležni v OŠPP (*»sprva sem hodil v navadno šolo, a mi ni šlo«, »nisem zdelala razreda v normalni šoli in so me dali v ŠPP«, »sem kar hitro šel iz navadne šole v ŠPP«*).

Nekateri preusmeritev v OŠPP doživijo negativno, se sramujejo, se ne počutijo dobro med novimi sošolci in so deležni zaničevanja s strani bivših sošolcev (*»prvo mi je bilo malo nerodno in so me bivši sošolci zafrkaval«, »sem bila v čudnem razredu«*). Nekateri uspejo z bivšimi sošolci ohraniti družabne stike (*»smo skupaj igrali nogomet med odmori«*). Večkrat lahko ponavljajo posamezen razred, a uspejo zaključiti njim primeren osnovnošolski program.

Pri nekaterih se pojavi nenaklonjenost šoli, ker morajo v učenje vlagati veliko napora ter imajo slabe izkušnje, kadar se jim predpisuje lenoba pri učenju in se jih tako krivi za slabe učne uspehe (*»sem se težko učila, pa rekli so mi, da sem bila tud malo lena«, »v osnovni so me nekaj časa vsi po vrsti le sekirali, da sem lena in naj se že začnem učiti«*). Slednje lahko vpliva tudi na opustitev možnosti vpisa v nižjo poklicno šolo. Pri določenih osebah se kasneje v življenju pojavi obžalovanje opuščene možnosti vpisa, saj se zavedajo, da je dosežena izobrazba pomembna pri iskanju in možnosti zaposlitve (*»eni so pol našli pravo službo, jaz sem šla pa v VDC«*). S strani staršev in prijateljev so deležni spodbude, da bi nadaljevali šolanje v nižji poklicni šoli.

Odločitev: VDC, iskanje zaposlitve ali ostati doma

Osebam z intelektualno oviro so po zaključenem šolanju dane tri možnosti: ostati doma, vključitev v varstveno-delovni center ali zaposliti se. Omenjene tri možnosti so osebam različno dosegljive in s seboj prinesejo določene posledice.

Na odločitev osebe, da ostane doma, vplivajo različni dejavniki. Pri nekaterih se preprosto starši odločijo, da bodo ostali doma namesto, da bi se vključili v varstveno-delovni center, (*»so se starši odločil, da bom rajši doma«*). Življenje na kmetiji je lahko pomemben dejavnik, ki vpliva na odločitev ostati doma. Na slednjo odločitev lahko vpliva tudi dejstvo, da je eden od staršev doma, torej ni zaposlen ali opravlja delo na domu oziroma je samozaposlen (*»Ja, doma sem. Je tudi mami doma. Sva skupaj«*). Nekatere osebe same izrazijo željo, da bi ostale doma. Posledica sprejete odločitve je več svobode in možnosti poljubnega gibanja na svežem

zraku (*»Sem rajši doma. V VDC preveč sedijo, to pa ni zame. Jaz se moram gibat. Pa zunaj sem rad, tam si pa notri zaprt«*). Na drugi strani se pogosto pojavi nezadovoljstvo staršev zaradi postopanja njihovih otrok in brezvoljnosti.

Nekateri ostanejo doma do sprejetja v varstveno-delovni center. Odločitev za vključitev v VDC ni primerna izbira za vse osebe z intelektualno oviro, niti ni namenjena celotni omenjeni populaciji. Vemo, da je VDC namenjen osebam z zmerno, težjo in težko motnjo v duševnem razvoju, a se vanj vključene tudi osebe z lažjo motnjo v duševnem razvoju. Nekateri posamezniki odločno zavračajo možnost lastne vključitve v VDC (*»sem se čutil preveč sposobnega, da bi se zaprl v VDC«, (o vključitvi v VDC) zdaj ne, ker sem »prisebna«*). O primernosti vključitve se doma včasih niti ne pogovarjajo. Nekateri se v VDC vključijo brez tehtanja drugih možnosti, saj preprosto sprejmejo pot, ki jim jo začrtajo drugi. Nekatere v VDC pripelje neuspeh pri poskusu iskanja prave zaposlitve ali slabe izkušnje na delovni praksi, drugi o možnosti iskanja prave zaposlitve niti ne razmišljajo (*»O zaposlitvi drugje nič več ne razmišljam, ker mi ni všeč, da se norčujejo iz mene in mi govorijo, da sem nesposobna ter neumna/.../ raje sem v VDC, kjer me pustijo pri miru«*). Na vključitev v VDC vpliva dejstvo, da osebe z intelektualno oviro na odprtem trgu dela težko najdejo zaposlitev, posebnih alternativ zanje, poleg VDC, ni ali se jim jih ne predstavi. Tako se zgodi, da so v VDC vključene osebe, ki se same zavedajo, da ne morejo v VDC uresničiti vseh svojih sposobnosti. Osebe vključene v VDC tudi same povedo, da so jim starši zaupali, da so od njih pričakovali več. Še vedno, pravijo, bolje VDC kot, da se ne bi imeli kam dati. Torej je VDC v določenih primerih le »izhod v sili«.

Nekatere osebe z intelektualno oviro poskušajo najti zaposlitev. Nekaterim uspe, a morajo biti pri iskanju resnično zelo aktivne in deležne pomoči staršev, prijateljev in znancev. Zaradi slabe izobrazbe težko najdejo zaposlitev. Kljub temu, da imajo mnogi izoblikovano željo po delu v podjetju, po zaposlitvi, vsaj za krajši delovni čas, obupajo in preprosto sprejmejo položaj »nezaposljive« osebe (*»saj službe ne bi dobil«, »jaz se ne morem zaposliti v pravi službi«*). Na opustitev ideje o zaposlitvi lahko vplivajo tudi slabe izkušnje pri opravljanju delovne prakse.

Uporabniki VDC o VDC

Osebe vključene v VDC, imenovani uporabniki, imajo do varstveno-delovnega centra različen odnos. Nekateri so, kot sem že omenila, sprva nasprotovali vključitvi v VDC. Pojavi se lahko

sramovanje lastnega položaja pri vstopu v stavbo (*oziranje okoli sebe, kdo te vidi, ko vstopiš ter strah, da bi te ljudje zaradi obiskovanja VDC zaničevali*). Posamezniku se ni lahko sprijazniti z vključitvijo v VDC, a sčasoma vključenost sprejmejo (*»Je bilo pa na začetku res kar težko. Se ne moreš kar sprijazniti«*). Nekateri VDC doživljajo kot pravo zaposlitev, a ne vsi.

Počutje uporabnikov v VDC je različno od osebe do osebe in spremenljivo. Enkrat se počutijo bolje, drugič slabše. Tu najdejo prijatelje. Všeč jim je prijaznost zaposlenih. Pomembni za dobro počutje so lepi prostori ter pozitivna klima, kjer zaznavajo sproščenost, ni pritiska, se jih ne preganja in imajo prostor za zabavo ob aktivnostih, ki jih opravljajo. Poudariti želim, da je poimenovanje uporabnikov z besedo »otrok« neprimerna. To so odrasle osebe, ki se tega zavedajo in sami povedo, da jih v slabo volj spravi, če jih kličejo »otroci« ter se do njih obnašajo kot bi res bili otroci (*»Še vedno pa me kar malo moti, če me obravnavajo kot otroka in me kličejo otrok«*).

V VDC so vključene tako osebe, ki so zadovoljne s storitvami VDC, kot tudi osebe, ki z njimi niso zadovoljne. Uporabniki imajo izražene interese do različnih aktivnosti. V VDC uporabnikom ponujajo aktivnosti v sami instituciji (*vezenje, šivanje, slikanje, izdelovanje voščilnic in različnih izdelkov ipd.*) in izven nje (*tabori, nakupovanje, izleti, sprehodi, specialna olimpijada ipd.*). VDC ponuja tudi kooperantska dela in možnost integrirane zaposlitve. Prva možnost je uporabnikom všeč, radi imajo »proizvodno delo«, le da je slednjega, po mnenju intervjuvanih oseb, v VDC premalo. Možnost integrirane zaposlitve je postavljena v ozadju in nekaterim uporabnikom celo nepoznana. Tako ostajajo aktivnosti v VDC ponavljajoče, monotone in veliko je sedečega dela. Slednje lahko povzroči dolgočasenje in tudi neredno obiskovanje VDC (*»Večkrat sem manjkal././ Saj je vredno tukaj, sam včasih je pa prav dolgčas. Pa naveličaš se vedno eno in isto počet«*).

Vemo, da osebe vključene v VDC ne dobivajo plače, ampak le mesečne nagrade. Pogosta napačna predpostavka je, da jim višina nagrad ni pomembna, ker tako ali tako ne znajo ravnati z denarjem in se ne zavedajo višine zneska. Po pogovorih z osebami, ki so vključene v VDC lahko slednjo predpostavko brez dvoma zavrnem. Uporabnike storitev VDC predstavlja zelo heterogena populacija, morda nekaterim denarna nagrada res ni pomembna, a nikakor ne moremo tega posplošiti na vse uporabnike. Marsikoga mesečne nagrade motivirajo k vestnemu obiskovanju VDC in k delu po delavnicah. Sami poudarijo, da ni pošteno, da višina

nagrade premalo odraža količino vloženega dela. Nagrade se po njihovem mnenju ne razlikujejo dosti glede na to ali kaj delajo ali ne (*»Včasih zelo veliko naredim, nagrada pa je enaka ne glede na to ali kaj naredim ali ne in ne dobim dosti več kot L., ki nič ne dela. To pa ni prav«*). Sami prav dobro zaznavajo različne sposobnosti, stopnje samostojnosti in veščine vključenih oseb. Ne zdi se jim pošteno, da pri nagradah ne dobijo bistveno večjega zneska kot osebe, ki nič ne delajo.

Osebe, ki niso uporabniki VDC o VDC

Osebe, ki same niso vključene v VDC imajo o omenjeni instituciji in njenih uporabnikih precej posplošeno in velikokrat negativno predstavo. Menijo, da se v VDC vključijo osebe, ki niso samostojne pri skrbi za samega sebe, so *»bolne«* in *»zaostale«*. VDC zaznavajo kot zaprto institucijo, je ne obiskujejo in je vsi niti ne poznajo. Menijo, da so uporabniki VDC izolirani, da se držijo bolj stran od preostale družbe. Omenjena posplošena predstava vpliva na odpor do VDC, nasprotovanje morebitne lastne vključenosti ali vključenosti poznanih oseb. En moški je sam povedal, da njegovi punči ni všeč, ker je vključen v VDC, saj je prepričana, da so tam samo *»bolni«*, on se je pa le v šoli bolj počasi učil, tako kot ona.

O sebi

Osebe, s katerimi sem se pogovarjala, zaznavajo tako svoje sposobnosti in pozitivne lastnosti kot tudi omejitve. Omenjajo pridnost, natančnost pri delu, pripravljenost pomagati, samostojnost, veselje do dela, ročne spretnosti (šivanje, vezenje, slikanje ipd.) in sposobnost skrbeti zase. Med omejitvami se pojavijo napadi, slabo zdravstveno stanje, hitra jeza, počasnejše učenje in slaba izobrazba. Zavedajo se samega sebe in okolice, torej niso neprištevní, kar sami poudarjajo. Slednje odločno zavračajo skupaj z drugačnostjo, katera se jim pogosto predpisuje. O sebi pravijo, da niso *»bolni«*, *»neumni«* ali *»nevarni drugim«*. Od drugih jih razlikuje predvsem počasnejše učenje, torej nižje kognitivne sposobnosti (*»Se ne počutim dosti drugačna od ostalih. Samo v šoli sem bila drugačna, ker sem se težko učila«*).

Zaposlitev

Nekatere osebe z intelektualno oviro bi se rade zaposlile, druge o tem niti ne razmišljajo. Nekatere izmed omenjenih oseb nimajo izoblikovane potrebe po iskanju prave zaposlitve ali idejo o lastni zaposlitvi zaradi vpliva različnih dejavnikov opuščajo in v celoti opustijo. Sprejmejo položaj *»nezaposljive«* osebe. K slednjemu prispeva možnost prejemanja

invalidske pokojnine, ki pripada osebam, katerim je po zakonu priznan status invalida, katerega lahko sprejmejo tudi osebe z zmerno, težjo in težko motnjo v duševnem razvoju. Nekateri ponotranjijo predstavo, da preprosto niso sposobni hoditi v pravo službo.

Osebe, ki se podajo na pot iskanja prave zaposlitve, čaka težka naloga. Potrebne je ogromno samoiniciativne. Pogosta ovira, katero sami kmalu spoznajo, je slaba izobrazba (*omenijo, da nimajo šol in žal jim je, ker šolanja niso nadaljevali*). Mnogi ne končajo nižje poklicne šole, delodajalci pa težijo po zaposlovanju oseb, ki so kvalificirani za opravljanje določenih del. Ovira jih vsekakor tudi diagnoza, če delodajalci izvedo zanj (»*Enkrat sem šel k enemu, pa ko je zvedel, da hodim v VDC mi je rekel, da bolnih pa ne more on zaposliti, ker je veliko dela s stroji*«). Tako morajo vsi, ki bi se radi zaposlili, zelo aktivno iskati zaposlitev, v kar vlagajo veliko truda. Potrebujejo pomoč staršev in znancev, saj se na strokovno pomoč ne morajo zanašati, ker na Zavodu za zaposlovanje niso deležni prave pomoči (»*na Zavodu se nič kaj dosti ne ukvarjajo z mano, kolikor si sam poiščem delo*«). Zaposlitev tako iščejo pri znancih, prijateljih, družinskih poznanstvih, sosedih ipd.

Tisti, ki jim je uspelo uspešno stopiti na trg dela imajo različne izkušnje z zaposlitvijo. Doživljajo tako dober kot tudi slab odnos s strani sodelavcev. Na delovnem mestu so nekateri deležni zaničevanja, neprijaznosti in norčevanja s strani sodelavcev. Nekateri pri uvajanju v delo niso deležni prave podpore, od njih se veliko pričakuje, delovne naloge se jim hitro in slabo predstavi. Zgodi se, da so jim dodeljena le najmanj želena dela kot so pomivanje posode in čiščenje. Drugi imajo srečo in naletijo na dobre delodajalce, ki jih v delo primerno uvedejo in so na delovnem mestu s strani sodelavcev obravnavani enakovredno. Te osebe se lahko pohvalijo, da jim je delodajalec večkrat izrazil zadovoljstvo z njihovim delom. So vestni delavci, točni, zadovoljni in s prepoznavnim veseljem do dela. Sposobni so uspešno opravljati različna dela kot so npr.: pomoč pri avtokleparju, v trgovini, v proizvodnji za strojem, v kuhinji, v restavraciji, pri mizarju, pri šivilji, pri vrtnarjenju, pri čiščenju, na kmetiji ipd.

Osebe z intelektualno oviro, katere bi se rade zaposlile, so dejansko postavljene pred težko nalogo. Naletijo na številne ovire in na negotovost pri iskanju zaposlitve. Redno delo, četudi le za določen čas in za krajši delovnik, težko dobijo. Ponujajo jim kratkotrajna priložnostna dela. Splošna slaba družbena situacija na področju zaposlovanja, visoka stopnja brezposelnosti in zapiranje številnih podjetij, njihov položaj še dodatno poslabšuje, česar se zavedajo. Zavedajo se tudi, da ne morejo, enakovredno ostalim iskalcem zaposlitve,

konkurirati za prosta delovna mesta, ker jih družba zaznava kot drugačne in ker nimajo potrebne izobrazbe.

Zavedajo se pomena zaposlitve. Dobro poznajo težo brezposelnosti, ko si povsem odvisen od drugega, nimaš nobenih lastnih prihodkov, si manjvreden, se nimaš kam dati, te muči brezvoljnost, ipd. Zaposlitev jim tako kot vsem ostalim prinese vir lastnih prihodkov, osebno zadovoljstvo in socialno vključenost. Tisti, ki se jim še ni uspelo zaposliti ali si tega niti ne želijo, imajo izoblikovano precej negativno predstavo o zaposlitvi, na katero so vplivali domači in prijatelji. Predstavljajo si, da zaposlitev pomeni zanje prevelik napor in izpostavljanje nenehnemu hudemu pritisku, katerega ne bi prenesli. Verjamejo, da bi jih na delu le izkoriščali in jim dodeljevali le najslabša ter najmanj želeno dela kot je čiščenje stranišč. Nadrejeni naj bi bili neprijazni. Tako se jim zdi boljše ostati doma ali v VDC, kjer naj bi bilo okolje zanje manj obremenjujoče.

Aktivnosti, katerih se lotijo doma

Dom osebam z intelektualno oviro, tako kot vsem ostalim, pomeni kraj, kjer se lahko sprostijo in odpočijejo. Doma lahko čas preživljajo na svežem zraku, na sprehodih, kjer radi poklepetajo z znanci. Radi se zamotijo tudi z gledanjem televizije in igranjem računalniških igrice. Hkrati je dom kraj, kjer osebe jasno pokažejo, česa so sposobne in da bi se lahko zaposlile ob primernih pogojih zaposlovanja, ustrezni pomoči in klimi v podjetju. Doma se lotijo številnih domačih opravil: pomoč pri kuhanju, pospravljanje, pomoč na kmetiji, delo na vrtu in okoli hiše. Veselje do dela, želja po lastnih denarnih prejemkih in slabe zaposlitvene možnosti jih pripeljejo tudi do »dela na črno«. Poiščejo si različna dela pri znancih, prijateljih, sosedih: sestavljanje izdelkov na domu, pomoč v mizarski delavnici, sprehajanje psa, čiščenje pri starejši gospe, pomoč pri avtokleparju, pospravljanje sena, pobiranje krompirja, pomoč na vrtu in okoli hiše ipd. Pri tem so deležni podpore s strani staršev. Starši so zadovoljni, da opravljajo neko delo in ne postopajo brezglavo in brezvoljno naokoli. Veseli so, da se znajdejo in da vedo, kje so. Povrhu vsega pogosto dobijo denarno nagrado za ponujeno pomoč in opravljeno delo.

5. RAZPRAVA

Osebe z intelektualno oviro predstavljajo zelo heterogeno skupino. Ne moremo vseh enako obravnavati, ker so med njimi velike razlike. Strokovnjaki jih razvrščajo v štiri kategorije, in sicer osebe z lažjo, zmerno, težjo in težko motnjo v duševnem razvoju. Tudi osebe znotraj posameznih kategorij ne predstavljajo homogene, ampak še vedno heterogeno skupino. Intelektualna oviranost se kaže kot določena omejitev v splošnem funkcioniranju posameznika. Splošno podpovprečno intelektualno funkcioniranje se lahko kaže na področju samostojnosti, komunikacije, socializacije in razumevanja (Lačen 2001: 11). Osebe dosežejo različno stopnjo samostojnosti na različnih področjih. Večina jih je sposobna osvojiti različne veščine.

Zaradi intelektualne oviranosti so osebe v družbi hendikepirane in »pospravljene« v točno določen predal. Obravnavane so kot neenakopravne in predpisuje se jim vseživljenjska odvisnosti od drugih. Res je, da so nekatere osebe odvisne od pomoči drugih, največkrat od pomoči staršev, a pozabljamo, da jih v odvisnost velikokrat postavijo ovire, katere jim postavlja družba in ne njihove primarne ovire. Še dandanes se jih izloča iz »normalne« družbe in se jim po končani osnovnošolski izobrazbi ne ponudi pravih možnosti izbire za nadaljevanje življenjske poti. Osebam z zmerno, težjo ali težko motnjo v duševnem razvoju se dodeli status invalida, ki jim prinese določene ugodnosti in zakonsko določene pravice. Opravičeni so do invalidske pokojnine, ki jim nudi skromne, a trajne prihodke.

Osebe z intelektualno oviro niso neenakopravne le »normalnim« osebam, tudi med hendikepiranimi so postavljene v neenakovreden položaj. V programih izboljševanja zaposlitvenih možnosti »invalidnih« oseb, se nanje pozablja. Že zakon jih zaradi intelektualne oviranosti, hkrati s priznanjem statusa invalida, razglasi za nezmožne opravljati plačano delo. Tako se ne morejo zaposliti na odprtem trgu dela. Imajo možnost zaposlitve pod posebnimi pogoji skupaj s storitvami varstva in vodenja, katere se izvajajo v varstveno-delovnih centrih. V omenjeno institucijo so vključene tudi osebe, katerim je postavljena diagnoza lažje motnje v duševnem razvoju. Menim, da do tega ne bi prihajalo, če bi se osebam ponudile primerne zaposlitvene možnosti in ustrezna strokovna pomoč.

Rezultati opravljene raziskave, kažejo na dejstvo, da je vključitev v VDC pri določenih osebah le izhod v sili. Odločitev za vključitev sprejmejo, ker nimajo drugih možnosti. Sami povedo, da je bolje, da se vključijo v storitev varstva, vodenja in zaposlitve pod posebnimi

pogoji, kot da se ne bi imeli kam dati in bi beračili ter postopali naokoli. V VDC imajo radi družabne dogodke in aktivnosti organizirane zunaj prostorov VDC. Številne osebe z intelektualno oviro rade delajo. V VDC se ne marajo dolgočasiti. Dolgočasenje uporabnikov se mi zdi pomemben znak, ki kaže na potreben nadaljnji razvoj storitev omenjene institucije. Krivde za nedelo po delavnicah se ne sme pripisovati lenobi posameznikov. Uporabniki imajo radi kooperantska dela, katerih je po njihovem mnenju premalo. V VDC prevladuje pretežno sedeče in monotono delo. Zaposleni trdijo, da se trudijo ponuditi številne dejavnosti po delavnicah, namenjene uporabnikom, a na lastne oči sem se lahko prepričala, da delo po delavnicah kmalu postane zelo enolično in velikokrat manjka prava energija in spodbuda za delo. Namen VDC ni storilnostna naravnost, a to ne pomeni, da ni potrebno truditi se, vedno znova in znova, uporabnikom ponujati nove in zanimive aktivnosti.

Malo je oseb, ki lahko z zadovoljstvom dolgo časa opravljajo enolično delo. Zaradi nezahtevnosti pa se ga rado predpisuje kot edino, ki je primerno za osebe z intelektualno oviro. Verjetno je za nekatere omenjene osebe enostavno ter ponavljajoče se delo res najprimernejše, a prav gotovo ne za vse. Za nekatere osebe pa je tudi to delo prezahtevno. Tu se kaže potreba po individualni obravnavi vsakega posameznika. Tako kot se ne sme precenjevati oseb z oviro, tudi ni prav, da se jih podcenjuje. Ni prav, da se namesto njih sodi, kaj je zanje dobro. S tem jih dejansko postavljamo v vlogo otrok. Ne le, da jih postavljamo v vlogo otrok, tako jih velikokrat tudi poimenujemo. Mentalna in kronološka starost se pri osebah z intelektualno oviro pogosto ne skladata, a to nam ne daje pravice, da odraslo osebo imenujemo otrok. Intervjuvanci so sami povedali, da se ob tem nelagodno počutijo, tega ne marajo, saj so vendarle odrasle osebe. Četudi je komu izraz všeč, je neprimeren in zavajajoč. Otrokom ne iščemo zaposlitve, ker naj ne bi opravljali plačanega dela. Odrasle osebe z intelektualno oviro niso otroci in tako kot vse ostale odrasle osebe imajo lahko izoblikovano željo po zaposlitvi v podjetju.

Zaposlitev je pomembna za vsako osebo. Med drugim zagotavlja aktivno vključenost v družbo, širšo socialno mrežo, osebno zadovoljstvo in neodvisnost posameznika. Plačilo je pogosto omenjen argument med intervjuvanci, zaradi katerega bi se radi zaposlili. Uporabniki v VDC dobivajo vsak mesec nagrado, katera pa se ne more enačiti s plačo zaposlenega v podjetju. Nagrada je le simbolni znesek in ne odraža količine dejansko vloženega dela. Slednje se intervjuvanim osebam ne zdi pošteno. Želja po večjih lastnih prihodkih je enega sogovornika vodila v integrirano zaposlitev. S samim delom je bil zadovoljen. Nadrejeni so

ga pohvalili. Integrirano zaposlitev je prekinil zaradi načina plačila, saj se mu ni zdelo pošteno, da ne dobi celotne plače, katero je zaslužil. Torej posplošena predpostavka, da osebam vključenim v VDC, ni pomembna višina nagrad, vsekakor ne drži. Nekaterim med njimi so lastni prihodki pomembni, pomembna pa jim je tudi višina denarnih prihodkov.

Nekatere osebe z intelektualno oviro nimajo izoblikovane želje po zaposlitvi, druge željo opustijo zaradi negativne predstave o delu v podjetju ali lastnih negativnih izkušenj, vedno pa so med njimi tudi osebe, ki si želijo prave zaposlitve. Nekateri jo poskušajo najti. Pri iskanju se obračajo na pomoč pri sorodnikih, prijateljih, znancih. Prave strokovne pomoči pri iskanju zaposlitve niso deležni. Na trgu dela se pri iskanju zaposlitve srečajo s številnimi ovirami. Navsezadnje bi se morali odreči statusu invalida, če bi se zaposlili, kar bi jih postavilo v tvegan položaj. V primeru izgube zaposlitve bi ostali brez vseh prihodkov in ostalih ugodnosti, katerih so deležni kot »invalidi«. Zaradi zelo slabih zaposlitvenih možnosti, si poiščejo »dela na črno«. Sogovorniki so omenili različna področja, kjer jim uspe najti priložnosti za delo: pomoč pri čiščenju, pomoč na kmetiji, pomoč v avtokleparski delavnici, pomoč v mizarški delavnici, košnja trave, zalivanje vrtov, nudenje različne pomoči sosedom in prijatelje. Veseli so zasluženih denarnih nagrad, velikokrat so za opravljeno delo pohvaljeni, a pravo zaposlitev le težko dobijo. Njihova aktivnost kaže številne sposobnosti in večine oseb z intelektualno oviro, med drugim izoblikovane delovne navade.

Na odprtem trgu dela za osebe z intelektualno oviro ni veliko možnosti za zaposlitev. Nekatere osebe, katere imajo diagnozo lažje motnje v duševnem razvoju, uspejo najti zaposlitev, za vse ostale pa so zaposlitvene možnosti še bolj okrnjene. Družbene ovire se postavijo že v šolskem sistemu, kateri osebe izloča iz rednih šol in jih usmerja v posebne programe. Tisti, ki zaključijo osnovno šolo s prilagojenim izobraževalnim programom, imajo možnost nadaljevati pot v nižjo poklicno šolo. Tako se lahko izobrazijo za pomožne poklice. Veliko oseb z intelektualno oviro pa je usmerjenih v posebne programe vzgoje in izobraževanja ter oddelke z nižjim izobrazbenim standardom, od koder jih pot lahko vodi le še v VDC. Osebam z intelektualno oviro moramo ponuditi primerne oblike zaposlitev oziroma primerne zaposlitvene pogoje ter jih na poti zaposlovanja podpreti z ustrezno strokovno pomočjo. Vsakdo, ki ima izoblikovano željo po zaposlitvi, bi moral imeti možnost to željo uresničiti. V veliko pomoč bi bil individualnim pristopom do oseb ob hkratnem širjenjem primernih zaposlitvenih možnosti in spodbujanjem delodajalcev k zaposlovanju hendikepiranih oseb. V pomoč pri širjenju zaposlitvenih možnosti so nam lahko številni

ukrepi za izboljševanje možnosti zaposlovanja »invalidov«. Podporna zaposlitev je prav gotovo premalo izkoriščena možnost in bi bila primerna za nekatere osebe z intelektualno oviro. To je zaposlitev osebe z oviro na delovnem mestu v običajnem delovnem okolju s strokovno in tehnično podporo ovirani osebi, delodajalcu in delovnemu okolju. Socialna podjetja pa so druga možnost, ki se še razvija in kjer se lahko oblikujejo delovna mesta primerna za hendikepirane osebe. Izkušnje tujih podjetij kažejo na dobre izkušnje z zaposlitvijo oseb z intelektualno oviro, kar nas lahko spodbudi k širjenju možnosti zaposlitve v podjetjih tudi pri nas.

Trenutna splošna situacija na področju zaposlovanja je izredno slaba, za osebe z intelektualno oviro še toliko slabša zaradi njihovega neenakovrednega položaja v družbi. Visoka stopnja brezposelnosti ni opravičilo, da o širjenju zaposlitvenih možnosti oseb z intelektualno oviro ne bi razmišljali. Morda je prav v visoki stopnji brezposelnosti skrita možnost, da se položaj hendikepiranih oseb na področju zaposlovanja izboljša. Le oseba, ki je brezposelna in si tega ne želi, lahko razume težo brezposelnosti. Od razumevanja težkega položaja brezposelnih oseb, moramo narediti le še pomemben korak do razumevanja položaja hendikepiranih oseb, katere se z množično brezposelnostjo ne srečujejo le v času gospodarskih kriz, ampak vsak dan, ne glede na gospodarsko situacijo.

Na koncu želim le še enkrat poudariti, da stremim k širjenju možnosti zaposlovanja oseb z intelektualno oviro, a ne v siljenje kogarkoli, da se za novonastalo možnost odloči. Pomembno je razširiti paleto zaposlitvenih možnosti, izbiro pa prepustiti posameznikom. Navsezadnje so nekateri s storitvami varstveno-delovnega centra povsem zadovoljni, teh ni potrebno preusmerjati drugam. Zagotoviti bi se moral tudi možen prehod med ponujenimi zaposlitvenimi oblikami brez posledic, kakršna je izguba statusa invalida.

6. SKLEP

V nalogi želim opozoriti na potrebo po individualni obravnavi vsake osebe, tudi posameznika z intelektualno oviro. Kljub vsem prizadevanjem, k izboljšanju položaja omenjenih oseb, je še vedno intelektualna oviranost tista, katera se jim predpisuje kot ključna osebnostna lastnost in zamegli ali vsaj podredi vse ostale sposobnosti in veščine posameznika do te mere, da oseba v očeh ljudi postane nesposobna za samostojno življenje in pravo zaposlitev. Nekatere osebe z intelektualno oviro si želijo vsaj poskusiti zaposliti v podjetju, a njihove zaposlitvene možnosti so zelo slabe in z ovirami, katere jim otežujejo zaposlitev, se srečajo na različnih področjih.

Današnja slaba gospodarska in družbena situacija, ko se skoraj dobesedno iz dneva v dan večja število brezposelnih, povečuje število oseb, ki se dejansko zavedo in občutijo, kaj brezposelnost prinese posamezniku, njegovi družini in bližnjim. Velikokrat prvo pomislimo na prihodke, a sledijo še druge težke preizkušnje, tudi na nematerialnem področju. Danes se še vedno zanemarija dejstvo, da se nekatere osebe z intelektualno oviro želijo zaposliti, nekatere le za nekaj ur, a si tega želijo. Omenjena želja pa se večini ne uresniči.

Varstveno-delovni centri, poleg varstva in vodenja, opravljajo zaposlitev pod posebnimi pogoji. A to ni prava zaposlitev. Uporabniki navsezadnje ne prejemaajo mesečne plače, ampak le simbolno nagrado. Nekaterim posameznikom so storitve VDC všeč in jim zadostujejo, nekateri bi radi poleg VDC hodili tudi v pravo službo, nekateri pa storitve VDC dejansko zavračajo, ker se počutijo preveč sposobne, da bi se vključili v omenjeno institucijo, četudi so po zakonu opravičeni do storitev VDC. Velika heterogenost oseb z intelektualno oviro nam narekuje individualen pristop do vsake izmed njih in ne posplošene obravnave na podlagi dodeljene diagnoze. Vsekakor moramo povečati možnosti zaposlovanja za osebe z intelektualno oviro in jim nato prepustiti svobodno izbiro ter neomejene prehode med različnimi oblikami zaposlitve.

7. PREDLOGI

Menim, da je za osebe z intelektualno oviro potrebno zagotoviti več možnosti za zaposlitev. Prepričana sem tudi, da je omenjena potreba uresničljiva, zato navajam predloge, ki so se mi porodili pred in med pisanjem diplomske naloge. Sledeči predlogi so razvrščeni v kategorije po področjih, na katere bi lahko vplivali.

- Širjenje možnosti in oblik zaposlovanja odraslih oseb z intelektualno oviro
 - Aktivno spodbujanje ter iskanje delodajalcev, ki bi bili pripravljeni zaposliti osebo z intelektualno oviro. Delodajalci bi morali biti pripravljeno osebo sprejeti na poskusno delo, s čimer bi se posamezniku dala možnost, da ga delodajalec individualno spozna ter njegove sposobnosti in veščine pravilno oceni. Zakonodaja bi lahko delodajalcem, ki zaposlijo osebo z intelektualno oviro, priznala posebne olajšave poleg zakonskih spodbud iz področja vzpodbujanja zaposlovanja invalidov, katere sem omenila v teoretskem delu naloge.
 - Dobre prakse z zaposlitvijo osebe z intelektualno oviro bi bilo potrebno objaviti v medijih (časopisi, revije, radio, internet in televizija). To bi bila dobra spodbuda z osebe z intelektualno oviro, katere se želijo zaposliti in za delodajalce, da bi bili omenjene osebe pripravljene zaposliti. Naštete medije bi se lahko uporabilo tudi za iskanje potencialnih delodajalcev.
 - Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje bi se lahko angažiral za ciljno iskanje delodajalcev, kateri bi bili pripravljeni zaposliti osebo z intelektualno oviro in o pridobljenih ponudbah prostih delovnih mest primerno obvestiti zainteresirane osebe. Pri obveščanju bi se Zavod lahko povezal z varstveno-delovnimi centri in Sožitjem. Omenjeni instituciji bi lahko pomagali pridobivati potencialne delodajalce.
 - Več oseb z intelektualno oviro bi morale imeti možnost zaposliti se v podporni zaposlitvi ali na zaščitenem delovnem mestu. Slednji dve obliki zaposlitve bi se morali bolj spodbujati, saj sta vsaj za omenjeno skupino oseb, postavljeni v ozadje in premalo izkoriščeni.
 - Ustanovitev posebnih podjetij, katerih namen bi bil v prvi vrsti povečati zaposlitvene možnosti oseb z intelektualno oviro, katere bi se želele zaposliti in se čutijo dovolj sposobne za opravljanje plačanega dela. Podjetja bi se lahko organizirala in delovala

kot socialna podjetja. V njih bi se zagotavljala potrebna in primerna strokovna pomoč zaposlenim in delodajalcem.

- Osebam, katerim je zaradi intelektualne ovire priznan status invalida, bi se lahko omogočila prijava na Zavodu Republike Slovenije za zaposlovanje, ne da bi se za radi tega morali predhodno odpovedati statusu invalida. Sama prijava jim namreč še ne zagotovi zaposlitve. Pravično bi bilo, da se jim, v primeru zaposlitve, status invalida le zamrzne, ob prekinitvi zaposlitve pa nemoteno ponovno velja.
- Prava strokovna podpora osebam z intelektualno oviro pri iskanju zaposlitve
 - Osebe z diagnozo lažje motnje v duševnem razvoju, katere se danes prijavijo na Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje, tam ne dobijo zadostne pomoči pri iskanju zaposlitve. Prav bi bilo, da bi na Zavodu za zaposlovanje prejele pomoč strokovnega delavca, ki bi poznal položaj in značilnosti oseb z intelektualno oviro. Morda pomoč osebe, ki bi bila zadolžena za ciljno iskanjem delodajalcev, kateri bi bili pripravljeni zaposliti osebo z intelektualno oviro.
 - Pri iskanju primerne zaposlitve na odprtem trgu dela bi lahko veliko prispevali zaposleni v varstveno-delovnih centrih. Tu se vsakodnevno srečujejo z osebami z intelektualno oviro. Zato predpostavljam, da jih dobro poznajo ter bi bili zmožni pravilno oceniti sposobnosti posameznika in mu svetovati, katera zaposlitev bi bila zanj primerna. Noben strokovnjak pa ne bi smel imeti vloge usmerjevalca pri zaposlovanju, v smislu, da bi se namesto osebe odločal, katera zaposlitev je zanj primerna in katera ne. Vsaka oseba, ki se želi zaposliti mora imeti prosto pot pri izbiri zaposlitve, po potrebi pa zagotovljeno strokovno podporo in nasvete.
 - Intelektualna ovira je specifična ovira in družba jo še vedno zaznava precej drugače kot gibalno in senzorno. Oblikoval bi se lahko poseben center, ki bi bil namenjen strokovni pomoči osebam z intelektualno oviro pri vključevanju na odprti trg dela. Tu bi lahko iskali tudi potencialne delodajalce in se nudila potrebna strokovna podpora ter podpirne storitve ob zaposlitvi osebe z intelektualno oviro. Ker imajo omenjen osebe rade družabna srečanja, bi bil center lahko namenjen tudi različnim družabnim srečanjem oseb z intelektualno oviro, katere se trudilo ali so že uspele najti zaposlitev.

To bi jih povezalo in okrepilo njihovo voljo, da na zadani poti vztrajajo, če si tega želijo in ne odnehajo zgolj zaradi nenaklonjenega družbenega odnosa do njih.

- Nadaljnji razvoj storitev varstveno - delovnih centrov
 - Za osebe, katere v VDC ne morejo razviti vseh svojih potencialov, bi bilo potrebno preoblikovati storitve, katere zagotavlja omenjena institucija. Zavedati se moramo, da teh oseb ni malo. V teoretskem delu naloge je omenjeno, da več kot polovica direktorjev VDC ocenjuje, da so v njihov VDC vključene tudi osebe, ki ob ustreznih oblikah podpore in pomoči, ne bi bile vključene v VDC. Število teh oseb ocenjujejo od 5 % do 35 %. Za omenjeno skupino oseb bi se lahko poudarilo eno izmed treh glavnih storitev, katere izvajajo VDC, in sicer zaposlitev pod posebnimi pogoji. Če se osebam ne bi iskalo zaposlitve na odprtem trgu dela ali si slednjega ne bi želele, bi se jim vsaj v VDC morala zagotoviti storitev, ki bi bila bližja pravi zaposlitvi. Storitve bi jim morala zagotoviti primerno delo in nagrade, katere bi bile bolj primerljive pravi plači. Nagrade bi morale bolj odražati vložen trud in količino dela.
 - V varstveno-delovnih centrih bi bilo potrebno uporabnikom zagotoviti več kooperantskega dela, saj ga imajo radi. Delo bi moralo biti uporabnikom zanimivo. Če VDC sami ne morejo pridobiti dovolj ponudb za kooperantska dela, bi potrebovali pomoč drugih institucij, morda Zavoda za zaposlovanje, ki bi lahko primerne ponudnike del usmeril v VDC.

8. LITERATURA IN VIRI

▪ Literatura

Drobnič, J. (2002), Zaposlovanje invalidov. V: Svetlik, I., Glazer J., Kajzer, A., Trbanc, M. (2002): Politika zaposlovanja. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Kobal, B., Žakelj, T., Smolej, S.(2004), Osebna asistenca kot sredstvo za neodvisno življenje hendikepiranih. Socialno delo, 43, 5-6: 291-298.

Kukova, S., Zaviršek, D., Urh, Š. (2005), Pravice oseb z intelektualnimi ovirami. Dostopnost izobraževanja in zaposlovanja. Poročilo. Slovenija. Ljubljana: EU Monitoring and Advocacy Program.

Lačen, M. (2001), Odraslost: osebe z motnjo v duševnem razvoju. Ljubljana: Zveza Sožitje.

Lamovec, T. (1998), Psihosocialna pomoč v duševni stiski. Ljubljana: VŠSD.

Lobnik-Zorko, A., Kaše, E. (1998), Utrip Drugačnosti: 30 let VDC Tončke Hočevanje. Ljubljana: Varstveno-delovni center Tončke Hočevanje.

Mesec, B. (2007), Metodologija raziskovanja v socialnem delu II. Študijsko gradivo. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (2.izdaja).

Nagode, M., Jakob, P., Smolej, S., Žiberna, V., Kobal, B. (2008), Analiza delovanja varstveno- delovnih centrov. Ljubljana: Inštitut RS za socialno varstvo.

Novljan, E. (1997), Specialna pedagogika oseb z lažjo motnjo v duševnem razvoju. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Pavel, I., Štefanič, P. (2005), Socialno podjetje, od ideje k praksi. Ljubljana: Šent.

Pregelj, P., Kobentar, R., Kobal, M., Šušteršič, O. (2009), Zdravstvena nega in zdravljenje motenj v duševnem zdravju. Ljubljana: Psihiatrična klinika Ljubljana.

Rett, A. (1982), Mongolizem: z biološkega, vzgojnega in socialnega vidika. Ljubljana: Zveza društev za pomoč prizadetim osebam za Slovenijo.

Smolej, S., Kobal, B., Nagode, M., Žiberna, V., Kresal, B., Urh, Š. (2009), Pregled ureditve družbenega varstva duševno in telesno prizadetih oseb v državah EU ter analiza stanja v RS

za potrebe prenove Zakona o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih oseb. Ljubljana: Inštitut RS za socialno varstvo.

Sožitje (1997), Življenje z Downovim sindromom. Ljubljana: Sekcija za Downov sindrom pri Sožitju.

SURS (2007), Invalidi, starejši in druge osebe s posebnimi potrebami v Sloveniji. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.

Šoltes, I. (2010), Revizijsko poročilo. Zaposlovanje invalidov v Republiki Sloveniji. Ljubljana: Računsko sodišče RS.

Urh, Š. (2005), Položaj oseb z oznako duševne prizadetosti s posebnim poudarkom na izključenosti žensk z intelektualno oviro. Socialno delo, 44, 1-2: 93-100.

Uršič, C., Tabaj, A. (2008), Konvencija o pravicah invalidov - črka na papirju in/ali realnost. Ljubljana: MDDSZ.

Vidmar, J. (2007), Evalvacija delovanja zaposlitvenih centrov v letu 2006. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za rehabilitacijo.

▪ Viri

OECD (2003), Transforming Disability into Ability. Policies to promote work and income security for disabled people. URL: http://www.oecd.org/document/14/0,3343,en_2649_34747_35290126_1_1_1_1,00.html, (27.11.2011).

SURS, SI-Stat podatkovni portal. Demografsko in socialno področje. URL: http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Dem_soc/12_socialna_zascita/02_soc_varstvo/12625-socio_VDC/12625-socio-VDC.asp, (20.02.2012).

The President's Committee on Employment of the Handicapped: Guide to job placement of the mentally retarded. URL: <http://www.mnddc.org/parallels2/pdf/60s/63/63-GTJ-NAC.pdf>, (25.04.2012).

Vertot, N. (2008), 3. december, mednarodni dan invalidov. Ljubljana: SURS. URL: http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=2034, (30.11.2011).

Wasmer A., L. (2005), Hiring people with intellectual disabilities. Employers are discovering that with a little help, workers with such disabilities can take on a wide array of jobs. URL: http://findarticles.com/p/articles/mi_m3495/is_7_50/ai_n14814458, (25.04.2012).

Zaviršek, D. (2000), Aha, invalidi so prišli na izlet! URL: <http://www.yhd-drustvo.si/slo/article.php/AhainvalidisoprislinaizletDnevnik>, (07.06.2012).

Zaviršek, D. (2010), Ljudje z ovirami v kontekstu družbenih vrednot in tradicij. URL: http://arhiv.acs.si/ucna_gradiva/ISIO_nadaljnje-Zavirsek.pdf, (07.06.2012).

Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje: Invalidi. URL: <http://www.ess.gov.si/slo/Dejavnost/ZaBrezposelne/invalidi.htm>, (30.11.2011).

▪ **Zakoni**

Pravilnik o organizaciji in načinu dela komisij za usmerjanje otrok s posebnimi potrebami ter o kriterijih za opredelitev vrste in stopnje primanjkljajev, ovir oziroma motenj otrok s posebnimi potrebami, Uradni list RS, št. 54/03, 93/04 in 14/2010.

Pravilnik o standardih in normativih socialnovarstvenih storitev, Uradni list RS, št. 45/2010.

Zakon o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih oseb - ZDVDTP, Uradni list RS, št. 41/1983, 114/2006-ZUTPG.

Zakon o izenačevanju možnosti invalidov – ZIMI, Uradni list RS, št. 94/2010.

Zakon o socialnem varstvu - ZSV-UPB2, Uradni list RS, št. 3/2007, 23/2007, 41/2007 - popr.

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov - ZZRZI-C, Uradni list RS, št. 87/2011.

Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih, ZZZDR - UPB1, Uradni list RS, št. 69/2004.

Zakon o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov - ZZRZI, Uradni list RS, št. 63/04, 78/05, 114/06, 16/2007-UPB2.

9. POVZETEK

Z diplomsko nalogo se obračam na osebe z intelektualno oviro in na njihov položaj v družbi, zlasti z vidika zaposlitvenih možnosti. Njihove zaposlitvene možnosti so zelo slabe. Nekateri med njimi lahko pridobijo status invalida, nekateri se lahko vključijo v storitve varstveno-delovnega centra, na področju zaposlovanja pa naletijo na številne ovire. Nekaj ovir predstavim v diplomski nalogi. V nalogi navajam tudi ukrepe, kateri se izvajajo na področju vzpodbujanja zaposlovanja oseb z oviro.

Izvedla sem kvalitativno raziskavo. Intervjuvala sem osebe z intelektualno oviro. Podali so svoj pogled na šolanje, varstveno-delovne centre in zaposlitvene možnosti. Nekateri med njimi imajo izkušnje z iskanjem zaposlitve na odprtem trgu dela. Rezultati analize potrjujejo, da moramo na področju zaposlovanja oseb z intelektualno oviro narediti še veliko. Oblikovati moramo nove možnosti zaposlitve, ponuditi pravo strokovno pomoč in jim prepustiti možnost izbire, kam želijo po zaključenem izobraževanju. Vse osebe z intelektualno oviro nimajo želje po zaposlitvi v podjetju, a nekatere bi se rade zaposlile.

Opozorim na potrebo po individualni obravnavi vsakega posameznika in potrebo po širjenju zaposlitvenih možnosti tudi za osebe z intelektualno oviro. Ni prav, da se drugi odločajo v njihovem imenu, kaj je zanje najbolje. Tudi osebe z intelektualno oviro imajo številne sposobnosti in morali bi se osredotočiti nanje ter posameznikom ponuditi strokovno pomoč, katera bi krepila njihovo osebnostno moč.

Pri omenjeni skupini oseb se še vedno uporablja posplošena predpostavka o njihovi vseživljenjski odvisnosti od pomoči drugih oseb, največkrat od staršev. Postavlja se jim v vlogo otrok. Na področju zaposlovanja se nanje pozablja. Med vsemi hendikepiranimi, prav osebe z intelektualno oviro najtežje dobijo zaposlitev. Na Zavodu za zaposlovanje se med iskalce zaposlitve lahko prijavijo le osebe z diagnozo lažje motnje v duševnem razvoju, ostalim se na podlagi zakonov ter postavljene diagnoze dodeli status invalida in hkrati se jim označi kot nezmožne za delo. Namenjeni so jim varstveno-delovni centri, kateri izvajajo storitve varstva, vodenja in zaposlovanja pod posebnimi pogoji. Nikakor ni vključenost v omenjeno institucijo primerljiva z zaposlitvijo v podjetju, na kar opozorim v nalogi. Navedem tudi nekaj predlogov za izboljšanje zaposlitvenih možnosti za osebe z intelektualno oviro.

10. PRILOGE

1. ZAPIS INTERVJUJEV Z OSEBAMI Z INTELEKTUALNO OVIRO

Moški 39 let, uporabnik VDC

↳ V VDC se dobro počutim, saj veš kako je, enkrat boljše drugič slabše. Najbolj mi je všeč, ko dobimo od podjetja X škatle za sestavljanje. To rad delam. Pri tem sem tudi zelo dober in natančen, zato naredim največ škatel, pa še drugim pomagam. Učim jih, kako morajo pravilno prepogniti in kje je treba dati lepilo, ker ni vseeno, kako se tega lotiš. Paziti je tudi treba, da niso škatle cele od lepila in da ga ne porabiš preveč. Nekateri nikoli ne sestavljajo škatel, ker jim je pretežko. Midva z A. pa sva zmeraj zelo vesela tega dela. Takrat mi hitro mine čas in še nagrade so malenkost boljše. Drugače pa v delavnicah vezem. Veš, sem bil vedno bolj za ženska dela. Včasih imam napad, takrat ne vem, kaj delam. Bali so se, da bi pri delu z orodjem zaradi napadov, poškodoval sebe ali druge. Všeč mi je, ker v VDC dobim veliko motivov za vezenje. Tu imamo dosti revij, kjer dobim vzorčke. Včasih mi tudi kdo zunaj VDC, ki me pozna in ve, da lepo vezem, naroči, da zanj kaj naredim. Včasih mi prinesejo kaj nedokončanega, kar so sami začeli, za popraviti in dokončati. To delam v VDC in včasih mi tudi plačajo za delo. Takrat sem zelo vesel.

↳ Sprva sem hodil v navadno šolo, a mi ni šlo, večkrat sem imel napad. Sošolcem se je to smešno zdelo. Vedno sem bil bolj v ozadju, ko pa sem imel napad, so bili vsi okoli mene. Začel sem hoditi okoli zdravnikov in šel sem v poseben razred. Tega nisem maral, pol sem se pa navadil. Ko sem imel napade sem izgubil zavest. Ko sem se po napadu spet zavedel se nisem spomnil, kaj sem v tem času počel. Zdaj imam že dolgo tablete in skoraj nimam več napadov. Enkrat mi je zdravnik predlagal, da bi prenehal s tabletami zaradi stranskih učinkov in ker so se napadi ustavili. A so se po tem spet pojavili. Od takrat redno jemljem tablete.

↳ Prvo sem imel nerodne motive za vezenje. Rajši jih imam le narisane na listu in nato sam štejem vrstice in ne delam nič presledkov, ker pride tako slika lepša. Vezem rad. To delam samo v VDC. Doma ne vezem, ker ima tega v VDC čisto dovolj. Bi bilo preveč, če bi še doma, tam se malo sprostim od dela in postorim kaj okoli hiše. Rad kosim travo in zalivam rože.

↳ Pred vključitvijo v VDC sem bil doma in včasih mi je prijatelj, ki je zaposlen pri X prinesel na dom njihove izdelke za sestavljanje. Izdelki so bili različni. Prvi, s katerimi sem se srečal so bili kar zahtevni za delat in so me naredili kar živčnega, ko so se mi podrli, ko sem jih spravil skupaj. Bili so zelo majhni. (Pokazal je koliko). Potem sem se pa naučil delati še drugačne. Zvedel sem, da nekaj teh izdelkov nosijo za sestavljanje tudi v VDC in tako sem prišel sem. Sprva je bilo tega proizvodnega dela veliko, sedaj pa manj. Tako zdaj več vezem. Oboje rad delam.

↳ Ne, jaz se ne morem zaposliti v pravi službi. Ne morem osem ur neprestano delati vsak dan, ker me to zelo utruja in potem imam spet napade. Bi rad delal v kakšnem podjetju, če bi bilo možno le kakšno uro, ampak to ne moreš dobit. Pa še ne bi bilo dobro zame, da bi me preganjali. Tu delam kot sam najbolj zmorem in me ne preganjajo. Drugače sem dosti sposoben in samostojen, sam mene napadi ovirajo. Saj jih skoraj nimam več, ampak na to vpliva tudi moje počutje, so mi rekli zdravniki. Ne smem delati pod pritiskom. Nisem pa bolan ali neumen. Jaz prav dobro vem, kaj se dogaja okoli mene. Včasih sem zato slabe volje, ker me v VDC obravnavajo kot otroka in ne zdi se mi pošteno, ker nagrada, ki jo dobim ni bolj vezana na delo, ki ga opravim. Včasih zelo veliko naredim, nagrada pa je enaka ne glede na to ali kaj naredim ali ne in ne dobim dosti več kot L., ki nič ne dela. To pa ni prav.

Moški 41 let, doma

↳ V VDC nisem nikoli hodil. Med šolanjem so mi bežno predstavili to možnost, a sem se po šoli s prilagojenim programom odločil, da se poskusim zaposliti. Veš, sem se čutil preveč sposobnega, da bi se zaprl v VDC. Jaz sem imel le težave pri učenju in nisem bolan. Saj zame sploh ni primeren VDC. Tam so tisti, ki ne morejo poskrbeti zase. No, čeprav imam prijateljico, ki je bila moja sošolka in hodi tja, pa je kar brihtna. No, ne vem, jaz nisem šel. Z rokami znam veliko narediti in sem priden za delat, ja učenje mi pa ni ležalo. Tudi doma veliko postorim in očetu veliko pomagam v njegovi delavnici.

↳ Oba starša sta dolgo delala v tovarni. Tam so se med sabo dobro razumeli. Prosila sta, da bi tudi mene v tovarni vzeli vsaj na prakso. Dobro sem jo opravil. Se spomnim, ko mi je šef rekel, da je vesel, ker delam pri njih, da sem priden in natančen. Rad sem delal in bil sem vedno točen. Bil sem vesel, ko so me zaposlili in sem podpisal pravo pogodbo. Pol sem se še bolj trudil pridno delat. Veliko se jih je pritoževalo, da je premajhna plača, saj res ni bila zelo

velika, a jaz sem je bil res vedno vesel. Tako sem si vsako leto lahko privoščil dopust na morju pa kakšen dan v hribih. Pa dober radio sem si kupil in CD-je, ker imam rad glasbo. /.../ Večino časa sem delal za strojem v proizvodnji. Z ostalimi sodelavci sem se dobro razumel.

↳ Nekaj časa nazaj so tovarno zaprli in od takrat nimam dela. Dobim kakšno priložnostno delo za par tednov in konec. Na Zavodu se nič kaj dosti ne ukvarjajo z mano, kolikor si sam poiščem delo. Veliko dela imam doma, sploh zdaj, ko je oče bolan. Upam, da mi bo uspelo najti novo službo. Sam, ah, zdaj je to tako težko. Se menim s prijateljem, ki dela kot avtoklepar, da bi prišel k njim delat. Sam me pokličejo le za kakšen dan. Ne vem, če me bodo zaposlili. Prijatelj mi je pomagal napisati nekaj prošenj in sva jih poslala okoli, ampak nisem dobil še nobenega odgovora.

Ženska 37 let, uporabnica VDC

↳ Je kar lušno v VDC. Zdaj sem tu že dolgo. Takoj po šoli sem nekaj časa delala v proizvodnji, a niso me zaposlili. Nekaj časa sem bila doma. Pol sem prišla sem.

↳ Saj veš, hodila sem v tisto šolo, ŠPP. Težko sem se učila in nisem zdelala razreda v normalni šoli in so me dali v ŠPP. Tu pa sem naredila vse razrede, sam sem večkrat bila v enem razredu. Sem se težko učila, pa rekli so mi, da sem bila tud malo lena.

↳ V VDC imam prijatelje in delavci so prijazni do mene. Včasih, ko ni pametnega dela ne vem, kaj bi počela. A nazadnje se kar s čim zamotim in dan mi mine. Naučila sem se vesti. Izdelujem vzorčke za voščilnice. Rada rišem. Pri tem sem kar dobra. Najbolj mi je všeč, ko gremo poleti lahko na tabor. Rada grem na morje.

↳ Včasih dobim kakšno bolj odgovorno delo, ker sem dosti sposobna in lahko pomagam drugim, ki so manj sposobni. Saj jaz nisem bolna, sam malo bolj počasne pameti sem. Ne bom pa nikogar napadla ali kaj hudega naredila. Sama znam poskrbeti zase. Vedno se sama oblečem in izberem obleko, sama se umivam in sama si doma pospravim sobo. Včasih me mami okrega, ker imam razkopano, ampak vsak dan se mi pa tudi ne da pospravljati. Sicer pa tudi rada kuham in delam na vrtu. To mi je pa najbolj všeč! Imamo doma velik vrt, za katerega sama skrbim, mami mi sam malo pomaga. Je ponosna name, ker pridelam lepe pridelke. In pridno plevem, da ni vse zaraščeno kot na kakšnem drugem vrtu. Plevela pa res ne maram, ker je grd in naredi veliko škode. /.../ V VDC dobro poznam urnik. Velikokrat

pomagam pri pripravah jedilnice, tudi ko nisem med dežurnimi. Imamo zelo lepo jedilnico in je lušno delati v njej.

↳ Doma so veseli, da hodim v VDC. Ko sem bila doma, so mi rekli da sem brez volje in da ne vem, kam naj se dam. Večkrat so se kregali name, da naj kaj naredim. V VDC pa je lepo, lepi so prostori. Se pa pol tudi rada vrnem domov. Ne govorimo pa dosti o tem.

↳ O zaposlitvi drugje nič več ne razmišljam, ker mi ni všeč, da se norčujejo iz mene in mi govorijo, da sem nesposobna ter neumna. To, da sem bolj počasne pameti, še ne pomeni, da nič ne znam. Ne to mi ni všeč. Raje sem v VDC, kjer me pustijo pri miru. Takoj po šoli sem želela iti v službo, a sem imela slabo izkušnjo na praksi. Od mene so pričakovali kar malo preveč. Nisem zmogla vsega narediti. Niso mi dobro pokazali, kako naj delam. Veš, rabim malo več časa, da se naučim kaj novega. Niso bili prijazni do mene in sodelavci so se norčevali iz mene. Pol sem pa kar nehala hodit tja. Jaz se ne bom nikoli zaposlila. Zdaj se mi je še zdravje poslabšalo in sem večkrat pri zdravniku. Sem se raje kar upokojila. So mi tudi prijatelji tako svetovali. To je boljše zame. Dobim vsaj nekaj denarja.

Ženska 35 let, uporabnica VDC

↳ Ja, meni je kar dobro v VDC. Včasih se malo skregamo in pride kakšen dan, k smo vsi slabe volje, ampak ni slabo. Včasih kam gremo skupaj.

↳ Zaključila sem šolo s prilagojenim programom. Pol so mi vsi govorili naj grem še v poklicno. Tudi sama sem želela postati trgovka, ampak nisem šla v poklicno šolo. Ne vem zakaj. Saj zdaj mi je včasih žal, ko mi prijatelji povedo, da ni bilo tako težko. Eni so pol našli pravo službo, jaz sem šla pa v VDC.

↳ Ja, jaz bi zelo rada delala v trgovini. Veš, če nič drugega, bi znala zlagati stvari na police in kaj bi postorila v skladišču. Sam nimam šole.

↳ Dobro mi je v VDC, sam se pa zavedam, da bi lahko naredila kaj več. Tud doma mi mami večkrat pove, da je razočarana, ker je več pričakovala od mene. Mi je kar žal, ker nisem šla v šolo, ampak saj tudi tu v VDC ni slabo. Ja, ni pa to tista prava služba. Veš, ti bom kar povedala, da sem se na začetku upirala hoditi v VDC. Ampak mami je rekla, da ne morem biti cele dneve doma. Na začetku me je bilo sram iti v VDC in ozirala sem se okoli, kdo me gleda, ko grem notri. Nisem hotla, da me bodo ljudje opravljali, da sem bolna, ker hodim v VDC.

Zdaj mi je vseeno. Se človek kar navadi. Tu imam prijatelje in ni mi več nerodno, da hodim v VDC. Je bilo pa na začetku res kar težko. Se ne moreš kar sprijazniti. Še vedno pa me kar malo moti, če me obravnavajo kot otroka in me kličejo otrok.

↳ S štirimi osebami v VDC se med seboj pogovarjamo, da bi bili čist sposobni sami živeti in hoditi v službo, a se to verjetno ne bo uresničilo. To se sam tako malo pogovarjamo s temi, k se bolj družimo. Saj to se sam pogovarjamo itak verjetno ne bo nič iz tega. Veš, jaz bi se prav rada zaposlila v trgovini, ali pa kje drugje. Samo ne bi delala za kakšnega tečnega šefa, to mi pa ne bi bilo všeč. Mi prijatelji pravijo, da bi me sam izkoriščal v službi in mi dajali le najslabša opravila, čiščenje WC ali pa kaj takega. No, tega pa ne bi rada delala, saj sem čist sposobna naučiti se kaj drugega delat.

↳ Ne, zaposlenim v VDC pa nisem nikoli omenila, da bi rada delala v kakšnem podjetju. Tega (integrirane zaposlitve) pa ne poznam. Ne, pri nas v VDC noben tako ne dela. Ne, da bi vedela. Veš, jaz bi rada delala v pravi službi, vsaj za kakšno uro, bi pa še vedno hodila tudi v VDC. No, čist odvisen od dela. V trgovini bi tudi osem ura delala, kje drugje pa mogoče malo manj. No, ne vem, odvisno kaj bi delala. Mi pa prijatelji pravijo, da je čist drugače bit vsak dan v službi kot si predstavljam in da ne bi bila vsak dan na šihu. Ja, kaj pa jaz vem. Mogoče bi res raje malo kombinirala službo in VDC. Ja, ne bi mi bilo všeč, če bi me preveč sekiral. Saj rada delam, sam včasih bi pa res bila raje v VDC in se malo odpočila. Všeč so mi izleti in to, da se imam tu lepo. Je pa bolje, da sem v VDC kot, da bi beračila in se ne imela kam dati.

Moški 32 let, uporabnik VDC

↳ Enkrat mi je všeč v VDC, enkrat pa ne. Večkrat sem manjkal, pa je bil direktor kar hud name. Saj je vreden tukaj, sam včasih je pa prav dolgčas. Pa naveličaš se vedno eno in isto počet. Pol pa pridem včasih šele za kosilo in sem spet okregan. Pa se ne sekiram dosti. Saj zdaj so se že kar navadil, da ne hodim redno, pa tudi povedal sem jim zakaj.

↳ Saj veš, hodil sem v ŠPP. Mi ni šlo učenje. Sem kar hitro šel iz navadne šole v ŠPP. Prvo mi je bilo malo nerodno in so me bivši sošolci zafirkaval. Tu sem dobil enega prijatelja. Sem se družil tudi z dvema bivšima sošolcema dolgo časa. Smo skupaj igrali nogomet med odmori. Sam ona dva sta prej končala šolo, ker jaz sem večkrat ponavljal. Sem pa končal vse razrede.

↳ Po šoli nisem šel takoj v VDC, sem doma čakal nekaj časa. Nisem razmišljal o drugih možnostih. Kaj pa naj bi, saj službe ne bi dobil.

↳ Ne maram šivati ali risati. To mi ni všeč. Pa so me dolgo silili, naj kaj rišem ali se učim šivati. To ni za fante. Dobro, če to komu paše, naj dela, meni pač ne. Ne leži mi risanje ali šivanje ali kaj podobnega. In ni mi všeč, če me silijo naj to delam. Ko ni nič pametnega za počet, igram igrice na računalniku ali grem pa malo ven na teraso. Rad tudi kam grem z VDC. Všeč mi je, ko gremo po nakupih z denarjem od nagrad in tekmoval na olimpijado. Dobro tečem. VDC je čist vredu, še vedno boljši to, kot pa nič. Vsaj nekaj denarja zaslužim vsak mesec.

↳ Enkrat sem pa res malo zatežil v VDC, da bi rad šel delat v pravo službo. Prvo ni bilo nič. Pol so mi pa enkrat le našli službo (vključili so ga v integrirano zaposlitev). Delal sem pri enem vrtnarju. Saj je bilo še kar. Sem kar pridno delal. Sodelavci so bili vredu. Men je bilo všeč. Delal sem vse sorta. Pa nisem nikoli manjkal. Saj jaz rad delam, sam v VDC se pa kdaj malo naveličam sedet. Tam ni tako zanimivega dela. Veš, so me tam tudi pohvalili, da sem priden. A tam ne delam več. In ne bom nikoli več tako delal. Jaz sem šel v službo, da bi več zaslužil. Tam sem pa le malo plače dobil v kuverti, ostalo so pa nakazali drugam. To pa ni pošteno. Ja, men se ne zdi pošteno. Če sem delal, bi moral jaz dobiti vso plačo. Tudi doma so mi to rekli. A nimam prav? Ja, za druge pa ne bom delal, pol sem pa rajši samo v VDC.

↳ Jaz bi takoj hodil v službo. Sem se kar sam znašel in si poiskal delo. Popoldne hodim k prijatelju, ki ima delavnico. Tam sem skoraj vsak dan. Tam delam vse sorta: zalivam vrt in rože, pokosim okoli hiše, pospravim okoli hiše, peljem psa na sprehod, čuvam delavnico, ko nikogar ni doma, pomagam v delavnici,.. Povabili so me tudi na izlet in me vzeli s seboj na morje. Večkrat lahko pridem na piknik. Včasih gledam televizijo. Ponoči grem pa domov. Ker pridno delam, mi da tudi kakšen evro.

↳ Doma jim je prav, da sem si našel delo. Rečejo, da jim je prav, da vedo, kje sem. Ne marajo da bi postopal kar neki naokrog in počel neumnosti.

Moški 29 let, uporabnik VDC

↳ V VDC sem že dolgo časa. Všeč mi je.

↳ Hodil sem v ŠPP. Nato sem začel hodit v VDC. Tam se dobro počutim. Ja, to je moja služba. Vsako jutro moram zjutraj zgodaj vstati in oditi na delo. Le takšnega pritiska ni kot v drugih službah, manj te sekirajo. Vseeno pa moraš kaj naredit.

↳ Rad slikam in izdeluje različne stvari. Najbolje je pred prazniki, ko v delavnicah delamo več različnih stvari. Nato pa moramo to kar izdelamo tudi sami prodajati. Gremo v trgovino in tam prodajamo. To mi je všeč. Se zraven zabavamo. Moti me, ko mi podirajo to kar šivam, češ da sem naredil napako. Pol moram vedno znova začeti. Včasih me tako razjezi, da vse skupaj pustim in grem kam drugam. Ni prav, da popravljajo moje slike. To me včasih razjezi in do konca šihta nočem nič več narediti. Pol so včasih hudi name, a tak pač sem. Saj se nočem jeziti, a včasih imam pač preveč.

↳ Moji puncji pa ni všeč, da hodim v VDC. Pravi, da so tam bolni in da ne spadam tja. Sem ji povedal, da imam tam prijatelje in da niso vsi bolni. Ona misli, da bi si lahko našel kakšno službo kot kakšen pomočnik ali kaj takega enostavnega. Saj sem že malo iskal službo, ampak je to kar težko. Vprašal sem poznane. Enkrat sem šel k enemu, pa ko je zvedel, da hodim v VDC mi je rekel, da bolnih pa ne more on zaposliti, ker je veliko dela s stroji.

↳ Starši so želeli, da po ŠPP nadaljujem šolo. Pa nisem. Dosti sem mel. Že osnovna se mi je vlekla. Zamerila se mi je ena učiteljica, zaradi katere sem moral dvakrat ponavljati razred. Včasih mi je žal, ker nisem šel v poklicno. Punca mi večkrat pravi, da bi moral iti v poklicno. Ona ne razume, da šola ni zame. Ona je naredila poklicno šolo in dela v kuhinji v eni restavraciji.

Ženska 30 let, pomočnica v kuhinji

↳ Jaz sem pa prvo hodila v normalno osnovno šolo. Ampak sem se malo težko učila in sem dvakrat ponavljala četrti razred. Pol so me dali v prilagojen program. Tam sem lažje sledila pouku in ni bilo več tako zelo težko. Drugače smo se učili, bolj sproščeno je bilo in malo bolj počasi smo se učili, da nam je lažje pomembno ostalo v glavi. Sem se morala vseeno veliko učiti. Naredila sem tudi poklicno šolo. Želela sem se izučiti za kuharico, ker sem zmeraj dobro kuhala.

↳ Že med šolo sem delala na praksi pri eni gospe, ki je imela doma restavracijo. Ampak mi ni bilo preveč všeč. Ni me dosti učila kuhati. Kar naprej sem morala pomivati posodo in

čistiti kuhinjo. Po šoli pa mi je mamina prijateljica našla službo tu v tej restavraciji, kjer zdaj delam. Tu mi je všeč. V kuhinji nas je pet in se dobro razumemo. Enako sem vredna kot ostale. Veliko lahko pomagam kuhat. Pomivamo pa vse. Rada hodim v službo.

↳ Ne, v VDC pa ne bi hodila. Bi bila pa rajši doma. No, mogoče samo, če ne bi znala več sama poskrbeti zase. Zdaj pa ne, ker sem »prisebna«.

Ženska 38 let, pomočnica šivilje

↳ Imam samo lažjo motnjo v razvoju. Se ne počutim dosti drugačna od ostalih. Samo v šoli sem bila drugačna, ker sem se težko učila.

↳ V osnovni so me nekaj časa vsi po vrsti le sekirali, da sem lena in naj se že začnem učiti. Pa sem se učila veš, sam nič mi ni v glavi ostalo in nisem mogla cele dneve sedet za knjigam, sem postala živčna. V tretjem razredu so mi šele verjel, da nisem lena z učenjem. Težko sem se učila. Nisem bila tako pametna kot sošolci. Začela sem hoditi okoli zdravnikov, ki so mi povedali, da malo zaostajam v razvoju in da bo zmeraj tako. Nato so me dali v osnovno šolo s prilagojenim programom. To sem zaključila, le enkrat sem ponavljala sedmi razred.

↳ Po osnovni sem šla v poklicno šolo. Želela sem se učiti za šiviljo. Tudi to šolo sem dokončala. Službe dolgo nisem dobila. Je bilo kar smotan to. Se nimaš kam dati, ko so drugi po službah.

↳ Mami mi je našla službo pri neki prijateljici, ki je šivilja. Sprva sem ji hodila le malo pomagat. Nisem imela službe. Nato pa me je nekega dne zaposlila, kot pomočnico, ampak ne za cel dan. Od takrat redno hodim v službo in sem zelo zadovoljna. Včasih tud cel šiht delam, ko je veliko za naredit. Pri šivilji sem se veliko naučila in zdaj znam že sama prerisati nekaj krojev na blago. Tudi šivati znam s šivalnim strojem. Gospa ima tudi trgovinico, kjer prodaja, kar naredimo. Ji tudi v trgovini pomagam. Z blagajno sicer sama nočem delati zaradi računalnika, pred katerim imam malo strahu, rada pa postrežem in pokažem strankam, kaj vse smo naredili. Me imajo radi in tisti, ki večkrat pridejo, mi rečejo, da sem pridna. Smo kar prijatelji. Pomagam tudi pospravljati trgovino, da je lepo urejena. Ja, če hočeš kaj prodati, mora biti vse na svojem mestu, da lahko kupci to vidijo. Pa trgovina mora biti lepo

pospravljena, da se vsi dobro počutimo. Šivilja me večkrat pohvali. Samo še malo bom imela službo. Gospa je stara in bo nehala delati. Tu se zelo dobro počutim. Pa svojo plačo imam.

↳ Imam kar nekaj izkušenj, če bom morala iskati drugo službo, a vem da je službo danes kar težko dobiti. Jaz imam pa še bolj slabo šolo.

↳ Ne, meni se zdi, da me motnja ne ovira pri zaposlitvi. Bolna nisem. Samo šol imam bolj malo. Ja, samo učila sem se težko v šoli. Drugače pa znam sama poskrbeti zase. Saj službe ne bi iskala v pisarni, ker vem, da sem premalo pametna za tja, ampak saj za vsa dela ne rabiš bit zelo pameten. A ni tako? Meni jih veliko pove, da sem pridna. Rada delam in veliko stvari se lotim. Sem nekaj časa hodila tudi k eni gospe čistit, ker je bila stara, pa sem nekaj zaslužila. Za službo me je sam zato strah, ker danes vsi pravijo, da jih ni več. Jaz pa ne bi rada ostala na cesti.

↳ Poznam VDC. Nekaj mojih sošolcev hodi v VDC. Sam se ne srečamo več velikokrat, sam na cesti včasih, pa nič kaj ne govorimo. Nisem bila še nikoli tam notri. Oni se bolj zase držijo. Tam so tisti, ki so bolj »zaostali«.

Moški 39 let, doma

↳ Ene dvakrat sem šel v VDC, ampak nisem tja redno hodil. So se starši odločil, da bom rajši doma. Imamo kmetijo in je zmeraj dosti dela. Doma veliko pomagam. Sam skrbim za kokoši in pomagam hranit krave. Pa zmeri je polno dela na njivi. Poleti pospravljamo seno.

↳ Sem rajši doma. V VDC preveč sedijo, to pa ni zame. Jaz se moram gibat. Pa zunaj sem rad, tam si pa notri zaprt.

↳ Ne, zaposliti se pa ne morem. Sem invalidsko upokojen. Ker sem malo drugačen, me nihče ne bi zaposlil. Vsak mesec dobim nekaj denarja. Malo pa »fušam«.

↳ Rad hodim na obiske in ko imam čas grem malo okrog. Velikokrat grem k sosedom pomagat. Imajo tudi kmetijo in tudi polno dela. Pa rad grem k prijatelju, ki ima mizarstvo. V delavnici mi je pokazal že kar nekaj stvari, ki mu jih lahko pomagam naredit. Mi zmeraj plača, ko mu kaj naredim. Doma so veseli, ker sem se tako dobro znašel. Mi povedo, da so ponosni name. Ja, malo na črno delam (smeh). Veš, pa k sosedom hodim poleti pomagat, ko

je košnja. Grabim seno. Pa krompir jim vsako leto pomagam pobirat. Pol mi pa dajo nekaj »gajb« krompirja za domov.

↳ Jaz se prav dobro počutim. Nič ne pogrešam službe, saj imam polno dela. Pa tudi svoj denar imam. Na vasi sem čist domač. Veliko imam kolegov. Rad klepetam. Me peljejo tudi v kino in na kakšno zabavo.

Ženska 28 let, doma

- ↳ Ja, doma sem. Je tudi mami doma. Sva skupaj.
- ↳ Imam polno dela. Dopoldne pometem stopnice. Zdaj, ko je sonce grem na vrt. Imam svoj vrt, mami pa svojega. Moj je zelo lep. Sama prinesem zelenjavo za kosilo in jo zrežem. Rada pomagam kuhat. Ampak mami dolgo kuha, pa grem malo počivat in gledam TV. /.../ Lepo zlagam obleke.
- ↳ Moja mami je zelo pametna, ima svojo službo. Doma dela. Ureja papirje za strice (ima računovodski servis). Tudi jaz ji znam pomagat. Vse ji lepo pospravim. Ampak ne smem ji vseh predalov, sam tiste zgoraj, ki niso zaprti.
- ↳ Mami imam zelo rada, sva prijateljice. Se zabavava, ko ni slabe volje.
- ↳ Ja, mami me je veliko naučila. Znam se igrat z računalnikom, sam mi mami ne dovoli, da se dosti igram z računalnikom.
- ↳ Ja, sem hodila v šolo. Ne bi šla več. Mi ni bila všeč. Rajši sem doma. Rajši imam, da me mami uči./.../ Sem bila v čudnem razredu.
- ↳ Ne (odgovor na vprašanje ali pozna varstveno-delovni center). /.../ Ko bo mami zelo zelo stara bom šla k A. (sestra, ki z družino živi doma).
- ↳ Moje sestre so zelo pametne, jaz pa ne. /.../ Ne, samo sestre gredo lahko v službo, jaz pa ne. Jaz doma delam, tako kot moja mami. Rada delam doma.

2. OZNAČEVANJE ZA ANALIZO POMEMBNIH IZJAV IN BESED

Moški 39 let, uporabnik VDC

↳ **V VDC se dobro počutim**, saj veš kako je, **enkrat boljše drugič slabše**. Najbolj mi je **všeč, ko dobimo od podjetja X škatle za sestavljat**. **To rad delam**. Pri tem **sem tudi zelo dober in natančen**, zato naredim največ škatel, pa **še drugim pomagam**. Učim jih, kako morajo pravilno prepogniti in kje je treba dati lepilo, ker ni vseeno, kako se tega lotiš. Paziti je tudi treba, da niso škatle cele od lepila in da ga ne porabiš preveč. **Nekateri nikoli ne sestavljajo škatel, ker jim je pretežko**. Midva z A. pa **sva zmeraj zelo vesela tega dela**. **Takrat mi hitro mine čas** in še **nagrade so malenkost boljše**. Drugače pa **v delavnicah vezem**. Veš sem bil vedno bolj za ženska dela. **Včasih imam napad, takrat ne vem, kaj delam**. **Bali so se, da bi pri delu z orodjem zaradi napadov, poškodoval sebe ali druge**. Všeč mi je, ker v VDC dobim veliko motivov za vezenje. Tu imamo dosti revij, kjer dobim vzorčke. Včasih mi tudi **kdo zunaj VDC, ki me pozna in ve, da lepo vezem, naroči, da zanj kaj naredim**. Včasih mi prinesejo kaj nedokončanega, kar so sami začeli, za popraviti in dokončati. To delam v VDC in **včasih mi tudi plačajo za delo**. Takrat sem zelo vesel.

↳ **Sprva sem hodil v navadno šolo, a mi ni šlo, večkrat sem imel napad**. **Sošolcem se je to smešno zdelo**. Vedno sem bil bolj v ozadju, ko pa sem imel napad, so bili vsi okoli mene. Začel sem hoditi okoli zdravnikov in **šel sem v poseben razred**. **Tega nisem maral, pol sem se pa navadil**. Ko sem imel napade sem izgubil zavest. **Ko sem se po napadu spet zavedel se nisem spomnil, kaj sem v tem času počel**. **Zdaj imam že dolgo tablete in skoraj nimam več napadov**. Enkrat mi je zdravnik predlagal, da bi prenehal s tabletami zaradi stranskih učinkov in ker so se napadi ustavili. A so se po tem spet pojavili. Od takrat redno jemljem tablete.

↳ Prvo sem imel nerodne motive za vezenje. Rajši jih imam le narisane na listu in nato sam štejem vrstice in ne delam nič presledkov, ker pride tako slika lepša. Vezem rad. To delam samo v VDC. Doma ne vezem, ker ima tega v VDC čisto dovolj. Bi bilo preveč, če bi še **doma**, tam se malo sprostim od dela in postorim kaj okoli hiše. **Rad kosim travo in zalivam rože**.

↳ **Pred vključitvijo v VDC sem bil doma in včasih mi je prijatelj, ki je zaposlen pri X prinesel na dom njihove izdelke za sestavljat**. Izdelki so bili različni. **Prvi, s katerimi sem se srečal so bili kar zahtevni za delat in so me naredili kar živčnega, ko so se mi podrli, ko sem jih spravil skupaj**. Bili so zelo majhni. (Pokazal je koliko). **Potem sem se pa naučil delati še drugačne**. **Zvedel sem, da nekaj teh izdelkov nosijo za sestavljanje tudi v**

VDC in tako sem prišel sem. Sprva je bilo tega proizvodnega dela veliko, sedaj pa manj. Tako zdaj več vezem. Oboje rad delam.

↳ Ne, jaz se ne morem zaposliti v pravi službi. Ne morem osem ur neprestano delati vsak dan, ker me to zelo utruja in potem imam spet napade. Bi rad delal v kakšnem podjetju, če bi bilo možno le kakšno uro, ampak to ne moreš dobit. Pa še ne bi bilo dobro zame, da bi me preganjali. Tu delam kot sam najbolj zmorem in me ne preganjajo. Drugače sem dosti sposoben in samostojen, sam mene napadi ovirajo. Saj jih skoraj nimam več, ampak na to vpliva tudi moje počutje, so mi rekli zdravniki. Ne smem delati pod pritiskom. Nisem pa bolan ali neumen. Jaz prav dobro vem, kaj se dogaja okoli mene. Včasih sem zato slabe volje, ker me v VDC obravnavajo kot otroka in ne zdi se mi pošteno, ker nagrada, ki jo dobim ni bolj vezana na delo, ki ga opravim. Včasih zelo veliko naredim, nagrada pa je enaka ne glede na to ali kaj naredim ali ne in ne dobim dosti več kot L., ki nič ne dela. To pa ni prav.

Moški 41 let, doma

↳ V VDC nisem nikoli hodil. Med šolanjem so mi bežno predstavili to možnost, a sem se po šoli s prilagojenim programom odločil, da se poskusim zaposliti. Veš, sem se čutil preveč sposobnega, da bi se zaprl v VDC. Jaz sem imel le težave pri učenju in nisem bolan. Saj zame sploh ni primeren VDC. Tam so tisti, ki ne morejo poskrbeti zase. No, čeprav imam prijateljico, ki je bila moja sošolka in hodi tja, pa je kar brihtna. No, ne vem, jaz nisem šel. Z rokami znam veliko narediti in sem priden za delat, ja učenje mi pa ni ležalo. Tudi doma veliko postorim in očetu veliko pomagam v njegovi delavnici.

↳ Oba starša sta dolgo delala v tovarni. Tam so se med sabo dobro razumeli. Prosila sta, da bi tudi mene v tovarni vzeli vsaj na prakso. Dobro sem jo opravil. Se spomnim, ko mi je šef rekel, da je vesel, ker delam pri njih, da sem priden in natančen. Rad sem delal in bil sem vedno točen. Bil sem vesel, ko so me zaposlili in sem podpisal pravo pogodbo. Pol sem se še bolj trudil pridno delat. Veliko se jih je pritoževalo, da je premajhna plača, saj res ni bila zelo velika, a jaz sem je bil res vedno vesel. Tako sem si vsako leto lahko privoščil dopust na morju pa kakšen dan v hribih. Pa dober radio sem si kupil in CD-je, ker imam rad glasbo. /.../ Večino časa sem delal za strojem v proizvodnji. Z ostalimi sodelavci sem se dobro razumel.

↳ Nekaj časa nazaj so **tovarno zaprli in od takrat nimam dela**. Dobim kakšno **priložnostno delo za par tednov in konec**. Na Zavodu se nič kaj dosti ne ukvarjajo z mano, kolikor si sam poiščem delo. **Veliko dela imam doma**, sploh zdaj ko je oče bolan. Upam, da mi bo uspelo najti novo službo. Sam, ah, zdaj je to tako težko. Se menim s prijateljem, ki dela kot avtoklepar, da bi prišel k njim delat. Sam me pokličejo le za kakšen dan. Ne vem, če me bodo zaposlili. Prijatelj mi je pomagal napisati nekaj prošenj in sva jih poslala okoli, ampak nisem dobil še nobenega odgovora.

Ženska 37 let, uporabnica VDC

↳ Je kar lušno v VDC. Zdaj sem tu že dolgo. **Takoj po šoli sem nekaj časa delala v proizvodnji, a niso me zaposlili**. Nekaj časa sem bila doma. Pol sem prišla sem.

↳ Saj veš, **hodila sem v tisto šolo, ŠPP**. Težko sem se učila in nisem zdelala razreda v normalni šoli in so me dali v ŠPP. Tu pa sem naredila vse razrede, sam sem večkrat bila v enem razredu. Sem se težko učila, pa rekli so mi, da sem bila tudi malo lena.

↳ V VDC imam prijatelje in delavci so prijazni do mene. Včasih, ko ni pametnega dela ne vem, kaj bi počela. A nazadnje se kar s čim zamotim in dan mi mine. Naučila sem se vesti. Izdelujem vzorčke za voščilnice. Rada rišem. Pri tem sem kar dobra. Najbolj mi je všeč, ko gremo poleti lahko na tabor. Rada grem na morje.

↳ Včasih dobim kakšno bolj odgovorno delo, ker sem dosti sposobna in lahko pomagam drugim, ki so manj sposobni. Saj jaz nisem bolna, sam malo bolj počasne pameti sem. Ne bom pa nikogar napadla ali kaj hudega naredila. Sama znam poskrbeti zase. Vedno se sama oblečem in izberem obleko, sama se umivam in sama si doma pospravim sobo. Včasih me mami okrega, ker imam razkopano, ampak vsak dan se mi pa tudi ne da pospravljati. Sicer pa **tudi rada kuham in delam na vrtu. To mi je pa najbolj všeč! Imamo doma velik vrt, za katerega sama skrbim, mami mi sam malo pomaga**. Je ponosna name, ker pridelam lepe pridelke. In pridno plevem, da ni vse zaraščeno kot na kakšnem drugem vrtu. Plevela pa res ne maram, ker je grd in naredi veliko škode. /.../ **V VDC dobro poznam urnik. Velikokrat pomagam pri pripravah jedilnice, tudi ko nisem med dežurnimi**. Imamo zelo lepo jedilnico in je lušno delati v njej.

↳ Doma so veseli, da hodim v VDC. Ko sem bila doma, so mi rekli da sem brez volje in da ne vem, kam naj se dam. Večkrat so se kregali name, da naj kaj naredim. V VDC pa je lepo, lepi so prostori. Se pa pol tudi rada vrnem domov. Ne govorimo pa dosti o tem.

↳ O zaposlitvi drugje nič več ne razmišljam, ker mi ni všeč, da se norčujejo iz mene in mi govorijo, da sem nesposobna ter neumna. To, da sem bolj počasne pameti, še ne pomeni, da nič ne znam. Ne to mi ni všeč. Raje sem v VDC, kjer me pustijo pri miru. Takoj po šoli sem želela iti v službo, a sem imela slabo izkušnjo na praksi. Od mene so pričakovali kar malo preveč. Nisem zmogla vsega narediti. Niso mi dobro pokazali, kako naj delam. Veš, rabim malo več časa, da se naučim kaj novega. Niso bili prijazni do mene in sodelavci so se norčevali iz mene. Pol sem pa kar nehala hodit tja. Jaz se ne bom nikoli zaposlila. Zdaj se mi je še zdravje poslabšalo in sem večkrat pri zdravniku. Sem se raje kar upokojila. So mi tudi prijatelji tako svetoval. To je bolje zame. Dobim vsaj nekaj denarja.

Ženska 35 let, uporabnica VDC

↳ Ja, meni je kar dobro v VDC. Včasih se malo skregamo in pride kakšen dan, k smo vsi slabe volje, ampak ni slabo. Včasih kam gremo skupaj.

↳ Zaključila sem šolo s prilagojenim programom. Pol so mi vsi govorili naj grem še v poklicno. Tudi sama sem želela postati trgovka, ampak nisem šla v poklicno šolo. Ne vem zakaj. Saj zdaj mi je včasih žal, ko mi prijatelji povedo, da ni bilo tako težko. Eni so pol našli pravo službo, jaz sem šla pa v VDC.

↳ Ja, jaz bi zelo rada delala v trgovini. Veš, če nič drugega, bi znala zlagati stvari na police in kaj bi postorila v skladišču. Sam nimam šole.

↳ Dobro mi je v VDC, sam se pa zavedam, da bi lahko naredila kaj več. Tud doma mi mami večkrat pove, da je razočarana, ker je več pričakovala od mene. Mi je kar žal, ker nisem šla v šolo, ampak saj tudi tu v VDC ni slabo. Ja, ni pa to tista prava služba. Veš, ti bom kar povedala, da sem se na začetku upirala hoditi v VDC. Ampak mami je rekla, da ne morem biti cele dneve doma. Na začetku me je bilo sram iti v VDC in ozirala sem se okoli, kdo me gleda, ko grem notri. Nisem hotla, da me bodo ljudje opravljali, da sem bolna, ker hodim v VDC. Zdaj mi je vseeno. Se človek kar navadi. Tu imam prijatelje in

ni mi več nerodno, da hodim v VDC. Je bilo pa na začetku res kar težko. Se ne moreš kar sprijazniti. Še vedno pa me kar malo moti, če me obravnavajo kot otroka in me kličejo otrok.

↳ **S štirimi osebami v VDC se med seboj pogovarjamo, da bi bili čist sposobni sami živeti in hoditi v službo, a se to verjetno ne bo uresničilo. To se sam tako malo pogovarjamo s temi, k se bolj družimo. Saj to se sam pogovarjamo itak verjetno ne bo nič iz tega. Veš, jaz bi se prav rada zaposlila v trgovini, ali pa kje drugje. Samo ne bi delala za kakšnega tečnega šefa, to mi pa ne bi bilo všeč. Mi prijatelji pravijo, da bi me sam izkoriščal v službi in mi dajali le najslabša opravila, čiščenje WC ali pa kaj takega. No, tega pa ne bi rada delala, saj sem čist sposobna naučiti se kaj drugega delat.**

↳ **Ne, zaposlenim v VDC pa nisem nikoli omenila, da bi rada delala v kakšnem podjetju. Tega (integrirane zaposlitve) pa ne poznam. Ne, pri nas v VDC noben tako ne dela. Ne, da bi vedela. Veš, jaz bi rada delala v pravi službi, vsaj za kakšno uro, bi pa še vedno hodila tudi v VDC. No, čist odvisen od dela. V trgovini bi tudi osem ura delala, kje drugje pa mogoče malo manj. No, ne vem, odvisno kaj bi delala. Mi pa prijatelji pravijo, da je čist drugače bit vsak dan v službi kot si predstavljam in da ne bi bila vsak dan na šihlu. Ja, kaj pa jaz vem. Mogoče bi res raje malo kombinirala službo in VDC. Ja, ne bi mi bilo všeč, če bi me preveč sekiral. Saj rada delam, sam včasih bi pa res bila raje v VDC in se malo odpočila. Všeč so mi izleti in to, da se imam tu lepo. Je pa bolje, da sem v VDC kot, da bi beračila in se ne imela kam dati.**

Moški 32 let, uporabnik VDC

↳ **Enkrat mi je všeč v VDC, enkrat pa ne. Večkrat sem manjkal, pa je bil direktor kar hud name. Saj je vreda tukaj, sam včasih je pa prav dolgčas. Pa naveličaš se vedno eno in isto počet. Pol pa pridem včasih šele za kosilo in sem spet okregan. Pa se ne sekiram dosti. Saj zdaj so se že kar navadil, da ne hodim redno, pa tudi povedal sem jim zakaj.**

↳ **Saj veš, hodil sem v ŠPP. Mi ni šlo učenje. Sem kar hitro šel iz navadne šole v ŠPP. Prvo mi je bilo malo nerodno in so me bivši sošolci zafrkaval. Tu sem dobil enega prijatelja. Sem se družil tudi z dvema bivšima sošolcema dolgo časa. Smo skupaj igrali**

nogomet med odmori. Sam ona dva sta prej končala šolo, ker jaz sem večkrat ponavljal. Sem pa končal vse razrede.

↳ **Po šoli nisem šel takoj v VDC, sem doma čakal nekaj časa. Nisem razmišljal o drugih možnostih. Kaj pa naj bi, saj službe ne bi dobil.**

↳ **Ne maram šivati ali risati. To mi ni všeč. Pa so me dolgo silili, naj kaj rišem ali se učim šivati. To ni za fante. Dobro, če to komu paše, naj dela, meni pač ne. Ne leži mi risanje ali šivanje ali kaj podobnega. In ni mi všeč, če me silijo naj to delam. Ko ni nič pametnega za počet, igram igrice na računalniku ali grem pa malo ven na teraso. Rad tudi kam grem z VDC. Všeč mi je, ko gremo po nakupih z denarjem od nagrad in tekmoval na olimpijado. Dobro tečem. VDC je čist vrede, še vedno boljši to, kot pa nič. Vsaj nekaj denarja zaslužim vsak mesec.**

↳ **Enkrat sem pa res malo zatežil v VDC, da bi rad šel delat v pravo službo. Prvo ni bilo nič. Pol so mi pa enkrat le našli službo (vključili so ga v integrirano zaposlitev). Delal sem pri enem vrtnarju. Saj je bilo še kar. Sem kar pridno delal. Sodelavci so bili vrede. Men je bilo všeč. Delal sem vse sorta. Pa nisem nikoli manjkal. Saj jaz rad delam, sam v VDC se pa kdaj malo naveličam sedet. Tam ni tako zanimivega dela. Veš, so me tam tudi pohvalili, da sem priden. A tam ne delam več. In ne bom nikoli več tako delal. Jaz sem šel v službo, da bi več zaslužil. Tam sem pa le malo plače dobil v kuverti, ostalo so pa nakazali drugam. To pa ni pošteno. Ja, men se ne zdi pošteno. Če sem delal, bi moral jaz dobiti vso plačo. Tudi doma so mi to rekli. A nimam prav? Ja, za druge pa ne bom delal, pol sem pa rajši samo v VDC.**

↳ **Jaz bi takoj hodil v službo. Sem se kar sam znašel in si poiskal delo. Popoldne hodim k prijatelju, ki ima delavnico. Tam sem skoraj vsak dan. Tam delam vse sorta: zalivam vrt in rože, pokosim okoli hiše, pospravim okoli hiše, peljem psa na sprehod, čuvam delavnico, ko nikogar ni doma, pomagam v delavnici,.. Povabili so me tudi na izlet in me vzeli s seboj na morje. Večkrat lahko pridem na piknik. Včasih gledam televizijo. Ponoči grem pa domov. Ker pridno delam, mi da tudi kakšen evro.**

↳ **Doma jim je prav, da sem si našel delo. Rečejo, da jim je prav, da vedo, kje sem. Ne marajo da bi postopal kar neki naokrog in počel neumnosti.**

Moški 29 let, uporabnik VDC

- ↳ **V VDC sem že dolgo časa. Všeč mi je.**
- ↳ Hodil sem **v ŠPP**. Nato sem začel hodit v VDC. **Tam se dobro počutim. Ja, to je moja služba. Vsako jutro moram zjutraj zgodaj vstati in oditi na delo. Le takšnega pritiska ni kot v drugih službah, manj te sekirajo. Vseeno pa moraš kaj naredit.**
- ↳ **Rad slikam in izdeluje različne stvari. Najbolje je pred prazniki, ko v delavnicah delamo več različnih stvari.** Nato pa moramo to kar izdelamo **tudi sami prodajati.** Gremo v trgovino in tam prodajamo. To mi je všeč. **Se zraven zabavamo. Moti me, ko mi podirajo to kar šivam, češ da sem naredil napako. Pol moram vedno znova začeti. Včasih me tako razjezi, da vse skupaj pustim in grem kam drugam. Ni prav, da popravljajo moje slike. To me včasih razjezi** in do konca šihta nočem nič več narediti. Pol so včasih hudi name, a tak pač sem. Saj se nočem jeziti, a včasih imam pač preveč.
- ↳ **Moji puncji pa ni všeč, da hodim v VDC. Pravi, da so tam bolni in da ne spadam tja.** Sem ji povedal, da **imam tam prijatelje** in da **niso vsi bolni.** Ona misli, da **bi si lahko našel kakšno službo kot kakšen pomočnik** ali kaj takega enostavnega. Saj sem že malo iskal službo, ampak je to kar težko. Vprašal sem poznane. Enkrat sem šel k enemu, pa ko je zvedel, da **hodim v VDC** mi je rekel, da **bolnih pa ne more on zaposliti, ker je veliko dela s stroji.**
- ↳ **Starši so želeli, da po ŠPP nadaljujem šolo.** Pa nisem. **Dosti sem mel.** Že osnovna se mi je vlekla. Zamerila se mi je ena učiteljica, zaradi katere sem moral dvakrat ponavljati razred. **Včasih mi je žal, ker nisem šel v poklicno.** Punca mi večkrat pravi, da bi moral iti v poklicno. Ona ne razume, da **šola ni zame.** Ona **je naredila poklicno šolo in dela v kuhinji** v eni restavraciji.

Ženska 30 let, pomočnica v kuhinji

- ↳ Jaz sem pa **prvo hodila v normalno osnovno šolo.** Ampak sem se **malo težko učila in sem dvakrat ponavljala** četrti razred. Pol so me **dali v prilagojen program.** Tam sem **lažje sledila pouku** in ni bilo več tako zelo težko. Drugače smo se učili, bolj sproščeno je bilo in malo bolj počasi smo se učili, da nam je lažje pomembno ostalo v glavi. Sem se morala

vseeno veliko učiti. Naredila sem tudi poklicno šolo. **Želela sem se izučiti za kuharico**, ker sem zmeraj dobro kuhala.

↳ Že med šolo sem delala **na praksi pri eni gospe, ki je imela doma restavracijo**. Ampak **mi ni bilo preveč všeč. Ni me dosti učila kuhati. Kar naprej sem morala pomivati posodo in čistiti kuhinjo**. Po šoli pa mi je mamina prijateljica našla službo tu v tej restavraciji, kjer zdaj delam. Tu mi je všeč. V kuhinji nas je pet in se dobro razumemo. **Enako sem vredna kot ostale. Veliko lahko pomagam kuhat. Pomivamo pa vse. Rada hodim v službo.**

↳ Ne, v VDC pa ne bi hodila. **Bi bila pa rajši doma**. No mogoče samo, če ne bi znala več sama poskrbeti zase. Zdaj pa ne, ker sem »prisebna«.

Ženska 38 let, pomočnica šivilje

↳ Imam samo lažjo motnjo v razvoju. **Se ne počutim dosti drugačna od ostalih. Samo v šoli sem bila drugačna, ker sem se težko učila.**

↳ V osnovni so me nekaj časa vsi po vrsti le **sekirali, da sem lena in naj se že začnem učiti**. Pa sem se učila veš, sam nič mi ni v glavi ostalo in nisem mogla cele dneve sedet za knjigam, sem postala živčna. V tretjem razredu so mi šele verjel, da nisem lena z učenjem. **Težko sem se učila**. Nisem bila tako pametna kot sošolci. Začela sem hoditi okoli zdravnikov, ki so mi povedali, da malo zaostajam v razvoju in da bo zmeraj tako. Nato so me dali **v osnovno šolo s prilagojenim programom. To sem zaključila**, le enkrat sem ponavljala sedmi razred.

↳ Po osnovni sem **šla v poklicno šolo. Želela sem se učiti za šiviljo**. Tudi to šolo sem **dokončala. Službe dolgo nisem dobila. Je bilo kar smotan to. Se nimaš kam dati**, ko so drugi po službah.

↳ **Mami mi je našla službo pri neki prijateljici, ki je šivilja. Sprva sem ji hodila le malo pomagat**. Nisem imela službe. Nato pa me je nekega dne zaposlila, **kot pomočnico**, ampak **ne za cel dan**. Od takrat **redno hodim v službo in sem zelo zadovoljna. Včasih tud cel šiht delam**, ko je veliko za naredit. Pri šivilji **sem se veliko naučila** in zdaj znam že sama prerisati nekaj krojev na blago. Tudi **šivati znam s šivalnim strojem**. Gospa ima tudi trgovinico, kjer prodaja, kar naredimo. Ji tudi **v trgovini pomagam. Z blagajno sicer sama**

nočem delati zaradi računalnika, pred katerim imam malo strahu, rada pa **postrežem in pokažem strankam**, kaj vse smo naredili. **Me imajo radi** in tisti ki večkrat pridejo mi **rečejo, da sem pridna**. Smo kar prijatelji. Pomagam tudi **pospravljati trgovino**, da je lepo urejena. Ja, če hočeš kaj prodati, mora biti vse na svojem mestu, da lahko kupci to vidijo. Pa trgovina mora biti lepo pospravljena, da se vsi dobro počutimo. **Švilja me večkrat pohvali**. **Samo še malo bom imela službo**. **Gospa je stara in bo nehala delati**. **Tu se zelo dobro počutim**. Pa svojo plačo imam.

↳ Imam kar nekaj izkušenj, če bom morala iskati drugo službo, a **vem da je službo danes kar težko dobiti**. Jaz imam pa še bolj slabo šolo.

↳ Ne, meni se zdi, da **me motnja ne ovira pri zaposlitvi**. **Bolna nisem**. **Samo šol imam bolj malo**. Ja, **samo učila sem se težko v šoli**. Drugače pa **znam sama poskrbeti zase**. Saj **službe ne bi iskala v pisarni**, ker **vem, da sem premalo pametna za tja**, ampak saj za vsa dela ne rabiš bit zelo pameten. A ni tako? Meni jih veliko pove, da sem pridna. **Rada delam in veliko stvari se lotim**. Sem nekaj časa hodila tudi **k eni gospe čistit**, ker je bila stara, pa **sem nekaj zaslužila**. **Za službo me je sam zato strah**, ker **danes vsi pravijo, da jih ni več**. Jaz pa **ne bi rada ostala na cesti**.

↳ **Poznam VDC**. Nekaj mojih sošolcev hodi v VDC. Sam se ne srečamo več velikokrat, sam na cesti včasih, pa nič kaj ne govorimo. **Nisem bila še nikoli tam notri**. **Oni se bolj zase držijo**. Tam so **tisti, ki so bolj »zaostali«**.

Moški 39 let, doma

↳ **Ene dvakrat sem šel v VDC**, ampak **nisem tja redno hodil**. So se **starši odločil, da bom rajši doma**. Imamo kmetijo in je **zmeraj dosti dela**. **Doma veliko pomagam**. Sam **skrbim za kokoši in pomagam hranit krave**. Pa **zmeri je polno dela na njivi**. Poleti **pospravljamo seno**.

↳ **Sem rajši doma**. V VDC **preveč sedijo, to pa ni zame**. Jaz se moram gibat. Pa **zunaj sem rad, tam si pa notri zaprt**.

↳ Ne, **zaposliti se pa ne morem**. **Sem invalidsko upokojen**. Ker sem malo drugačen, **me nihče ne bi zaposlil**. Vsak mesec dobim nekaj denarja. Malo pa **»fušam«**.

↳ Rad hodim na obiske in ko imam čas grem malo okrog. Velikokrat grem k **sosedom pomagat. Imajo tudi kmetijo** in tudi polno dela. Pa rad grem k prijatelju, ki ima mizarstvo. V delavnici mi je **pokazal že kar nekaj stvari, ki mu jih lahko pomagam naredit. Mi zmeraj plača**, ko mu kaj naredim. **Doma so veseli, ker sem se tako dobro znašel.** Mi povedo, da **so ponosni name.** Ja, malo na črno delam (smeh). Veš, pa **k sosedom hodim poleti pomagat, ko je košnja. Grabim seno.** Pa **krompir jim** vsako leto **pomagam pobirat.** Pol mi pa dajo nekaj »gajb« krompirja za domov.

↳ Jaz **se prav dobro počutim.** Nič **ne pogrešam službe, saj imam polno dela.** Pa **tudi svoj denar imam.** Na vasi sem čist domač. **Veliko imam kolegov.** Rad klepetam. Me peljejo tudi v kino in na kakšno zabavo.

Ženska 28 let, doma

↳ Ja, **doma sem.** Je **tudi mami doma. Sva skupaj.**

↳ **Imam polno dela.** Dopoldne **pometem stopnice.** Zdaj ko je sonce grem na vrt. **Imam svoj vrt**, mami pa svojega. Moj je zelo lep. Sama **prinesem zelenjavo za kosilo in jo zrežem.** Rada **pomagam kuhat.** Ampak mami dolgo kuha, pa grem **malo počivat in gledam TV. /.../ Lepo zlagam obleke./.../Čisto vsak dan grem en krog.** Malo **poklepetat** pa noge pretegnit. Vsakega lepo pozdravim.

↳ **Moja mami** je zelo pametna, ima svojo službo. Doma dela. **Ureja papirje za strice (ima računovodski servis).** Tudi jaz **ji znam pomagat.** Vse ji lepo **pospravim.** Ampak **ne smem ji vseh predalov, sam tiste zgoraj, ki niso zaprti.**

↳ Mami imam zelo rada, sva prijateljice. Se zabavava, ko ni slabe volje.

↳ Ja, **mami me je veliko naučila.** Znam se **igrat z računalnikom**, sam mi mami ne dovoli, da se dosti igram z računalnikom.

↳ Ja, sem **hodila v šolo.** Ne bi šla več. **Mi ni bila všeč.** Rajši sem doma. **Rajši imam, da me mami uči./.../ Sem bila v čudnem razredu.**

↳ **Ne (odgovor na vprašanje ali pozna varstveno-delovni center).** /.../ Ko bo mami zelo zelo stara bom šla k A. (sestra, ki z družino živi doma).

↳ Moje sestre so zelo pametne, jaz pa ne. /.../ Ne, **samo sestre gredo lahko v službo, jaz pa ne. Jaz doma delam**, tako kot moja mami. **Rada delam doma.**

3. IZPIS OZNAČENIH DELOV IZJAV IN BESED

Moški 39 let, uporabnik VDC

- v VDC se dobro počutim, enkrat boljše drugič slabše
- všeč mi je, ko dobimo od podjetja X škatle za sestavljanje, ker to rad delam
- (pri sestavljanju škatel) sem zelo dober in natančen
- (pri sestavljanju škatel) še drugim pomagam
- nekateri nikoli ne sestavljajo škatel, ker jim je pretežko
- (o sestavljanju škatel) sva zmeraj zelo vesela tega dela
- (ko dobijo škatle za sestavljanje) mi hitro mine čas
- (ko dobijo škatle za sestavljanje) nagrade so malenkost boljše
- v delavnicah vezem
- včasih imam napad, takrat ne vem, kaj delam
- bali so se, da bi pri delu z orodjem zaradi napadov, poškodoval sebe ali druge
- kdo zunaj VDC, ki me pozna in ve, da lepo vezem, naroči, da za njih kaj naredim
- (ko mu kdo prinese kaj za narediti - vezenje) včasih mi tudi plačajo za delo
- hodil sem v šolo s prilagojenim programom
- sprva sem hodil v navadno šolo, a mi ni šlo, večkrat sem imel napad
- (ko je imel napad) sošolcem se je to smešno zdelo
- šel sem v poseben razred
- (prehod v OŠPP) tega nisem maral, pol sem se pa navadil
- ko sem se po napadu spet zavedel se nisem spomnil, kaj sem v tem času počel
- zdaj imam že dolgo tablete in skoraj nimam več napadov
- doma se malo sprostim od dela in postorim kaj okoli hiše
- rad kosim travo in zalivam rože
- pred vključitvijo v VDC sem bil doma
- (pred vključitvijo v VDC) včasih mi je prijatelj, ki je zaposlen pri X prinesel na dom njihove izdelke za sestavljanje

- (izdelki) prvi, s katerimi sem se srečal so bili kar zahtevni za delati in so me naredili kar živčnega, ko so se mi podrli, ko sem jih spravil skupaj; potem sem se naučil delati še drugačne
- zvedel sem, da nekaj teh izdelkov nosijo za sestavljati tudi v VDC in tako sem prišel sem
- (o VDC) sprva je bilo proizvodnega dela veliko, sedaj pa manj. Tako zdaj več vezem. Oboje rad delam.
- jaz se ne morem zaposliti v pravi službi
- ne morem osem ur neprestano delati vsak dan, ker me to zelo utruji in potem imam spet napade
- bi rad delal v podjetju, če bi bilo možno le kakšno uro, ampak to ne moreš dobit
- ne bi bilo dobro zame, da bi me preganjali
- (VDC) tu delam kot sam najbolj zmorem in me ne preganjajo
- sem dosti sposoben in samostojen
- mene napadi ovirajo
- (napadi) saj jih skoraj nimam več, ampak na to vpliva tudi moje počutje
- ne smem delati pod pritiskom
- nisem bolan ali neumen
- prav dobro vem, kaj se dogaja okoli mene
- slabe volje, ker me v VDC obravnavajo kot otroka
- ne zdi se mi pošteno, ker nagrada, ki jo dobim ni bolj vezana na delo, ki ga opravi
- včasih zelo veliko naredim, nagrada pa je enaka ne glede na to ali kaj naredim ali ne
- (o nagradi) ne dobim dosti več kot L., ki nič ne dela. To pa ni prav.

Moški 41 let, doma

- v VDC nisem nikoli hodil
- odločil sem se, da se poskusim zaposliti
- sem se čutil preveč sposobnega, da bi se zaprl v VDC
- sem imel le težave pri učenju in nisem bolan
- saj zame sploh ni primeren VDC
- (o uporabnikih VDC) tam so tisti, ki ne morejo poskrbeti zase
- (o uporabnikih VDC) sošolka hodi tja, pa je kar brihtna

- z rokami znam veliko narediti in sem priden za delat
- učenje mi pa ni ležalo
- doma veliko postorim
- očetu veliko pomagam v njegovi delavnici
- (starša) prosila sta, da bi tudi mene v tovarni vzeli vsaj na prakso
- (o praksi) dobro sem jo opravil
- šef rekel, da je vesel, ker delam pri njih, da sem priden in natančen
- rad sem delal in bil sem vedno točen
- bil sem vesel, ko so me zaposlili in sem podpisal pravo pogodbo
- (ko so ga zaposlili) pol sem se še bolj trudil pridno delat
- večino časa sem delal za strojem v proizvodnji
- z ostalimi sodelavci sem se dobro razumel
- tovarno zaprli in od takrat nimam dela
- dobim priložnostno delo za par tednov in konec
- na Zavodu se nič kaj dosti ne ukvarjajo z mano
- (o pomoči pri iskanju zaposlitve) kolikor si sam poiščem delo
- veliko dela imam doma
- upam, da mi bo uspelo najti novo službo
- (o iskanju službe) zdaj je to tako težko
- se menim s prijateljem, ki dela kot avtoklepar, da bi prišel k njim delat
- (o iskanju službe) me pokličejo le za kakšen dan
- (o iskanju službe) ne vem, če me bodo zaposlili
- prijatelj mi je pomagal napisati nekaj prošenj in sva jih poslala okoli, nisem dobil še nobenega odgovora

Ženska 37 let, uporabnica VDC

- je kar lušno v VDC
- takoj po šoli sem nekaj časa delala v proizvodnji, a niso me zaposlili
- nekaj časa sem bila doma
- hodila sem v ŠPP
- težko sem se učila in nisem zdelala razreda v normalni šoli in so me dali v ŠPP
- (OŠPP) tu sem naredila vse razrede, sam sem večkrat bila v enem razredu

- sem se težko učila, pa rekli so mi, da sem bila tud malo lena
- v VDC imam prijatelje in delavci so prijazni do mene
- (o VDC) ko ni pametnega dela ne vem, kaj bi počela; se kar s čim zamotim in dan mi mine
- naučila sem se vesti
- izdelujem vzorčke za voščilnice
- rada rišem
- pri tem (risanju) sem kar dobra
- (o VDC) najbolj mi je všeč, ko gremo poleti lahko na tabor
- (o VDC) včasih dobim kakšno bolj odgovorno delo, ker sem dosti sposobna
- (o VDC) lahko pomagam drugim, ki so manj sposobni
- nisem bolna
- sam malo bolj počasne pameti sem
- ne bom nikogar napadla ali kaj hudega naredila
- sama znam poskrbeti zase
- (doma) rada kuham in delam na vrtu
- (delo na vrtu) to mi je pa najbolj všeč
- imamo doma velik vrt, za katerega sama skrbim, mami mi sam malo pomaga
- v VDC dobro poznam urnik
- (o VDC) velikokrat pomagam pri pripravah jedilnice, tudi ko nisem med dežurnimi
- doma so veseli, da hodim v VDC
- ko sem bila doma, so mi rekli da sem brez volje in da ne vem, kam naj se dam; večkrat so se kregali name, da naj kaj naredim
- v VDC je lepo, lepi so prostori
- (doma o VDC) ne govorimo dosti o tem
- o zaposlitvi drugje nič več ne razmišljam
- (o iskanju zaposlitve) mi ni všeč, da se norčujejo iz mene in mi govorijo, da sem nesposobna ter neumna
- to, da sem bolj počasne pameti, še ne pomeni, da nič ne znam
- raje sem v VDC, kjer me pustijo pri miru
- takoj po šoli sem želela iti v službo
- sem imela slabo izkušnjo na praksi

- (o praksi) od mene so pričakovali kar malo preveč; nisem zmogla vsega narediti
- (o praksi) niso mi dobro pokazali, kako naj delam
- rabim malo več časa, da se naučim kaj novega
- (o praksi) niso bili prijazni do mene in sodelavci so se norčevali iz mene
- jaz se ne bom nikoli zaposlila
- zdaj se mi je še zdravje poslabšalo in sem večkrat pri zdravniku
- sem se raje kar upokojila
- (o invalidski pokojnini) to je bolje zame
- (o invalidski pokojnini) dobim vsaj nekaj denarja

Ženska 35 let, uporabnica VDC

- je kar dobro v VDC
- (o VDC) včasih se malo skregamo in pride kakšen dan, k smo vsi slabe volje
- šolo s prilagojenim programom
- mi vsi govorili naj grem še v poklicno, ampak nisem šla
- sama sem želela postati trgovka
- (o nadaljevanju šolanja) zdaj mi je včasih žal
- (o nadaljevanju šolanja) prijatelji povedo, da ni bilo tako težko
- (o nadaljevanju šolanja) eni so pol našli pravo službo, jaz sem šla pa v VDC
- bi zelo rada delala v trgovini
- (v trgovini) bi znala zlagati stvari na police in kaj bi postorila v skladišču
- (o VDC) se pa zavedam, da bi lahko naredila kaj več
- mami večkrat pove, da je razočarana, ker je več pričakovala od mene
- (o VDC) ni pa to tista prava služba
- na začetku upirala hoditi v VDC
- mami je rekla, da ne morem biti cele dneve doma
- na začetku me je bilo sram iti v VDC
- (o VDC – začetek) ozirala sem se okoli, kdo me gleda, ko grem notri
- (o VDC – začetek) da me bodo ljudje opravljali, da sem bolna, ker hodim v VDC
- (o VDC) zdaj mi je vseeno; se človek kar navadi
- ni mi več nerodno, da hodim v VDC
- (vključitev v VDC) na začetku res kar težko, se ne moreš kar sprijazniti

- moti me, če me obravnavajo kot otroka in me kličejo otrok
- (med štirimi uporabniki VDC) pogovarjamo, da bi bili sposobni sami živeti in hoditi v službo, a se to verjetno ne bo uresničilo
- (o samostojnem življenju in službi) itak verjetno ne bo nič iz tega
- bi se prav rada zaposlila v trgovini, ali kje drugje
- ne bi delala za kakšnega tečnega šefa
- prijatelji pravijo, da bi me sam izkoriščal v službi in mi dajali le najslabša opravila, čiščenje WC ali kaj takega
- (čiščenje WC) tega ne bi rada delala, saj sem čist sposobna naučiti se kaj drugega delat
- ne, zaposlenim v VDC nisem nikoli omenila, da bi rada delala v kakšnem podjetju
- (integrirane zaposlitve) tega pa ne poznam
- bi rada delala v pravi službi; vsaj za kakšno uro
- (ob zaposlitvi) bi pa še vedno hodila tudi v VDC
- v trgovini bi tudi osem ura delala, kje drugje pa mogoče malo manj
- pravijo, da je čist drugače bit vsak dan v službi kot si predstavljam
- saj rada delam, sam včasih bi res bila raje v VDC in se malo odpočila
- (o VDC) vseč so mi izleti in to, da se imam tu lepo
- bolje, da sem v VDC kot, da bi beračila in se ne imela kam dati

Moški 32 let, uporabnik VDC

- enkrat mi je vseč v VDC, enkrat pa ne
- (o VDC) večkrat sem manjkal,
- (zaradi nerednega obiskovanja VDC) bil direktor kar hud name
- (o VDC) včasih je prav dolgčas
- (o VDC) naveličaš se vedno eno in isto počet
- (o VDC) pridem včasih šele za kosilo in sem spet okregan
- (glede nerednega obiskovanja VDC) so se že kar navadili, da ne hodim redno; povedal sem jim zakaj
- mi ni šlo učenje
- iz navadne šole v ŠPP
- (prehod v OŠPP) prvo mi je bilo malo nerodno in so me bivši sošolci zafirkavali

- (o OŠPP) družil tudi z dvema bivšima sošolcema dolgo časa; smo skupaj igrali nogomet med odmori
- (o OŠPP) sem večkrat ponavljal
- (o OŠPP) sem končal vse razrede
- nisem šel takoj v VDC, sem doma čakal nekaj časa
- (o vključitvi v VDC) nisem razmišljal o drugih možnostih
- (o vključitvi v VDC) saj službe ne bi dobil
- ne maram šivati ali risati; to mi ni všeč
- (o VDC) me dolgo silili, naj kaj rišem ali se učim šivati
- (o VDC) ko ni nič pametnega za počet, igram igrice na računalniku ali grem malo ven na teraso
- (o VDC) rad kam grem z VDC
- (o VDC) všeč mi je, ko gremo po nakupih z denarjem od nagrad in tekmoval na olimpijado.
- (o VDC) še vedno boljši to, kot pa nič
- (o VDC) vsaj nekaj denarja zaslužim vsak mesec
- enkrat sem zatežil v VDC, da bi rad šel delat v pravo službo
- (o integrirani zaposlitvi) so mi le našli službo; delal sem pri vrtnarju; je bilo še kar; sem pridno delal sodelavci so bili vredni; men je bilo všeč, nisem nikoli manjkal; so me pohvalili, da sem priden
- rad delam
- v VDC se pa kdaj malo naveličam sedet
- (o VDC) ni tako zanimivega dela
- (o integrirani zaposlitvi) tam ne delam več; ne bom nikoli več tako delal
- sem šel v službo, da bi več zaslužil
- (plačilo pri integrirani zaposlitvi) le malo plače dobil v kuverti, ostalo so pa nakazali drugam; to ni pošteno; bi moral jaz dobiti vso plačo
- bi takoj hodil v službo
- sem se kar sam znašel in si poiskal delo
- popoldne hodim k prijatelju, ki ima delavnico
- (pri prijatelju, ki ima delavnico) tam delam vse sorta: zalivam vrt in rože, pokosim okoli hiše, pospravim okoli hiše, peljem psa na sprehod, čuvam delavnico, ko nikogar

ni doma, pomagam v delavnici,... povabili so me na izlet in me vzeli s seboj na morje, pridem na piknike, gledam televizijo

- (prijatelj, ki ima delavnico) mi da tudi kakšen evro
- doma jim je prav, da sem si našel delo
- (staršem glede popoldanskega dela) jim je prav, da vedo, kje sem

Moški 29 let, uporabnik VDC

- (o VDC) vseč mi je; tam se dobro počutim
- v ŠPP
- (o VDC) to je moja služba; vsako jutro moram zjutraj zgodaj vstati in oditi na delo
- (o VDC) takšnega pritiska ni kot v drugih službah, manj te sekirajo; moraš kaj naredit
- (o VDC) rad slikam in izdeluje različne stvari
- (o VDC) najbolje je pred prazniki, ko v delavnicah delamo več različnih stvari
- (izdelke iz VDC) tudi sami prodajati
- (pri prodaji izdelkov) se zraven zabavamo
- (o VDC) moti me, ko mi podirajo to kar šivam, češ da sem naredil napako; moram vedno znova začeti; včasih me tako razjezi, da vse skupaj pustim
- (o VDC) ni prav, da popravljajo moje slike; to me včasih razjezi
- moji puncni ni vseč, da hodim v VDC
- (punca) pravi, da so tam bolni in da ne spadam tja
- imam tam prijatelje, niso vsi bolni
- (punca) misli, da bi si lahko našel kakšno službo kot kakšen pomočnik
- sem že malo iskal službo, ampak je to kar težko
- (o iskanju službe) vprašal sem poznane
- (o iskanju službe) enkrat sem šel k enemu, pa ko je zvedel, da hodim v VDC mi je rekel, da bolnih ne more on zaposliti, ker je veliko dela s stroji
- starši so želeli, da po ŠPP nadaljujem šolo
- (o nadaljevanju šolanja) dosti sem imel
- (o nadaljevanju šolanja) včasih mi je žal, ker nisem šel v poklicno
- šola ni zame
- (punca) je naredila poklicno šolo in dela v kuhinji

Ženska 30 let, pomočnica v kuhinji

- prvo hodila v normalno osnovno šolo
- težko učila
- sem dvakrat ponavljala
- me dali v prilagojen program
- (v OŠPP) tam sem lažje sledila pouku
- želela sem se izučiti za kuharico
- na praksi pri eni gospe, ki je imela doma restavracijo
- (praksa) mi ni bilo preveč všeč; ni me dosti učila kuhati; kar naprej sem morala pomivati posodo in čistiti kuhinjo
- mi je mamina prijateljica našla službo tu v tej restavraciji, kjer zdaj delam
- (služba) mi je všeč; rada hodim v službo
- (odnos v službi) se dobro razumemo; enako sem vredna
- (služba) lahko pomagam kuhati
- v VDC pa ne bi hodila; bi bila pa rajši doma
- (o vključitvi v VDC) samo, če ne bi znala več sama poskrbeti zase
- (o vključitvi v VDC) zdaj ne, ker sem »prisebna«

Ženska 38 let, pomočnica šivilje

- se ne počutim dosti drugačna od ostalih
- samo v šoli sem bila drugačna, ker sem se težko učila
- (v OŠ) sekirali, da sem lena in naj se že začnem učiti
- težko sem se učila
- v osnovno šolo s prilagojenim programom; to sem zaključila
- šla v poklicno šolo; šolo sem dokončala
- želela sem se učiti za šiviljo
- službe dolgo nisem dobila
- (ne imeti službe) je bilo kar smotan to
- (ne imeti službe) se nimaš kam dati
- mami mi je našla službo pri neki prijateljici, ki je šivilja
- sprva sem ji hodila le malo pomagat
- (šivilja) me zaposlila, kot pomočnico; ne za cel dan
- redno hodim v službo; sem zelo zadovoljna; včasih tud cel šiht delam

- (o službi) sem se veliko naučila, šivati znam s šivalnim strojem, v trgovini pomagam, pomagam pospravljati trgovino; z blagajno sicer sama nočem delati zaradi računalnika; postrežem in pokažem strankam, kaj vse smo naredili
- (odnos strank) me imajo radi, rečejo, da sem pridna
- šivilja me večkrat pohvali
- samo še malo bom imela službo; gospa je stara in bo nehala delati
- (o službi) tu se zelo dobro počutim; pa svojo plačo imam
- vem, da je službo danes težko dobiti
- (težko najti službo) jaz imam pa še bolj slabo šolo
- motnja me ne ovira pri zaposlitvi
- bolna nisem
- samo šol imam bolj malo, samo učila sem se težko v šoli
- znam sama poskrbeti zase
- službe ne bi iskala v pisarni, vem, da sem premalo pametna za tja
- rada delam in veliko stvari se lotim
- k eni gospe čistit
- (ko je hodila čistit) sem nekaj zaslužila
- za službo strah, ker danes vsi pravijo, da jih ni več
- ne bi rada ostala na cesti
- poznam VDC; nisem bila še nikoli tam notri
- (o uporabnikih VDC) oni se bolj zase držijo
- (o uporabnikih VDC) so tisti, ki so bolj »zaostali«

Moški 39 let, doma

- ene dvakrat sem šel v VDC, nisem tja redno hodil
- (o vključitvi v VDC) starši odločil, da bom rajši doma
- imamo kmetijo in je zmeraj dosti dela
- doma veliko pomagam; sam skrbim za kokoši in pomagam hranit krave, na njivi, pospravljamo seno
- (o vključitvi v VDC) sem rajši doma; V VDC preveč sedijo, to pa ni zame; se moram gibat; zunaj sem rad, tam si pa notri zaprt
- zaposliti se ne morem

- (o možnosti zaposlitve) sem invalidsko upokojen; vsak mesec dobim nekaj denarja
- (o možnosti zaposlitve) ker sem malo drugačen, me nihče ne bi zaposlil
- »fušam«
- sosedom pomagat; imajo tudi kmetijo
- k prijatelju, ki ima mizarstvo
- (mizar) pokazal že kar nekaj stvari, ki mu jih lahko pomagam naredit
- (mizar) mi zmeraj plača
- (o dodatnem delu) doma so veseli, ker sem se tako dobro znašel; so ponosni name
- k sosedom hodim poleti pomagat, ko je košnja; grabim seno, krompir jim pomagam pobirat
- se prav dobro počutim
- ne pogrešam službe, saj imam polno dela
- tudi svoj denar imam
- veliko imam kolegov

Ženska 28 let, doma

- doma sem
- tudi mami doma, sva skupaj
- imam polno dela
- pometem stopnice
- imam svoj vrt
- prinesem zelenjavo za kosilo in jo zrežem, pomagam kuhat
- malo počivat in gledam TV
- lepo zlagam obleke
- vsak dan grem en krog, poklepetat
- moja mami ureja papirje za strice (ima računovodski servis)
- (pomoč mami v domači pisarni) ji znam pomagat, pospravim
- (pomoč mami v domači pisarni) ne smem ji vseh predalov, sam tiste zgoraj, ki niso zaprti
- mami me je veliko naučila
- igrati z računalnikom
- hodila v šolo, mi ni bila všeč
- rajši imam, da me mami uči

- bila v čudnem razredu
- ne (odgovor na vprašanje ali pozna varstveno-delovni center)
- samo sestre gredo lahko v službo, jaz pa ne
- doma delam, rada delam doma

4. KLASIFICIRANJE IZJAV

Šolanje

- hodil sem v šolo s prilagojenim programom
- sprva sem hodil v navadno šolo, a mi ni šlo, večkrat sem imel napad
- (ko je imel napad) sošolcem se je to smešno zdelo
- šel sem v poseben razred
- (prehod v OŠPP) tega nisem maral, pol sem se pa navadil
- učenje mi pa ni ležalo
- hodila sem v ŠPP
- težko sem se učila in nisem zdelala razreda v normalni šoli in so me dali v ŠPP
- (OŠPP) tu sem naredila vse razrede, sam sem večkrat bila v enem razredu
- sem se težko učila, pa rekli so mi, da sem bila tudi malo lena
- šolo s prilagojenim programom
- mi vsi govorili naj grem še v poklicno, ampak nisem šla
- (o nadaljevanju šolanja) zdaj mi je včasih žal
- (o nadaljevanju šolanja) prijatelji povedo, da ni bilo tako težko
- (o nadaljevanju šolanja) eni so pol našli pravo službo, jaz sem šla pa v VDC
- sama sem želela postati trgovka
- mi ni šlo učenje
- iz navadne šole v ŠPP
- (prehod v OŠPP) prvo mi je bilo malo nerodno in so me bivši sošolci zafrkavali
- (o OŠPP) družil tudi z dvema bivšima sošolcema dolgo časa; smo skupaj igrali nogomet med odmori
- (o OŠPP) sem večkrat ponavljal
- (o OŠPP) sem končal vse razrede
- v ŠPP

- starši so želeli, da po ŠPP nadaljujem šolo
- (o nadaljevanju šolanja) dosti sem imel
- (o nadaljevanju šolanja) včasih mi je žal, ker nisem šel v poklicno
- šola ni zame
- (punca) je naredila poklicno šolo in dela v kuhinji
- prvo hodila v normalno osnovno šolo
- težko učila
- sem dvakrat ponavljala
- me dali v prilagojen program
- (v OŠPP) tam sem lažje sledila pouku
- želela sem se izučiti za kuharico
- (v OŠ) sekirali, da sem lena in naj se že začnem učiti
- težko sem se učila
- v osnovno šolo s prilagojenim programom; to sem zaključila
- šla v poklicno šolo; šolo sem dokončala
- želela sem se učiti za šiviljo
- mami me je veliko naučila
- hodila v šolo, mi ni bila všeč
- rajši imam, da me mami uči
- bila v čudnem razredu

Odločitev: VDC, iskanje zaposlitve ali ostati doma

- pred vključitvijo v VDC sem bil doma
- zvedel sem, da nekaj teh izdelkov nosijo za sestavljati tudi v VDC in tako sem prišel sem
- v VDC nisem nikoli hodil
- odločil sem se, da se poskusim zaposliti
- sem se čutil preveč sposobnega, da bi se zaprl v VDC
- saj zame sploh ni primeren VDC
- takoj po šoli sem nekaj časa delala v proizvodnji, a niso me zaposlili
- nekaj časa sem bila doma
- doma so veseli, da hodim v VDC

- ko sem bila doma, so mi rekli da sem brez volje in da ne vem, kam naj se dam; večkrat so se kregali name, da naj kaj naredim
- (doma o VDC) ne govorimo dosti o tem
- takoj po šoli sem želela iti v službo
- (o VDC) se pa zavedam, da bi lahko naredila kaj več
- mami večkrat pove, da je razočarana, ker je več pričakovala od mene
- mami je rekla, da ne morem biti cele dneve doma
- bolje, da sem v VDC kot, da bi beračila in se ne imela kam dati
- nisem šel takoj v VDC, sem doma čakal nekaj časa
- (o vključitvi v VDC) nisem razmišljal o drugih možnostih
- (o vključitvi v VDC) saj službe ne bi dobil
- (o VDC) še vedno boljši to, kot pa nič
- (o VDC) vsaj nekaj denarja zaslužim vsak mesec
- v VDC pa ne bi hodila; bi bila pa rajši doma
- (o vključitvi v VDC) samo, če ne bi znala več sama poskrbeti zase
- (o vključitvi v VDC) zdaj ne, ker sem »prisebna«
- ene dvakrat sem šel v VDC, nisem tja redno hodil
- (o vključitvi v VDC) starši odločil, da bom rajši doma
- imamo kmetijo in je zmeraj dosti dela
- (o vključitvi v VDC) sem rajši doma; V VDC preveč sedijo, to pa ni zame; se moram gibat; zunaj sem rad, tam si pa notri zaprt
- doma sem
- tudi mami doma, sva skupaj
- moja mami ureja papirje za strice (ima računovodski servis)

Uporabniki VDC o VDC

- v VDC se dobro počutim, enkrat boljše drugič slabše
- vseč mi je, ko dobimo od podjetja X škatle za sestavljanje, ker to rad delam
- nekateri nikoli ne sestavljajo škatel, ker jim je pretežko
- (o sestavljanju škatel) sva zmeraj zelo vesela tega dela
- (ko dobijo škatle za sestavljanje) mi hitro mine čas
- (ko dobijo škatle za sestavljanje) nagrade so malenkost boljše

- v delavnicah vezem
- kdo zunaj VDC, ki me pozna in ve, da lepo vezem, naroči, da za njih kaj naredim
- (ko mu kdo prinese kaj za naredit - vezenje) včasih mi tudi plačajo za delo
- (o VDC) sprva je bilo proizvodnega dela veliko, sedaj pa manj. Tako zdaj več vezem. Oboje rad delam.
- tu delam kot sam najbolj zmorem in me ne preganjajo
- slabe volje, ker me v VDC obravnavajo kot otroka
- ne zdi se mi pošteno, ker nagrada, ki jo dobim ni bolj vezana na delo, ki ga opravim
- včasih zelo veliko naredim, nagrada pa je enaka ne glede na to ali kaj naredim ali ne
- (o nagradi) ne dobim dosti več kot L., ki nič ne dela. To pa ni prav.
- je kar lušno v VDC
- v VDC imam prijatelje in delavci so prijazni do mene
- (o VDC) ko ni pametnega dela ne vem, kaj bi počela; se kar s čim zamotim in dan mi mine
- naučila sem se vesti
- izdelujem vzorčke za voščilnice
- rada rišem
- pri tem (risanju) sem kar dobra
- (o VDC) najbolj mi je všeč, ko gremo poleti lahko na tabor
- (o VDC) včasih dobim kakšno bolj odgovorno delo, ker sem dosti sposobna
- (o VDC) lahko pomagam drugim, ki so manj sposobni
- v VDC dobro poznam urnik
- (o VDC) velikokrat pomagam pri pripravah jedilnice, tudi ko nisem med dežurnimi
- v VDC je lepo, lepi so prostori
- je kar dobro v VDC
- (o VDC) včasih se malo skregamo in pride kakšen dan, k smo vsi slabe volje
- (o VDC) ni pa to tista prava služba
- na začetku upirala hoditi v VDC
- na začetku me je bilo sram iti v VDC
- (o VDC – začetek) ozirala sem se okoli, kdo me gleda, ko grem notri
- (o VDC – začetek) da me bodo ljudje opravljali, da sem bolna, ker hodim v VDC
- (o VDC) zdaj mi je vseeno; se človek kar navadi
- ni mi več nerodno, da hodim v VDC

- moti me, če me obravnavajo kot otroka in me kličejo otrok
- (vključitev v VDC) na začetku res kar težko, se ne moreš kar sprijazniti
- ne, zaposlenim v VDC nisem nikoli omenila, da bi rada delala v kakšnem podjetju
- (integrirane zaposlitve) tega pa ne poznam
- (o VDC) vseč so mi izleti in to, da se imam tu lepo
- enkrat mi je vseč v VDC, enkrat pa ne
- (o VDC) večkrat sem manjkal,
- (zaradi nerednega obiskovanja VDC) bil direktor kar hud name
- (o VDC) včasih je prav dolgčas
- (o VDC) naveličaš se vedno eno in isto počet
- (o VDC) pridem včasih šele za kosilo in sem spet okregan
- (glede nerednega obiskovanja VDC) so se že kar navadili, da ne hodim redno; povedal sem jim zakaj
- ne maram šivati ali risati; to mi ni vseč
- (o VDC) me dolgo silili, naj kaj rišem ali se učim šivati
- (o VDC) ko ni nič pametnega za počet, igram igrice na računalniku ali grem malo ven na teraso
- (o VDC) rad kam grem z VDC
- (o VDC) vseč mi je, ko gremo po nakupih z denarjem od nagrad in tekmovat na olimpijado.
- (o VDC) ni tako zanimivega dela
- v VDC se pa kdaj malo naveličam sedet
- enkrat sem zatežil v VDC, da bi rad šel delat v pravo službo
- (o VDC) vseč mi je; tam se dobro počutim
- (o VDC) to je moja služba; vsako jutro moram zjutraj zgodaj vstati in oditi na delo
- (o VDC) takšnega pritiska ni kot v drugih službah, manj te sekirajo; moraš kaj naredit
- (o VDC) rad slikam in izdeluje različne stvari
- (o VDC) najbolje je pred prazniki, ko v delavnicah delamo več različnih stvari
- (izdelke iz VDC) tudi sami prodajati
- (pri prodaji izdelkov) se zraven zabavamo
- (o VDC) moti me, ko mi podirajo to kar šivam, češ da sem naredil napako; moram vedno znova začeti; včasih me tako razjezi, da vse skupaj pustim

- (o VDC) ni prav, da popravljajo moje slike; to me včasih razjezi
- (o VDC) imam tam prijatelje, niso vsi bolni

Osebe, ki niso uporabniki VDC o VDC

- (o uporabnikih VDC) tam so tisti, ki ne morejo poskrbeti zase
- (o uporabnikih VDC) sošolka hodi tja, pa je kar brihtna
- moji puncji ni všeč, da hodim v VDC
- (punca) pravi, da so tam bolni in da ne spadam tja
- poznam VDC; nisem bila še nikoli tam notri
- (o uporabnikih VDC) oni se bolj zase držijo
- (o uporabnikih VDC) so tisti, ki so bolj »zaostali«
- ne (odgovor na vprašanje ali pozna varstveno-delovni center)

O sebi

- (pri sestavljanju škatel) sem zelo dober in natančen
- (pri sestavljanju škatel) še drugim pomagam
- včasih imam napad, takrat ne vem, kaj delam
- bali so se, da bi pri delu z orodjem zaradi napadov, poškodoval sebe ali druge
- ko sem se po napadu spet zavedel se nisem spomnil, kaj sem v tem času počel
- zdaj imam že dolgo tablete in skoraj nimam več napadov
- (izdelki) prvi, s katerimi sem se srečal so bili kar zahtevni za delati in so me naredili kar živčnega, ko so se mi podrli, ko sem jih spravil skupaj; potem sem se naučil delati še drugačne
- sem dosti sposoben in samostojen
- (napadi) saj jih skoraj nimam več, ampak na to vpliva tudi moje počutje
- nisem bolan ali neumen
- prav dobro vem, kaj se dogaja okoli mene
- sem imel le težave pri učenju in nisem bolan
- z rokami znam veliko narediti in sem priden za delat
- učenje mi pa ni ležalo
- nisem bolna
- sam malo bolj počasne pameti sem

- ne bom nikogar napadla ali kaj hudega naredila
- sama znam poskrbeti zase
- to, da sem bolj počasne pameti, še ne pomeni, da nič ne znam
- rabim malo več časa, da se naučim kaj novega
- zdaj se mi je še zdravje poslabšalo in sem večkrat pri zdravniku
- se ne počutim dosti drugačna od ostalih
- samo v šoli sem bila drugačna, ker sem se težko učila
- bolna nisem
- samo šol imam bolj malo, samo učila sem se težko v šoli
- znam sama poskrbeti zase
- rada delam in veliko stvari se lotim
- rad delam
- se prav dobro počutim
- veliko imam kolegov

Zaposlitev

- jaz se ne morem zaposliti v pravi službi
- ne morem osem ur neprestano delati vsak dan, ker me to zelo utruji in potem imam spet napade
- bi rad delal v podjetju, če bi bilo možno le kakšno uro, ampak to ne moreš dobit
- ne bi bilo dobro zame, da bi me preganjali
- mene napadi ovirajo
- ne smem delati pod pritiskom
- (starša) prosila sta, da bi tudi mene v tovarni vzeli vsaj na prakso
- (o praksi) dobro sem jo opravil
- šef rekel, da je vesel, ker delam pri njih, da sem priden in natančen
- rad sem delal in bil sem vedno točen
- bil sem vesel, ko so me zaposlili in sem podpisal pravo pogodbo
- (ko so ga zaposlili) pol sem se še bolj trudil pridno delat
- večino časa sem delal za strojem v proizvodnji
- z ostalimi sodelavci sem se dobro razumel
- tovarno zaprli in od takrat nimam dela

- dobim priložnostno delo za par tednov in konec
- na Zavodu se nič kaj dosti ne ukvarjajo z mano
- (o pomoči pri iskanju zaposlitve) kolikor si sam poiščem delo
- upam, da mi bo uspelo najti novo službo
- (o iskanju službe) zdaj je to tako težko
- se menim s prijateljem, ki dela kot avtoklepar, da bi prišel k njim delat
- (o iskanju službe) me pokličejo le za kakšen dan
- (o iskanju službe) ne vem, če me bodo zaposlili
- prijatelj mi je pomagal napisati nekaj prošenj in sva jih poslala okoli, nisem dobil še nobenega odgovora
- o zaposlitvi drugje nič več ne razmišljam
- (o iskanju zaposlitve) mi ni všeč, da se norčujejo iz mene in mi govorijo, da sem nesposobna ter neumna
- raje sem v VDC, kjer me pustijo pri miru
- sem imela slabo izkušnjo na praksi
- (o praksi) od mene so pričakovali kar malo preveč; nisem zmogla vsega narediti
- (o praksi) niso mi dobro pokazali, kako naj delam
- (o praksi) niso bili prijazni do mene in sodelavci so se norčevali iz mene
- jaz se ne bom nikoli zaposlila
- sem se raje kar upokojila
- (o invalidski pokojnini) to je bolje zame
- (o invalidski pokojnini) dobim vsaj nekaj denarja
- bi zelo rada delala v trgovini
- (v trgovini) bi znala zlagati stvari na police in kaj bi postorila v skladišču
- (med štirimi uporabniki VDC) pogovarjamo, da bi bili sposobni sami živeti in hoditi v službo, a se to verjetno ne bo uresničilo
- (o samostojnem življenju in službi) itak verjetno ne bo nič iz tega
- bi se prav rada zaposlila v trgovini, ali kje drugje
- ne bi delala za kakšnega tečnega šefa
- prijatelji pravijo, da bi me sam izkoriščal v službi in mi dajali le najslabša opravila, čiščenje WC ali kaj takega
- (čiščenje WC) tega ne bi rada delala, saj sem čist sposobna naučiti se kaj drugega delat

- bi rada delala v pravi službi; vsaj za kakšno uro
- (ob zaposlitvi) bi pa še vedno hodila tudi v VDC
- v trgovini bi tudi osem ura delala, kje drugje pa mogoče malo manj
- pravijo, da je čist drugače bit vsak dan v službi kot si predstavljam
- saj rada delam, sam včasih bi res bila raje v VDC in se malo odpočila
- (o integrirani zaposlitvi) so mi le našli službo; delal sem pri vrtnarju; je bilo še kar; sem pridno delal sodelavci so bili vredni; men je bilo všeč, nisem nikoli manjkal; so me pohvalili, da sem priden
- (o integrirani zaposlitvi) tam ne delam več; ne bom nikoli več tako delal
- sem šel v službo, da bi več zaslužil
- (plačilo pri integrirani zaposlitvi) le malo plače dobil v kuverti, ostalo so pa nakazali drugam; to ni pošteno; bi moral jaz dobiti vso plačo
- bi takoj hodil v službo
- (punca) misli, da bi si lahko našel kakšno službo kot kakšen pomočnik
- sem že malo iskal službo, ampak je to kar težko
- (o iskanju službe) vprašal sem poznane
- (o iskanju službe) enkrat sem šel k enemu, pa ko je zvedel, da hodim v VDC mi je rekel, da bolnih ne more on zaposliti, ker je veliko dela s stroji
- na praksi pri eni gospe, ki je imela doma restavracijo
- (praksa) mi ni bilo preveč všeč; ni me dosti učila kuhati; kar naprej sem morala pomivati posodo in čistiti kuhinjo
- mi je mamina prijateljica našla službo tu v tej restavraciji, kjer zdaj delam
- (služba) mi je všeč; rada hodim v službo
- (odnos v službi) se dobro razumemo; enako sem vredna
- (služba) lahko pomagam kuhati
- službe dolgo nisem dobila
- (ne imeti službe) je bilo kar smotan to
- (ne imeti službe) se nimaš kam dati
- mami mi je našla službo pri neki prijateljici, ki je šivilja
- sprva sem ji hodila le malo pomagat
- (šivilja) me zaposlila, kot pomočnico; ne za cel dan
- redno hodim v službo; sem zelo zadovoljna; včasih tud cel šiht delam

- (o službi) sem se veliko naučila, šivati znam s šivalnim strojem, v trgovini pomagam, pomagam pospravljati trgovino; z blagajno sicer sama nočem delati zaradi računalnika; postrežem in pokažem strankam, kaj vse smo naredili
- (odnos strank) me imajo radi, rečejo, da sem pridna
- šivilja me večkrat pohvali
- samo še malo bom imela službo; gospa je stara in bo nehala delati
- (o službi) tu se zelo dobro počutim; pa svojo plačo imam
- vem, da je službo danes težko dobiti
- (težko najti službo) jaz imam pa še bolj slabo šolo
- motnja me ne ovira pri zaposlitvi
- službe ne bi iskala v pisarni, vem, da sem premalo pametna za tja
- za službo strah, ker danes vsi pravijo, da jih ni več
- ne bi rada ostala na cesti
- zaposliti se ne morem
- (o možnosti zaposlitve) sem invalidsko upokojen; vsak mesec dobim nekaj denarja
- (o možnosti zaposlitve) ker sem malo drugačen, me nihče ne bi zaposlil
- ne pogrešam službe, saj imam polno dela
- tudi svoj denar imam
- samo sestre gredo lahko v službo, jaz pa ne
- doma delam, rada delam doma

Aktivnosti, katerih se lotijo doma

- doma se malo sprostim od dela in postorim kaj okoli hiše
- rad kosim travo in zalivam rože
- (pred vključitvijo v VDC) včasih mi je prijatelj, ki je zaposlen pri X prinesel na dom njihove izdelke za sestavljati
- doma veliko postorim
- očetu veliko pomagam v njegovi delavnici
- sem se kar sam znašel in si poiskal delo
- popoldne hodim k prijatelju, ki ima delavnico
- (pri prijatelju, ki ima delavnico) tam delam vse sorta: zalivam vrt in rože, pokosim okoli hiše, pospravim okoli hiše, peljem psa na sprehod, čuvam delavnico, ko nikogar ni doma,

pomagam v delavnici,.. povabili so me na izlet in me vzeli s seboj na morje, pridem na piknike, gledam televizijo

- (prijatelj, ki ima delavnico) mi da tudi kakšen evro
- doma jim je prav, da sem si našel delo
- (staršem glede popoldanskega dela) jim je prav, da vedo, kje sem
- veliko dela imam doma
- k eni gospe čistit
- (ko je hodila čistit) sem nekaj zaslužila
- (doma) rada kuham in delam na vrtu
- (delo na vrtu) to mi je pa najbolj všeč
- imamo doma velik vrt, za katerega sama skrbim, mami mi sam malo pomaga
- imamo kmetijo in je zmeraj dosti dela
- doma veliko pomagam; sam skrbim za kokoši in pomagam hraniti krave, na njivi, pospravljamo seno
- »fušam«
- k prijatelju, ki ima mizarstvo
- (mizar) pokazal že kar nekaj stvari, ki mu jih lahko pomagam narediti
- (mizar) mi zmeraj plača
- (o dodatnem delu) doma so veseli, ker sem se tako dobro znašel; so ponosni name
- sosedom pomagat; imajo tudi kmetijo
- k sosedom hodim poleti pomagat, ko je košnja; grabim seno, krompir jim pomagam pobirati
- imam polno dela
- pometem stopnice
- imam svoj vrt
- prinesem zelenjavo za kosilo in jo zrežem, pomagam kuhati
- malo počivati in gledam TV
- lepo zlagam obleke
- vsak dan grem en krog, poklepetam
- (pomoč mami v domači pisarni) ji znam pomagati, pospravim
- (pomoč mami v domači pisarni) ne smem ji vseh predalov, sam tiste zgoraj, ki niso zaprti
- igrati z računalnikom

5. OBLIKOVANJE POJMOV

5.1. KODIRANJE (PROSTO PRIPISOVANJE POJMOV, KI SE MI ZDIJO USTREZNI)

Šolanje	Pojmi (kode)
– hodil sem v šolo s prilagojenim programom	OŠPP
– sprva sem hodil v navadno šolo, a mi ni šlo, večkrat sem imel napad	vključitev v redno OŠ
– (ko je imel napad) sošolcem se je to smešno zdelo	odnos sošolcev
– šel sem v poseben razred	premestitev v OŠPP
– (prehod v OŠPP) tega nisem maral, pol sem se pa navadil	OŠPP
– učenje mi pa ni ležalo	težave pri učenju
– hodila sem v ŠPP	OŠPP
– težko sem se učila in nisem zdelala razreda v normalni šoli in so me dali v ŠPP	premestitev v OŠPP
– (OŠPP) tu sem naredila vse razrede, sam sem večkrat bila v enem razredu	OŠPP
– sem se težko učila, pa rekli so mi, da sem bila tud malo lena	težave pri učenju, pripisovanje lenobe
– šolo s prilagojenim programom	OŠPP
– mi vsi govorili naj grem še v poklicno, ampak nisem šla	nižja poklicna šola
– (o nadaljevanju šolanja) zdaj mi je včasih žal	zaznan pomen šole
– (o nadaljevanju šolanja) prijatelji povedo, da ni bilo tako težko	nižja poklicna šola
– (o nadaljevanju šolanja) eni so pol našli pravo službo, jaz sem šla pa v VDC	zaznan pomen šole
– sama sem želela postati trgovka	nižja poklicna šola
– mi ni šlo učenje	težave pri učenju
– iz navadne šole v ŠPP	premestitev v OŠPP

– (prehod v OŠPP) prvo mi je bilo malo nerodno in so me bivši sošolci zafrkavali	počutje v šoli
– (o OŠPP) družil tudi z dvema bivšima sošolcema dolgo časa; smo skupaj igrali nogomet med odmori	odnos sošolcev
– (o OŠPP) sem večkrat ponavljal	OŠPP
– (o OŠPP) sem končal vse razrede	OŠPP
– v ŠPP	OŠPP
– starši so želeli, da po ŠPP nadaljujem šolo	zaznan pomen šole, starši
– (o nadaljevanju šolanja) dosti sem imel	ni zaznan pomen šole
– (o nadaljevanju šolanja) včasih mi je žal, ker nisem šel v poklicno	zaznan pomen šole
– šola ni zame	težave pri učenju
– (punca) je naredila poklicno šolo in dela v kuhinji	zaznan pomen šole
– prvo hodila v normalno osnovno šolo	vključitev v redno OŠ
– težko učila	težave pri učenju
– sem dvakrat ponavljala	težave pri učenju
– me dali v prilagojen program	OŠPP
– (v OŠPP) tam sem lažje sledila pouku	OŠPP
– želela sem se izučiti za kuharico	zaznan pomen šole
– (v OŠ) sekirali, da sem lena in naj se že začnem učiti	pripisovanje lenobe
– težko sem se učila	težave pri učenju
– v osnovno šolo s prilagojenim programom; to sem zaključila	OŠPP
– šla v poklicno šolo; šolo sem dokončala	nižja poklicna šola
– želela sem se učiti za šiviljo	zaznan pomen šole
– mami me je veliko naučila	pomoč staršev pri učenju
– hodila v šolo, mi ni bila všeč	nenaklonjenost šoli
– rajši imam, da me mami uči	nenaklonjenost šoli

- bila v čudnem razredu počutje v šoli

Odločitev: VDC, iskanje zaposlitve ali ostati doma	Pojmi (kode)
– pred vključitvijo v VDC sem bil doma	doma, pred vključitvijo v VDC
– zvedel sem, da nekaj teh izdelkov nosijo za sestavljati tudi v VDC in tako sem prišel sem	vpliv na odločitev za VDC
– v VDC nisem nikoli hodil	nikoli vključen v VDC
– odločil sem se, da se poskusim zaposliti	želja zaposliti se
– sem se čutil preveč sposobnega, da bi se zaprl v VDC	nikoli vključen v VDC, sposobnosti
– saj zame sploh ni primeren VDC	nikoli vključen v VDC, primernost
– takoj po šoli sem nekaj časa delala v proizvodnji, a niso me zaposlili	praksa
– nekaj časa sem bila doma	doma, pred vključitvijo v VDC
– doma so veseli, da hodim v VDC	odnos do VDC, starši
– ko sem bila doma, so mi rekli da sem brez volje in da ne vem, kam naj se dam; večkrat so se kregali name, da naj kaj naredim	doma, pred vključitvijo v VDC
– (doma o VDC) ne govorimo dosti o tem	odnos do VDC, starši
– takoj po šoli sem želela iti v službo	želja zaposliti se
– (o VDC) se pa zavedam, da bi lahko naredila kaj več	neprimernost izbire, sposobnosti
– mami večkrat pove, da je razočarana, ker je več pričakovala od mene	neprimernost izbire, mnenje staršev
– mami je rekla, da ne morem biti cele dneve doma	vpliv na odločitev za VDC
– bolje, da sem v VDC kot, da bi beračila in se ne imela kam dati	sprejetje položaja brez izbire
– nisem šel takoj v VDC, sem doma čakal nekaj časa	doma, pred vključitvijo v VDC
– (o vključitvi v VDC) nisem razmišljal o drugih možnostih	sprejetje položaja brez izbire

– (o vključitvi v VDC) saj službe ne bi dobil	sprejetje položaja brez izbire
– (o VDC) še vedno boljši to, kot pa nič	sprejetje položaja brez izbire
– (o VDC) vsaj nekaj denarja zaslužim vsak mesec	sprejetje položaja brez izbire
– v VDC pa ne bi hodila; bi bila pa rajši doma	zavračanje vključitve v VDC
– (o vključitvi v VDC) samo, če ne bi znala več sama poskrbeti zase	zavračanje vključitve v VDC
– (o vključitvi v VDC) zdaj ne, ker sem »prisebna«	zavračanje vključitve v VDC
– ene dvakrat sem šel v VDC, nisem tja redno hodil	nikoli vključen v VDC
– (o vključitvi v VDC) starši odločil, da bom rajši doma	vpliv na odločitev ostati doma
– imamo kmetijo in je zmeraj dosti dela	vpliv na odločitev ostati doma
– (o vključitvi v VDC) sem rajši doma; V VDC preveč sedijo, to pa ni zame; se moram gibat; zunaj sem rad, tam si pa notri zaprt	vpliv na odločitev ostati doma
– doma sem	nikoli vključen v VDC
– tudi mami doma, sva skupaj	vpliv na odločitev ostati doma
– moja mami ureja papirje za strice (ima računovodski servis)	vpliv na odločitev ostati doma

Uporabniki VDC o VDC	Pojmi (kode)
– v VDC se dobro počutim, enkrat boljše drugič slabše	dobro počutje v VDC
– vseč mi je, ko dobimo od podjetja X škatle za sestavljanje, ker to rad delam	všeč kooperantsko delo
– nekateri nikoli ne sestavljajo škatel, ker jim je pretežko	zaznavanje raznolikosti uporabnikov
– (o sestavljanju škatel) sva zmeraj zelo vesela tega dela	všeč kooperantsko delo
– (ko dobijo škatle za sestavljanje) mi hitro mine čas	všeč kooperantsko delo
– (ko dobijo škatle za sestavljanje) nagrade so malenkost boljše	pomen denarnih nagrad

– v delavnicah vezem	aktivnosti v VDC, vezenje
– kdo zunaj VDC, ki me pozna in ve, da lepo vezem, naroči, da za njih kaj naredim	aktivnosti v VDC, naročila
– (ko mu kdo prinese kaj za naredit - vezenje) včasih mi tudi plačajo za delo	pomen denarnih nagrad
– (o VDC) sprva je bilo proizvodnega dela veliko, sedaj pa manj. Tako zdaj več vezem. Oboje rad delam.	aktivnosti v VDC
– tu delam kot sam najbolj zmorem in me ne preganjajo	sproščena klima
– slabe volje, ker me v VDC obravnavajo kot otroka	uporabniki obravnavani kot otroci
– ne zdi se mi pošteno, ker nagrada, ki jo dobim ni bolj vezana na delo, ki ga opravim	nagrada, ne odraža opravljenega dela
– včasih zelo veliko naredim, nagrada pa je enaka ne glede na to ali kaj naredim ali ne	nagrada, ne odraža opravljenega dela
– (o nagradi) ne dobim dosti več kot L., ki nič ne dela. To pa ni prav.	nagrada, ne odraža opravljenega dela
– je kar lušno v VDC	dobro počutje v VDC
– v VDC imam prijatelje in delavci so prijazni do mene	dobro počutje v VDC
– (o VDC) ko ni pametnega dela ne vem, kaj bi počela; se kar s čim zamotim in dan mi mine	aktivnosti v VDC, pomanjkanje
– naučila sem se vesti	aktivnosti v VDC
– izdelujem vzorčke za voščilnice	aktivnosti v VDC
– rada rišem	aktivnosti v VDC
– pri tem (risanju) sem kar dobra	zaznavanje svojih sposobnosti
– (o VDC) najbolj mi je všeč, ko gremo poleti lahko na tabor	aktivnosti zunaj VDC, tabori
– (o VDC) včasih dobim kakšno bolj odgovorno delo, ker sem dosti sposobna	zaznavanje svojih sposobnosti
– (o VDC) lahko pomagam drugim, ki so manj	zaznavanje svojih sposobnosti

- sposobni
- v VDC dobro poznam urnik zaznavanje svojih sposobnosti
 - (o VDC) velikokrat pomagam pri pripravi aktivnosti v VDC, samoiniciativnost jedilnice, tudi ko nisem med dežurnimi
 - v VDC je lepo, lepi so prostori dobro počutje v VDC, lepi prostori
 - je kar dobro v VDC dobro počutje v VDC
 - (o VDC) včasih se malo skregamo in pride kakšen odnos med uporabniki dan, k smo vsi slabe volje
 - (o VDC) ni pa to tista prava služba VDC ni služba
 - na začetku upirala hoditi v VDC odpor do VDC
 - na začetku me je bilo sram iti v VDC odpor do VDC
 - (o VDC – začetek) ozirala sem se okoli, kdo me gleda, ko grem notri odpor do VDC, sram
 - (o VDC – začetek) da me bodo ljudje opravljali, da sem bolna, ker hodim v VDC odpor do VDC, sram
 - (o VDC) zdaj mi je vseeno; se človek kar navadi sprejetje vključenosti v VDC
 - ni mi več nerodno, da hodim v VDC sprejetje vključenosti v VDC
 - moti me, če me obravnavajo kot otroka in me uporabniki obravnavani kot otroci kličejo otrok
 - (vključitev v VDC) na začetku res kar težko, se ne moreš kar sprijazniti odpor do VDC
 - ne, zaposlenim v VDC nisem nikoli omenila, da bi rada delala v kakšnem podjetju integrirana zaposlitev v ozadju
 - (integrirane zaposlitve) tega pa ne poznam integrirana zaposlitev v ozadju
 - (o VDC) vseč so mi izleti in to, da se imam tu lepo aktivnosti zunaj VDC, izleti
 - enkrat mi je vseč v VDC, enkrat pa ne počutje v VDC
 - (o VDC) večkrat sem manjkal, neredno obiskovanje VDC
 - (zaradi nerednega obiskovanja VDC) bil direktor neredno obiskovanje VDC kar hud name
 - (o VDC) včasih je prav dolgčas aktivnosti v VDC, pomanjkanje

- (o VDC) naveličaš se vedno eno in isto počtet aktivnosti v VDC, monotone
- (o VDC) pridem včasih šele za kosilo in sem spet neredno obiskovanje VDC okregan
- (glede nerednega obiskovanja VDC) so se že kar neredno obiskovanje VDC navadili, da ne hodim redno; povedal sem jim zakaj
- ne maram šivati ali risati; to mi ni všeč aktivnosti v VDC, zavračanje
- (o VDC) me dolgo silili, naj kaj rišem ali se učim aktivnosti v VDC, siljenje šivati
- (o VDC) ko ni nič pametnega za počtet, igram aktivnosti v VDC, pomanjkanje igrice na računalniku ali grem malo ven na teraso
- (o VDC) rad kam grem z VDC aktivnosti zunaj VDC, izleti
- (o VDC) všeč mi je, ko gremo po nakupih z aktivnosti zunaj VDC, nakupovanje, denarjem od nagrad in tekmovat na olimpijado. specialna olimpijada
- (o VDC) ni tako zanimivega dela aktivnosti v VDC, pomanjkanje
- v VDC se pa kdaj malo naveličam sedet aktivnosti v VDC, sedeče delo
- enkrat sem »zatežil« v VDC, da bi rad šel delat v integrirana zaposlitev, pravo službo samoiniciativa
- (o VDC) všeč mi je; tam se dobro počutim dobro počutje v VDC
- (o VDC) to je moja služba; vsako jutro moram VDC je služba zjutraj zgodaj vstati in oditi na delo
- (o VDC) takšnega pritiska ni kot v drugih službah, sproščena klima manj te sekirajo; moraš kaj naredit
- (o VDC) rad slikam in izdeluje različne stvari aktivnosti v VDC
- (o VDC) najbolje je pred prazniki, ko v delavnicah aktivnosti v VDC delamo več različnih stvari
- (izdelke iz VDC) tudi sami prodajati aktivnosti v VDC
- (pri prodaji izdelkov) se zraven zabavamo sproščena klima
- (o VDC) moti me, ko mi podirajo to kar šivam, aktivnosti v VDC, popravljanje češ da sem naredil napako; moram vedno znova izdelkov začeti; včasih me tako razjezi, da vse skupaj pustim

– (o VDC) ni prav, da popravljajo moje slike; to me včasih razjezi	aktivnosti v VDC, popravljanje izdelkov
– (o VDC) imam tam prijatelje, niso vsi bolni	dobro počutje v VDC, prijatelji
– niso vsi bolni	zaznavanje raznolikosti uporabnikov

Osebe, ki niso uporabniki VDC o VDC	Pojmi (kode)
– (o uporabnikih VDC) tam so tisti, ki ne morejo poskrbeti zase	uporabniki, nesamostojnost
– (o uporabnikih VDC) sošolka hodi tja, pa je kar brihtna	uporabniki, raznolikost
– moji puncji ni všeč, da hodim v VDC	odpor do VDC
– (punca) pravi, da so tam bolni in da ne spadam tja	uporabniki, bolni
– poznam VDC; nisem bila še nikoli tam notri	izoliranost uporabnikov
– (o uporabnikih VDC) oni se bolj zase držijo	izoliranost uporabnikov
– (o uporabnikih VDC) so tisti, ki so bolj »zaostali«	uporabniki, nesamostojnost
– ne (odgovor na vprašanje ali pozna varstveno-delovni center)	nepoznavanje VDC

O sebi	Pojmi (kode)
– (pri sestavljanju škatel) sem zelo dober in natančen	prepoznavanje svojih sposobnosti
– (pri sestavljanju škatel) še drugim pomagam	prepoznavanje svojih sposobnosti
– včasih imam napad, takrat ne vem, kaj delam	zavedanje svojih omejitev
– bali so se, da bi pri delu z orodjem zaradi napadov, poškodoval sebe ali druge	zavedanje svojih omejitev
– ko sem se po napadu spet zavedel se nisem spomnil, kaj sem v tem času počel	zavedanje svojih omejitev
– zdaj imam že dolgo tablete in skoraj nimam več napadov	zavedanje svojih omejitev
– (izdelki) prvi, s katerimi sem se srečal so bili kar zahtevni za delati in so me naredili kar živčnega, ko so se mi podrli, ko sem jih spravil skupaj;	delovne sposobnosti

potem sem se naučil delati še drugačne	
– sem dosti sposoben in samostojen	prepoznavanje svojih sposobnosti
– (napadi) saj jih skoraj nimam več, ampak na to vpliva tudi moje počutje	pomembno dobro počutje
– nisem bolan ali neumen	zavračanje neprištevnosti
– prav dobro vem, kaj se dogaja okoli mene	zavračanje neprištevnosti
– sem imel le težave pri učenju in nisem bolan	zavračanje neprištevnosti
– z rokami znam veliko narediti in sem priden za delat	prepoznavanje svojih sposobnosti
– učenje mi pa ni ležalo	zavedanje svojih omejitev
– nisem bolna	zavračanje neprištevnosti
– sam malo bolj počasne pameti sem	zavedanje svojih omejitev
– ne bom nikogar napadla ali kaj hudega naredila	zavračanje neprištevnosti
– sama znam poskrbeti zase	samostojnost
– to, da sem bolj počasne pameti, še ne pomeni, da nič ne znam	zavedanje svojih omejitev
– rabim malo več časa, da se naučim kaj novega	zavedanje svojih omejitev
– zdaj se mi je še zdravje poslabšalo in sem večkrat pri zdravniku	poslabšanje zdravstvenega stanja
– se ne počutim dosti drugačna od ostalih	zavračanje drugačnosti
– samo v šoli sem bila drugačna, ker sem se težko učila	zavedanje svojih omejitev
– bolna nisem	zavračanje neprištevnosti
– samo šol imam bolj malo, samo učila sem se težko v šoli	zavedanje svojih omejitev
– znam sama poskrbeti zase	samostojnost
– rada delam in veliko stvari se lotim	veselje do dela
– rad delam	veselje do dela
– se prav dobro počutim	dobro počutje

- veliko imam kolegov ima prijatelje

Zaposlitev	Pojmi (kode)
– jaz se ne morem zaposliti v pravi službi	odsotnost ideje o zaposlitvi
– ne morem osem ur neprestano delati vsak dan, ker me to zelo utruja in potem imam spet napade	predstava o naporu zaposlitve
– bi rad delal v podjetju, če bi bilo možno le kakšno uro, ampak to ne moreš dobit	želja po zaposlitvi
– ne bi bilo dobro zame, da bi me preganjali	predstava o naporu zaposlitve
– mene napadi ovirajo	prepoznane zaposlitvene ovire
– ne smem delati pod pritiskom	predstava o naporu zaposlitve
– (starša) prosila sta, da bi tudi mene v tovarni vzeli vsaj na prakso	delovna praksa, pomoč staršev
– (o praksi) dobro sem jo opravil	delovna praksa
– šef rekel, da je vesel, ker delam pri njih, da sem pridn in natančen	izraženo zadovoljstvo delodajalcev
– rad sem delal in bil sem vedno točen	zadovoljstvo z zaposlitvijo
– bil sem vesel, ko so me zaposlili in sem podpisal pravo pogodbo	zadovoljstvo z zaposlitvijo
– (ko so ga zaposlili) pol sem se še bolj trudil pridno delat	zadovoljstvo z zaposlitvijo
– večino časa sem delal za strojem v proizvodnji	delo za strojem
– z ostalimi sodelavci sem se dobro razumel	dober odnos s sodelavci
– tovarno zaprli in od takrat nimam dela	vzrok za izgubo zaposlitve, zaprli tovarno
– dobim priložnostno delo za par tednov in konec	izkušnje z iskanjem zaposlitve
– na Zavodu se nič kaj dosti ne ukvarjajo z mano	izkušnje z iskanjem zaposlitve, Zavod
– (o pomoči pri iskanju zaposlitve) kolikor si sam poiščem delo	aktivno iskanje zaposlitve
– upam, da mi bo uspelo najti novo službo	želja po zaposlitvi

– (o iskanju službe) zdaj je to tako težko	zavedanje slabe družbene situacije
– se menim s prijateljem, ki dela kot avtoklepar, da bi prišel k njim delat	aktivno iskanje zaposlitve
– (o iskanju službe) me pokličejo le za kakšen dan	izkušnje z iskanjem zaposlitve
– (o iskanju službe) ne vem, če me bodo zaposlili	izkušnje z iskanjem zaposlitve, negotovost
– prijatelj mi je pomagal napisati nekaj prošenj in sva jih poslala okoli, nisem dobil še nobenega odgovora	aktivno iskanje zaposlitve
– o zaposlitvi drugje nič več ne razmišljam	opustitev ideje o zaposlitvi
– (o iskanju zaposlitve) mi ni všeč, da se norčujejo iz mene in mi govorijo, da sem nesposobna ter neumna	delovna praksa, norčevanje sodelavcev
– raje sem v VDC, kjer me pustijo pri miru	predstava o naporu zaposlitve
– sem imela slabo izkušnjo na praksi	delovna praksa, slaba izkušnja
– (o praksi) od mene so pričakovali kar malo preveč; nisem zmogla vsega narediti	delovna praksa, velike zahteve
– (o praksi) niso mi dobro pokazali, kako naj delam	delovna praksa, premalo uvajanja
– (o praksi) niso bili prijazni do mene in sodelavci so se norčevali iz mene	delovna praksa, norčevanje sodelavcev
– jaz se ne bom nikoli zaposlila	odsotnost ideje o zaposlitvi
– sem se raje kar upokojila	invalidska pokojnina
– (o invalidski pokojnini) to je boljše zame	invalidska pokojnina
– (o invalidski pokojnini) dobim vsaj nekaj denarja	invalidska pokojnina
– bi zelo rada delala v trgovini	želja po zaposlitvi
– (v trgovini) bi znala zlagati stvari na police in kaj bi postorila v skladišču	čutiti se sposobnega za zaposlitev
– (med štirimi uporabniki VDC) pogovarjamo, da bi bili sposobni sami živeti in hoditi v službo, a se to verjetno ne bo uresničilo	čutiti se sposobnega za zaposlitev

– (o samostojnem življenju in službi) itak verjetno ne bo nič iz tega	opustitev ideje o zaposlitvi
– bi se prav rada zaposlila v trgovini, ali kje drugje	želja po zaposlitvi
– ne bi delala za kakšnega tečnega šefa	predstava o naporu zaposlitve
– prijatelji pravijo, da bi me sam izkoriščal v službi in mi dajali le najslabša opravila, čiščenje WC ali kaj takega	vpliv drugih na oblikovanje predstave
– (čiščenje WC) tega ne bi rada delala, saj sem čist sposobna naučiti se kaj drugega delat	čutiti se sposobnega za zaposlitev
– bi rada delala v pravi službi; vsaj za kakšno uro	želja po zaposlitvi
– (ob zaposlitvi) bi pa še vedno hodila tudi v VDC	kombiniranje VDC in zaposlitev
– v trgovini bi tudi osem ura delala, kje drugje pa mogoče malo manj	predstava o naporu zaposlitve
– pravijo, da je čist drugače bit vsak dan v službi kot si predstavljam	vpliv drugih na oblikovanje predstave
– saj rada delam, sam včasih bi res bila raje v VDC in se malo odpočila	kombiniranje VDC in zaposlitev
– (o integrirani zaposlitvi) so mi le našli službo; delal sem pri vrtnarju; je bilo še kar; sem pridno delal sodelavci so bili vredni; men je bilo všeč, nisem nikoli manjkal; so me pohvalili, da sem priden	integrirana zaposlitev, vključitev
– (o integrirani zaposlitvi) tam ne delam več; ne bom nikoli več tako delal	integrirana zaposlitev, zavračanje
– sem šel v službo, da bi več zaslužil	pomen lastnih denarnih virov
– (plačilo pri integrirani zaposlitvi) le malo plače dobil v kuverti, ostalo so pa nakazali drugam; to ni pošteno; bi moral jaz dobiti vso plačo	pomen lastnih denarnih virov
– bi takoj hodil v službo	želja po zaposlitvi
– (punca) misli, da bi si lahko našel kakšno službo kot kakšen pomočnik	spodbude drugih za zaposlitev
– sem že malo iskal službo, ampak je to kar težko	izkušnje z iskanjem zaposlitve

– (o iskanju službe) vprašal sem poznane	aktivno iskanje zaposlitve
– (o iskanju službe) enkrat sem šel k enemu, pa ko je zvedel, da hodim v VDC mi je rekel, da bolnih ne more on zaposliti, ker je veliko dela s stroji	izkušnje z iskanjem zaposlitve, zavračanje
– na praksi pri eni gospe, ki je imela doma restavracijo	delovna praksa
– (praksa) mi ni bilo preveč všeč; ni me dosti učila kuhati; kar naprej sem morala pomivati posodo in čistiti kuhinjo	delovna praksa, slaba izkušnja
– mi je mamina prijateljica našla službo tu v tej restavraciji, kjer zdaj delam	pomoč bližnjih pri iskanju zaposlitve
– (služba) mi je všeč; rada hodim v službo	zadovoljstvo z zaposlitvijo
– (odnos v službi) se dobro razumemo; enako sem vredna	dober odnos s sodelavci
– (služba) lahko pomagam kuhati	zadovoljstvo z zaposlitvijo
– službe dolgo nisem dobila	izkušnje z iskanjem zaposlitve
– (ne imeti službe) je bilo kar smotan to	teža brezposelnosti
– (ne imeti službe) se nimaš kam dati	teža brezposelnosti
– mami mi je našla službo pri neki prijateljici, ki je šivilja	pomoč bližnjih pri iskanju zaposlitve
– sprva sem ji hodila le malo pomagat	uvajanje v delo
– (šivilja) me zaposlila, kot pomočnico; ne za cel dan	zaposlitev za polovični delovni čas
– redno hodim v službo; sem zelo zadovoljna; včasih tud cel šiht delam	zadovoljstvo z zaposlitvijo
– (o službi) sem se veliko naučila, šivati znam s šivalnim strojem, v trgovini pomagam, pomagam pospravljati trgovino; z blagajno sicer sama nočem delati zaradi računalnika; postrežem in pokažem strankam, kaj vse smo naredili	pomoč šivilji, pomoč v trgovini
– (odnos strank) me imajo radi, rečejo, da sem pridna	dober odnos s strankami

– šivilja me večkrat pohvali	izraženo zadovoljstvo delodajalcev
– samo še malo bom imela službo; gospa je stara in bo nehala delati	vzrok za izgubo zaposlitve, upokožitev delodajalca
– (o službi) tu se zelo dobro počutim; pa svojo plačo imam	pomen lastnih denarnih virov
– vem, da je službo danes težko dobiti	zavedanje slabe družbene situacije
– (težko najti službo) jaz imam pa še bolj slabo šolo	prepoznavanje lastnega položaja
– motnja me ne ovira pri zaposlitvi	čutiti se sposobnega za zaposlitev
– službe ne bi iskala v pisarni, vem, da sem premalo pametna za tja	prepoznavanje lastnega položaja
– za službo strah, ker danes vsi pravijo, da jih ni več	vpliv drugih na oblikovanje predstave
– ne bi rada ostala na cesti	teža brezposelnosti
– zaposliti se ne morem	odsotnost ideje o zaposlitvi
– (o možnosti zaposlitve) sem invalidsko upokojen; vsak mesec dobim nekaj denarja	invalidska pokojnina
– (o možnosti zaposlitve) ker sem malo drugačen, me nihče ne bi zaposlil	odsotnost ideje o zaposlitvi
– ne pogrešam službe, saj imam polno dela	brez potrebe po zaposlitvi
– tudi svoj denar imam	pomen lastnih denarnih virov
– samo sestre gredo lahko v službo, jaz pa ne	odsotnost ideje o zaposlitvi
– doma delam, rada delam doma	odsotnost ideje o zaposlitvi

Aktivnosti, katere se lotijo doma	Pojmi (kode)
– doma se malo sprostim od dela in postorim kaj okoli hiše	sprostitev in domača opravila
– rad kosim travo in zalivam rože	domača opravila
– (pred vključitvijo v VDC) včasih mi je prijatelj, ki je zaposlen pri X prinesel na dom njihove izdelke za sestavljanje	delo na domu

– doma veliko postorim	domača opravila
– očetu veliko pomagam v njegovi delavnici	pomoč v delavnici staršev
– sem se kar sam znašel in si poiskal delo	samoinicativa
– popoldne hodim k prijatelju, ki ima delavnico	pomoč v delavnici prijatelja
– (pri prijatelju, ki ima delavnico) tam delam vse sorta: zalivam vrt in rože, pokosim okoli hiše, pospravim okoli hiše, peljem psa na sprehod, čuvam delavnico, ko nikogar ni doma, pomagam v delavnici,.. povabili so me na izlet in me vzeli s seboj na morje, pridem na piknike, gledam televizijo	opravila pri prijatelju
– (prijatelj, ki ima delavnico) mi da tudi kakšen evro	denarno plačilo za pomoč
– doma jim je prav, da sem si našel delo	delo na črno, odnos staršev
– (staršem glede popoldanskega dela) jim je prav, da vedo, kje sem	delo na črno, odnos staršev
– veliko dela imam doma	domača opravila
– k eni gospe čistit	pomoč pri čiščenju
– (ko je hodila čistit) sem nekaj zaslužila	denarno plačilo za pomoč
– (doma) rada kuham in delam na vrtu	domača opravila
– (delo na vrtu) to mi je pa najbolj všeč	zadovoljstvo ob delu
– imamo doma velik vrt, za katerega sama skrbim, mami mi sam malo pomaga	delo na vrtu
– imamo kmetijo in je zmeraj dosti dela	delo na kmetiji
– doma veliko pomagam; sam skrbim za kokoši in pomagam hranit krave, na njivi, pospravljamo seno	delo na kmetiji
– »fušam«	delo na črno
– k prijatelju, ki ima mizarstvo	pomoč mizarju
– (mizar) pokazal že kar nekaj stvari, ki mu jih lahko pomagam naredit	pomoč mizarju
– (mizar) mi zmeraj plača	denarno plačilo za pomoč

– (o dodatnem delu) doma so veseli, ker sem se tako dobro znašel; so ponosni name	delo na črno, odnos staršev
– sosedom pomagat; imajo tudi kmetijo	pomoč sosedom
– k sosedom hodim poleti pomagat, ko je košnja; grabim seno, krompir jim pomagam pobirat	pomoč na kmetiji
– imam polno dela	domača opravila
– pometem stopnice	domača opravila
– imam svoj vrt	delo na vrtu
– prinesem zelenjavo za kosilo in jo zrežem, pomagam kuhat	domača opravila
– malo počivat in gledam TV	sprostitev
– lepo zlagam obleke	domača opravila
– vsak dan grem en krog, poklepetat	sprostitev, sprehod
– (pomoč mami v domači pisarni) ji znam pomagat, pospravim	domača opravila
– (pomoč mami v domači pisarni) ne smem ji vseh predalov, sam tiste zgoraj, ki niso zaprti	pomoč staršem v domači pisarni

5.2. UREJANJE POJMOV V HIERARHIJO IN DODAJANJE MANJKAJOČIH POJMOV

Šolanje

- osnovna šola
- osnovna šola s prilagojenim programom
- začetek v redni OŠ
- prehod iz redne OŠ v OŠPP
- nenaklonjenost šoli (»šola mi ni bila všeč«, »šola ni zame«)
- ponavljanje razredov v OŠ in OŠPP
- odnos sošolcev v redni OŠ (nerazumevanje, posmehovanje)
- zavračanje in občutek sramu ob prehodu iz OŠ v OŠPP (nisem maral, bilo nerodno)
- v OŠPP ohranitev stika z bivšimi sošolci (druženje med odmori)

- pripisovanje lenobe pri učenju
- slabo počutje v šoli (čuden razred)
- naklonjenost učenju doma (»rajši imam, da me mami uči«)
 - nižja poklicna šola
- spodbude iz okolja in bližnjih za vpis
- zaznan pomen šole (osebe same in starši)
- prinese več možnosti za zaposlitev (»eni so pol našli pravo službo, jaz sem šla pa v VDC«)
- izražene želje po pridobitvi poklica (trgovka, kuharica, šivilja)
- šolanja ne nadaljuje, ker ima po OŠPP dovolj učenja
- kasnejše obžalovanje neizkoriščene možnosti za vpis
- dobre izkušnje nekaterih vpisanih (ni bilo tako težko, so končali, se zaposlili)
- kognitivne sposobnosti
- težave pri učenju
- počasnejše učenje (ponavljanje razredov)
- potreba po večji pomoči in prilagojenem pristopu poučevanja (v OŠPP lažje sledijo)
- zavedanje manjših kognitivnih sposobnosti (»mi ni šlo učenje«)
- sposobni dokončati posamezniku primerno osnovnošolsko, nekateri tudi nižje poklicno izobraževanje
- pomembna pomoč staršev pri učenju (»mami me je veliko naučila«)

Odločitev: VDC, iskanje zaposlitve ali ostati doma

- odločitev, da ostanejo doma
- nekateri doma čakajo na sprejem v VDC
- nezadovoljstvo staršev z neaktivnostjo doma
- postopanje (»so mi rekli, da sem brez volje in da ne vem, kam naj se dam«)
- naklonjenost odločitvi ostati doma (»sem rajši doma«)
- doma lahko uresniči potrebo po gibanju na svežem zraku
- vpliv na odločitev ostati doma:
 - starši (»starši odločili«, »mami je rekla, da ne morem biti cele dneve doma«)

- kmetija (»imamo kmetijo in je zmeraj dosti dela«)
- starši doma (»tudi mami je doma, sva skupaj«)
- starši samozaposleni (mami lasten računovodski servis na domu)

▪ odločitev za vključitev v VDC

- za nekatere neprimerna izbira
- nekateri so veseli vključitve (osebe same in starši)
- ne izpolni pričakovanj staršev (mami »razočarana, ker je več pričakovala od mene«)
- nekatere osebe se zavedajo, da ne morejo v VDC uresničiti vseh svojih sposobnosti
- zavračanje vključitve
 - »sem se čutil preveč sposobnega, da bi se zaprl v VDC«
 - v VDC pa ne bi hodila; bi bila pa rajši doma
 - (o vključitvi v VDC) zdaj ne, ker sem »prisebna«
- o primernosti vključitve doma ne razpravljajo (»ne govorimo dosti o tem«)
- vključitev brez tehtanja drugih alternativ (»nisem razmišljal o drugih možnostih«)
- vključitev, ker drugam niso mogli:
 - ker se ne morejo zaposliti
 - »bolje, da sem v VDC kot, da bi beračila in se ne imela kam dati«
 - (o VDC) »še vedno boljši to, kot pa nič«
- povezovanje potrebe po vključitvi v VDC z nesposobnostjo skrbeti sam zase ((o vključitvi v VDC) »samo, če ne bi znala več sama poskrbeti zase«)
- »zvedel sem, da nekaj teh izdelkov nosijo za sestavljanje tudi v VDC in tako sem prišel sem«
- nagrade jih motivirajo za obiskovanje VDC (»vsaj nekaj denarja zaslužim vsak mesec«)

▪ odločitev za iskanje zaposlitve

- opravljanje prakse vpliva na nadaljnjo odločitev (»a niso me zaposlili«/.../ kasneje vključitev v VDC)
- izražena želja po zaposlitvi (»sem želela iti v službo«)
- vdanost v položaj brez izbire (»saj službe ne bi dobil«)
- nekateri niti ne razmišljajo o zaposlitvi
- nekateri poskusijo najti zaposlitev

Uporabniki VDC o VDC

▪ odnos uporabnikov do VDC

- na začetku vključitve odpor do VDC, sramovanje (»ozirala sem se okoli, kdo me gleda, ko grem notri«)
- sprejetje vključenosti v VDC
 - zdaj mi je vseeno; se človek kar navadi
 - ni mi več nerodno, da hodim v VDC
- večkrat manjkam; pridem včasih šele za kosilo in sem spet okregan
- to je moja služba /.../ vsako jutro moram zjutraj zgodaj vstati in oditi na delo
- »ni pa to tista prava služba«

▪ mesečne nagrade uporabnikov

- nagrada, ne odraža količine opravljenega dela
- občutek nepoštenosti določanja višine nagrad
 - »ne dobim dosti več kot L., ki nič ne dela. To pa ni prav«
- nagrade premalo vezane na dejansko opravljeno delo
 - »včasih veliko naredim, nagrada pa je enaka ne glede na to ali kaj naredim ali ne«
- osebam vključenim v VDC so mesečne nagrade pomembne
- nekaterim je pomembna tudi višina denarne nagrade
- ob večji količini kooperantskega dela, višje nagrade
- nekaterim osebam v VDC so lastni denarni prihodki pomembni, se jih dobro zavedajo

▪ aktivnosti v VDC

- kooperantska dela, premalo jih je
- uporabniki radi opravljajo kooperantska dela
 - všeč mi je, ko dobimo od podjetja X škatle za sestavljanje, ker to rad delam
 - (o sestavljanju škatel) sva zmeraj zelo vesela tega dela
 - (ko dobijo škatle za sestavljanje) mi hitro mine čas
- aktivnosti po delavnicah (vezenje, šivanje, slikanje, izdelovanje voščilnic, različni izdelki)
- veselje do dela v VDC

- rad slikam in izdeluje različne stvari
- najbolje je pred prazniki, ko v delavnicah delamo več različnih stvari
- velikokrat pomagam pri pripravah jedilnice, tudi ko nisem med dežurnimi
- sprva je bilo proizvodnega dela veliko, sedaj pa manj. Tako zdaj več vezem. Oboje rad delam.
- izraženi interesi do različnih aktivnosti
- nekateri ne marajo v VDC ponujenih aktivnosti (»ne maram šivati ali risati; to mi ni všeč«)
- siljenje k ponujenim aktivnostim (»me dolgo silili, naj kaj rišem ali se učim šivati«)
- monotone aktivnosti (»naveličaš se vedno eno in isto počet«)
- pomanjkanje aktivnosti, dolgočasenje
 - »ko ni pametnega dela ne vem, kaj bi počela/.../se kar s čim zamotim in dan mi mine«
 - »ko ni nič pametnega za počet, igram igrice na računalniku ali grem malo ven na teraso«
 - »ni tako zanimivega dela«
- veliko sedečega dela (»v VDC se pa kdaj malo naveličam sedet«)
- zahtevanje natančnosti pri delu, popravljanje izdelkov
 - moti me, ko mi podirajo to kar šivam, češ da sem naredil napako; moram vedno znova začeti; včasih me tako razjezi, da vse skupaj pustim
 - (o VDC) ni prav, da popravljajo moje slike; to me včasih razjezi
- kdo zunaj VDC, ki me pozna in ve, da lepo vezem, naroči, da za njih kaj naredim
- aktivnosti zunaj VDC (nakupovanje, izleti, sprehodi, specialna olimpijada, tabori)
- uporabniki imajo radi aktivnosti zunaj VDC
- integrirana zaposlitev v ozadju
 - nekateri uporabniki niti ne poznajo te možnosti
 - želje po delu v podjetju uporabniki ne izrazijo zaposlenim
- potrebna samoiniciativa »enkrat sem zatežil v VDC, da bi rad šel delat v pravo službo«
 - počutje uporabnikov v VDC
- v VDC se dobro počutim, je lušno, mi je všeč, je lepo

- enkrat bolje drugič slabše, kar dobro
- prijatelji
- prijaznost zaposlenih
- lepi prostori
- sproščenost, ni pritiska
- tu delam kot sam najbolj zmorem in me ne preganjajo
- se zabavamo
- ni jim všeč, da se jih obravnava kot otroke
- slabe volje, ker me v VDC obravnavajo kot otroka
- boljši in slabši dnevi
- včasih se med seboj skregajo, so slabe volje
- izostanki zaradi dolgočassenja v VDC
 - prepoznavanje raznolikosti uporabnikov in svojih sposobnosti
- nekateri nikoli ne sestavljajo škatel, ker jim je pretežko
- niso vsi bolni
- včasih dobim kakšno bolj odgovorno delo, ker sem dosti sposobna
- lahko pomagam drugim, ki so manj sposobni
- pri tem (risanju) sem kar dobra
- v VDC dobro poznam urnik
- zavedanje spretnosti, natančnosti pri opravljanju kooperantskega dela (sestavljanje škatel)

Osebe, ki niso uporabniki VDC o VDC

- Oblikovanje splošne predstave o VDC
- predstava, da so osebe v VDC nesamostojne, »bolne«, »zaostale«
- zaznana izoliranost uporabnikov (da, se držijo bolj zase)
- nekateri VDC niti ne poznajo
- VDC zaprta institucija - osebe, ki niso vključene, ga ne obiskujejo
- odpor do VDC
- nasprotovanje vključenosti poznanih oseb (fantu)

O sebi

- prepoznavanje svojih sposobnosti

- dober, priden, natančen pri delu
- sposoben pomagati drugim pri delu
- nekateri se počutijo sposobne in so samostojni
- znajo sami poskrbeti zase
- veselje do dela
- sposobni naučiti se novih del

- zavedanje svojih omejitev

- nekatera dela jih naredijo živčne
- omejuje jih lahko poslabšanje zdravstvenega stanja
- napadi in izguba zavesti
- napade omejijo zdravila in dobro počutje
- počasnejše učenje
 - sam malo bolj počasne pameti sem
 - rabim malo več časa, da se naučim kaj novega
 - sem se težko učila
- slaba izobrazba (»samo šol imam bolj malo«)

- zavračanje drugačnosti in neprištevnosti

- se ne počutim dosti drugačna od ostalih
- nisem bolan ali neumen
- prav dobro vem, kaj se dogaja okoli mene
- sem imel le težave pri učenju in nisem bolan
- ne bom nikogar napadla ali kaj hudega naredila
- bolna nisem
- samo v šoli sem bila drugačna, ker sem se težko učila
- se prav dobro počutim
- veliko imam kolegov

Zaposlitev

- aktivno iskanje zaposlitve

- pri iskanju zaposlitve so sami, brez strokovne pomoči
- na Zavodu RS za zaposlovanje niso deležni prave pomoči
- zaposlitev iščejo pri znancih, prijateljih
- pomoč prijateljev pri pisanju prošnji
- upam, da mi bo uspelo najti novo službo
- na poslane prošnje ne dobijo odgovorov
- pomoč staršev (starši prosijo lastne delodajalce, znance, prijatelje)
- težko najdejo zaposlitev
- spodbude bližnjih za iskanje zaposlitve

- izkušnje z delom (zaposlitvijo) v podjetjih

- dobro opravljena delovna praksa
- zaposlitve po opravljeni delovni praksi
- slab odnos sodelavcev (norčevanje, zaničevanje, neprijaznost)
- premalo podpore pri uvajanju v delo (delodajalci oziroma nadrejeni le hitro pokažejo delovne naloge, veliko zahtevajo)
- slabe izkušnje na delovni praksi
- ponujanje le najmanj želenih del (pomivanje posode, čiščenje)
- dober odnos do sodelavcev
- nekateri deležni občutka enakovrednosti sodelavcem
- v trgovini dober odnos do strank, jih pohvalijo
- izraženo zadovoljstvo delodajalcev (jim to povedo, jih pohvalijo)
- veselje do dela
- zadovoljstvo z zaposlitvijo
- točnost pri prihodih na delo
- zaposlitev dodatna motivacija, za še bolj vestno delo
- redno hodim na delo
- zaposlena za polovični delovni čas (»včasih tudi cel šiht delam«)
- zaposlitev izgubil, ker zaprli tovarno
- zaposlitev bo izgubila, ker se bo njena delodajalka upokojila

- v podjetju delal preko integrirane zaposlitve (nezadovoljstvo s plačilom – prekinitev dela)
 - sposobni opravljati različna dela
- pomoč pri avtokleparju
- pomoč v trgovini (zlaganje artiklov na police, pomoč v skladišču)
- delo v proizvodnji za strojem
- pomoč v restavraciji (pomoč pri kuhanju, pomivanje posode, čiščenje)
- kratkotrajna priložnostna dela
- pomoč v mizarški delavnici
- čiščenje prostorov
- pomoč pri kmečkih opravilih
- pomoč pri vrtnarskih in cvetličarskih opravilih
- pomoč šivilji
- pomoč pri prodaji (delo s strankami, čiščenje in urejanje trgovine)
- službe ne bi iskala v pisarni, vem, da sem premalo pametna za tja
- motnja me ne ovira pri zaposlitvi
- nekateri se čutijo povsem sposobnega za zaposlitev
 - težave in negotovost pri iskanju zaposlitve
- dobim priložnostno delo za par tednov in konec
- me pokličejo le za kakšen dan
- službe dolgo nisem dobila
- ne vem, če me bodo zaposlili
- ko je zvedel, da hodim v VDC mi je rekel, da bolnih ne more on zaposliti, ker je veliko dela s stroji
- zavedanje slabe družbene situacije glede zaposlovanja
- vem, da je službo danes težko dobiti
- zavedanje nekonkurenčnega položaja na trgu delovne sile
- ker sem malo drugačen, me nihče ne bi zaposli
 - nekateri zaposlitve ne iščejo
- nimajo izoblikovane potrebe po zaposlitvi
- samo sestre gredo lahko v službo, jaz pa ne

- sprejmejo položaj »nezaposljive« osebe
- jaz se ne morem zaposliti v pravi službi
- jaz se ne bom nikoli zaposlila
- zaposliti se ne morem
- opuščanje ali opustitev ideje o zaposlitvi
- o zaposlitvi drugje nič več ne razmišljam
- (o samostojnem življenju in službi) itak verjetno ne bo nič iz tega
- doma delam, rada delam doma
- sprejmejo invalidsko pokojnino
 - pomen zaposlitve
- teža brezposelnosti
- ko si brez službe se nimaš kam dati
- ne bi rada ostala na cesti
- sem šel v službo, da bi več zaslužil
- pomen lastnih denarnih virov
- občutek zadovoljstva
- rada hodim v službo
- (o službi) tu se zelo dobro počutim; pa svojo plačo imam
 - predstave o zaposlitvi
- zaposlitev prinaša napor
- delati moraš pod hudim pritiskom (ne smem delati pod pritiskom, to ni dobro zame)
- bolje je ostati v VDC, kjer te pustijo pri miru
- ne morem osem ur neprestano delati vsak dan, ker me to zelo utruji in potem imam spet napade
- neprijaznost nadrejenih (»ne bi delala za kakšnega tečnega šefa«)
- v službi bi me izkoriščali
- dodeljena bi mi bila le najslabša dela (čiščenje WC)
- vpliv domačih in znancev na oblikovanje predstave
- pravijo, da je čist drugače bit vsak dan v službi kot si predstavljam
- bi rada delala v pravi službi; vsaj za kakšno uro

Aktivnosti, katerih se lotijo doma

▪ domača opravila

- delo na vrtu (»imam svoj vrt«, »imamo doma velik vrt, za katerega sama skrbim, mami mi sam malo pomaga«)
- pomoč na kmetiji (skrb za kokoši, hranjenje krav, delo na njivi, pospravljanje sena)
- imamo kmetijo in je zmeraj dosti dela
- košnja trave
- zalivanje rož
- doma veliko postorim
- pomoč v kuhinji
- pometanje, pospravljanje
- zlaganje oblek
- (delo na vrtu) to mi je pa najbolj všeč
- postorim kaj okoli hiše

▪ sprostitev

- gibanje na svežem zraku, sprehod (»vsak dan grem en krog«)
- malo počivam in gledam TV
- klepet z znanci
- doma se malo sprostim od dela in

▪ pomoč znancem in delo na črno

- »fušam«
- delo na domu (iz podjetja dobil na dom izdelke za sestavljati)
- denarno plačilo za pomoč
 - (prijatelj, ki ima delavnico) mi da tudi kakšen evro
 - (ko je hodila čistit) sem nekaj zaslužila
 - (mizar) mi zmeraj plača
- sprehajanje psa
- čiščenje pri starejši gospe
- pomoč mami v domači pisarni - pospravljanje
- pomoč v delavnici (pri očetu, pri prijatelju, pri mizarju)

- pomoč sosedom
- pomoč na kmetiji
- podpora staršev za opravljanje »dela na črno« (jim je prav, so veseli, vedo kje sem)
- potrebna samoiniciativa